

STANLEY MILGRAM

INSANIN GERÇEK DOĞASINI IFŞA EDEN

DENEY

kafekültür

DENEY

kafekültür

DENEY
Stanley Milgram
192 sayfa
Türkçesi: Melis Ölçum – K. Uğur Tüfekci

KAFEKÜLTÜR Yayıncılık © 2015
www. kafekitap.com
editor@kafekitap.com

1. BASKI Nisan 2015

AKCALI Agency aracılığıyla HarperCollins Publishers markası olan Harper Perennial Yayınları'nın izniyle basılmıştır.

© 1974, Harper & Row, New York

Bu eserin Türkçe basım ve yayım hakları
KAFEKÜLTÜR YAYINCILIK'a ait olup hiçbir koşulda izinsiz
alıntı ve yayın yapılamaz.

KAFEKÜLTÜR Yayıncılık
İslambey Cd. 44/13 34050 Eyüp İstanbul
0212 615 22 99
S. N. 25603

ISBN: 978-605-143-138-3

Baskı: Ceylan Matbaa Ahmet Uçar
Maltepe Mah D. Paşa Cd.
Güven İş Merkezi No: 83 317-318-319
Zeytinburnu İSTANBUL Tel: 0212 613 10 79
S. N. 23352

Deney

STANLEY MILGRAM

Türkçesi: Melis Olçum – K. Uğur Tüfekci

kafekültür

Stanley Milgram (15 Ağustos 1933 New York - 20 Aralık 1984 New York) Amerikalı sosyal psikolog.
Temel olarak ***Milgram Deneyi*** ile tanınır. 20. yüzyılın en önemli psikologlardan birisi olarak kabul edilir.
New York'taki Queens College siyasi bilimler bölümünden 1954'te mezun oldu.
Sosyal psikoloji üzerine tez vermek üzere Harvard'a başvurdu, fakat ilk başta psikoloji formasyon eksikliği sebebiyle reddedildi. Psikoloji formasyonunu tamamladıktan sonra aynı yıl Harvard'a girdi ve 1960 yılında tezi kabul edildi.
Ardından, ünlü keşiflerini yapacağı Yale Üniversitesi'nde çalışmaya başladı.
1960-63 yılları arasında Milgram otoriteye itaat üzerine bir dizi deneyler gerçekleştirdi. Amerikan Psikoloji Derneği, deneylerindeki etik sorunlar yüzünden üyeliğini askıya aldı. Deneylerinin şaşırtıcı ve endişe verici sonuçlarının yanı sıra yöntemleri kamuoyunda ve psikoloji çevrelerinde çok tepkiye yol açtı.
1967'de Milgram, 1929 yılında Frigyes Karinthy tarafından ortaya atılan bir teoriyi ele aldı: "6 Degrees of Separation."
1974 yılında Milgram, *Obedience to Authority* (Deney) adlı kitabını yayınladı.
1984'te ani bir kalp krizi ile New York'ta yaşama veda etti.

ANNE VE BABAMIN
HATIRASI İÇİN

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

1. İtaat İkilemi 11
2. Deney Yöntemi 21
3. Beklenen Davranış 35
4. Kurbanın Yakınlığı 39
5. Otoriteyle Yüzleşen Bireyler 49
6. Diğer Varyasyonlar ve Kontroller 59
7. Otoriteyle Yüzleşen Bireyler II 75
8. Rol değişimleri 91
9. Grup Etkisi 111
10. Neden İtaat? Bir Analiz 119
11. İtaat Süreci: Analizin Deneye Uygulanması 129
12. Gerginlik ve İtaatsizlik 145
13. Alternatif Bir Teori: Saldırganlık Cevap Olabilir mi? 155
14. Yöntemin Sorunları 159
15. Sonsöz 167

Notlar 177

Kaynaklar 183

DENEYLER

Deney 1: UZAKTAN G●RÜŞ 39
Deney 2: SESLİ GERİBİLDİRİM 40
Deney 3: YAKINLIK 41
Deney 4: D●KUNULABİLİR UZAKLIK 50
Deney 5: YENİ BİR TEMEL SEVİYE K●ŞULU 59
Deney 6: PERS●NEL DEĞİŞİKLİĞİ 62
Deney 7: ●T●RİTENİN YAKINLIĞI 62
Deney 8: KADIN DENEKLER 66
Deney 9: KURBANIN K●ŞULLU ANLAŞMASI 66
Deney 10: KURUMSAL ETKİ 70
Deney 11: DENEK Ş●K SEVİYESİNİ SEÇMEKTE ●ZGÜR 72
Deney 12: ●ĞRENCİ Ş●K ALMAK İSTİY●R 92
Deney 13: EMİRLERİ SIRADAN BİR KİŞİ VERİY●R 94
Deney 13a: DENEK SEYİRCİ R●LÜNDE 98
Deney 14: ●T●RİTE KURBAN R●LÜNDE 99
Deney 15: İKİ ●T●RİTE: ÇELİŞEN EMİRLER 104
Deney 16: İKİ ●T●RİTE: BİRİ KURBAN R●LÜNDE 106
Deney 17: GRUP ARKADAŞININ İSYANI 113
Deney 18: Ş●KLARI BAŞKA BİRİ UYGULUY●R 118

Önsöz

İtaat, her zaman her yerde var olmasından dolayı, sosyal psikolojide araştırılan alanlar arasında kolayca göz ardı edilir, ama onun insan davranışını şekillendiren etkisi düşünülmeden, davranışın önemli ve büyük bir kısmı anlaşılamaz. Emir altında gerçekleştirilen bir eylem boyunca, psikolojik olarak, anlık gerçekleşen eylemden farklı bir karakter hüküm sürer.

Çalmaya, öldürmeye ve saldırganlığa eğilimli bir insan için, bu eylemleri otoritenin emri altında gerçekleştirmek çok daha kolay olabilir. Salt kendi iradesi dahilinde kişi için imkânsız olan bir davranış, bir başkasının emir altında tereddütsüz gerçekleştirilebilir.

Otoriteye itaat etmenin doğasındaki ikilem, İbrahim'in hikâyesi kadar eskidir. Bu çalışmada ise, bu ikilem, güncel bir biçim verebilmek için deneysel bir nesne olarak ele alınmış ve herhangi bir ahlaki açıdan yargılamadan anlaşılmaya çalışılmıştır.

İtaat üzerine psikolojik bir çalışmada önemli olan, otorite kavramlarını tanımlamak ve onları kişisel deneyimlere dönüştürebilmektir. Otoritenin ve kişinin kendilerine ait hakları soyut terimlerle açıklamak bir boyut, gerçek durumdaki ahlaki bir tercih aramak bir diğer boyut olmalıdır. Özgürlük ve otorite ile ilgili felsefi problemleri hepimiz bilmekteyiz, ama akademik olmayan her sorunda, otoriteye uymak veya karşı gelmek zorunda olan gerçek bir kişi vardır ve bu meydan okuma eyleminin somut bir örneğidir. Şimdiye kadarki tüm düşünceler spekülasyondur ve her meydan okuma eylemi kararı belirleyen bir ana bağlıdır. Deneyler, bu kavramlar etrafında inşa edilmiştir.

Laboratuvara girdiğimizdeyse, sorun daralır: Araştırmacı, denekten bir diğer kişi üzerinde artan bir zarara neden olacak davranışlar talep ederse, hangi koşullarda denek bu emirlere itaat edecek, hangi koşullarda itaat etmeyecektir? Laboratuvarda sorun gerçek, yoğun ve canlıdır. Hayatın dışında değildir, ama sosyal yaşamın olağan işleyişinde aşırı ve çok mantıksal bir sonuca taşır.

Soru artık, laboratuvar çalışmalarımız ile Nazi dönemine ait kınanan itaatin arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağıdır. İki durum arasındaki fark, tabii ki büyüktür, ama ölçek; sayılar ve politik içerik, temel unsurlar

aynı kaldığında, önemsiz kalabilmektedir. İtaatin özü, bir kişinin kendini bir başka kişinin dileğini gerçekleştirecek bir araç olarak görmesi ve bu sebeple kendini kendi davranışlarından sorumlu tutmamasından oluşur. Ne zaman ki düşüncedeki bu kritik değişim gerçekleşir, o zaman itaatin tüm unsurları tamamlanmış demektir. Düşüncedeki değişiklik, zulmetme özgürlüğünün kazanılması ve aklanma gerekçeleri bir psikoloji laboratuvarında ve bir ICBM kontrol odasında (Kıtalararası Balistik Füze Kontrol Odası) temelde aynıdır.

Genellik sorusu, bu sebeple, psikoloji laboratuvarı ve diğer durumlar arasındaki bariz farklılıkların sıralanmasıyla değil, itaatin özünü yakalayabilecek bir durumun inşa edilmesiyle – ki bu, kişinin kendini otoriteye teslim ettiği ve kendini artık kendi eylemlerinde etkin sebep olarak görmediği bir durumdur – çözümlenebilir.

İstekli olunan ve iticiliğin olmadığı bir dereceye kadar itaat, kooperatif bir tutumla renklenir; gücün veya cezanın tehditkâr imasının varlığında ise itaati korku ile zorunlu kılınır. Çalışmalarımızda sadece kişisel onayla gerçekleştirilen itaat konu edilmiştir, hiçbir şekilde tehdit dahil edilmemiştir; bu itaat, sadece kişiyi kontrol etme hakkı bulunan otorite tarafından desteklenmektedir. Otoritenin denek üzerine uyguladığı, deneğin ona bir şekilde atfettiği güçtür ve fiziksel ya da maddesel herhangi bir şekilde kısıtlama ve tehdit içermemektedir.

Deneğin esas sorunu, kendi kararlarını verme gücünü deneyciye devrettikten sonra, bu gücü geri alabilmesidir. Bunun getirdiği zorluk, dokunaklı ve bir derecede trajik bir durumun çalışmada konu edilmesidir. Hiçbir şey kendi davranışının sonuçlarına katlanmasının yanında kendi davranışını onca çabasına rağmen kendisinin belirleyememesi kadar iç karartıcı değildir.

Teşekkür

Burada aktarılan deneyler, sosyal psikolojinin yetmiş beş yıllık birikiminden ortaya çıkmıştı. Boris Sidis, 1898 yılında itaat üzerine bir çalışma yapmıştır ve Asch, Lewin, Sherif, Frank, Block, Cartwright, French, Raven, Luchins, Lippitt ve White ve birçokları, özellikle belirtilmemiş de olsa, çalışmama katkıda bulunmuşlardır. Adorno ve arkadaşlarının, Arendt, Fromm ve Weber'in katkıları, sosyal psikologların yetiştiği ortamı şekillendirmiştir. Üç çalışma, benim özellikle ilgimi çekmektedir. İlki, Alex Comfort'un büyük bir anlayış getiren Modern Devlette Otorite ve Suçluluk çalışması; Robert Bierstedt tarafından yazılmış otoritenin açık ve net kavramsal analizi ve Arthur Koestler'in *Makinedeki Hayalet*'i, sosyal hiyerarşi kavramını elinizdeki kitaptan daha derin şekilde geliştirmiştir.

Deneysel çalışmalar, 1962-63 yılları arasında, ben Yale Üniversitesi Psikoloji Bölümünde iken yapıldı ve tamamlandı. Bu bölüme, araştırma olanaklarını ve değerli yorumlarını bana sundukları için minnettarım. Özel olarak, Profesör Irving L. Janis'e teşekkürlerimi sunarım.

West Haven, Connecticut'tan James Mc Donough, öğrenci rolünü oynadı ve bu çalışma onun şaşmaz doğal yeteneğinden çok fayda gördü. Southbury, Conneticut'tan John Williams, deneyci rolündeydi ve hassasiyet ve titizlikle çalıştı. Ayrıca Alan Elms, Jon Wayland, Taketo Muata, Emil Elges, James Miller ve J. Michael Boss'a, araştırmalardaki çalışmaları için teşekkür ederim.

Bu çalışma, Ulusal Bilim Vakfı (National Science Foundation) tarafından iki ayrı bütçe ile desteklendi. İlk çalışmalar, 1960 yılında yapıldı ve Yale Üniversitesi Higgins Fonu (Higgins Fund of Yale University) tarafından ufak bir bütçe ile desteklendi. 1972-75 yılları arasında, Guggenheim Bursu bana, Paris'te bu kitabı tamamlamamı sağlayan bir yılı sundu.

Eşim Sasha, en başından beri bu deneylerde benimle birlikteydi. Sonsuz anlayışı ve içgörüsü, benim için büyük bir katkıydı. Son aylarda, yalnızca ikimizin, Rue de Remusat'daki dairemizde, kendimi adadığımız bu çalışma, Sasha'nın yardımlarıyla tamamlanmıştır.

Stanley Milgram, Paris, 2 Nisan 1973

I.

BÖLÜM

İtaat İkilemi

İtaat, herkesin bildiği gibi, sosyal hayatın yapısında basit bir bileşendir. Her toplumsal yapılanmada bir çeşit otorite gerekliliği vardır ve bu, diğerlerinin emirlerine uymak zorunda olmayan, soyutlanmış tek şeydir. İtaat, davranışın belirleyici olarak, içinde bulunduğumuz dönemle özellikle ilgilidir. 1933-1945 yılları arasında milyonlarca masum insanın emir yoluyla katledildiği tespit edilmiştir. Gaz odaları inşa edilmiştir, ölüm kampları kurulmuş, cinayet silahlarının gelişimine bağlı olarak ceset sayıları artmıştır. Bu insanlık dışı uygulamalar tek bir kişinin üretimi olabilir, ama böyle büyük ölçeklerde gerçekleştirilmesi emirlere uyan çok sayıda insan sayesinde gerçekleşmiştir.

İtaat, bireysel davranışı politik amaçla birleştiren bir bağdır. İnsanları otoritenin sistemlerine bağlayan çimento gibidir o. Tarihsel örnekler ve günlük hayattaki gözlemler gösterir ki, çoğu insan için itaat, derinlemesine yer etmiş bir davranış eğilimi; aslında, etik, sempati ve ahlaki duruştan baskın gelen bir dürtüdür. C. P. Snow (1961) bunun önemine şu şekilde dikkat çekmiştir:

> İnsanlığın uzun ve kasvetli tarihini düşünecek olursanız, isyan adına altında işlenen suçlardan çok daha fazlasının ve iğrençlerinin itaat adı altında işlendiğini görürsünüz. Şüpheniz varsa, William Shirer'ın "III. Reich'ın Yükselişi ve Düşüşü" kitabını okuyun.' Nazi subayları ve askerleri, itaatin öyle bir noktasına getirildiler ki, bu yolla dünya tarihinin en kötü kitle eylemlerini gerçekleştirdiler.

Avrupalı Yahudilerin Nazilerce soykırıma uğratılması, itaat adı altında binlerce kişinin gerçekleştirdiği en menfur, en ahlakdışı ve en uç eylemlerin örneklerinden biridir. Yine de karşımıza çıkan şey şudur: Sıradan vatandaşlar diğerlerini katletmiştir, bunu yapmışlardır, çünkü görevlerinin "emirlere" uymak olduğunu düşünmüşlerdir. Yani, bir erdem olarak görülen otoriteye itaat, art niyetli eylemler için gerçekleştirildiğinde yeni bir boyut kazanır; erdem olmaktan çok uzak iğrenç bir günaha dönüşür. Ya da, dönüştürülür mü?

Kişinin aldığı emir, vicdanı ile çatışma halindeyse itaat etmeli midir sorusu, Platon tarafından tartışılmış, Antigone tragedyasında dramatize edilmiş ve tüm tarihsel dönemlerde felsefi analize tabi olmuştur.

Muhafazakâr felsefecilere göre itaatsizlik toplumun temelini sarsar ve otorite tarafından emredilen davranış kötü bile olsa, otoriteye karşı gelmektense eylemi gerçekleştirmek daha iyidir. Hobbes'a göre, bu şekilde gerçekleştirilmiş davranışlarda kişilerin sorumluluğu yoktur, emreden otorite sorumludur. Hümanistler ise, bu konularda vicdanın üstünlüğünü savunurlar ve kişinin ahlaki yargılarının otoritenin emrettiklerinin üzerinde tutulması gerektiğini savunurlar.

İtaatin yasal ve felsefi boyutları büyük önem taşır, ancak ampirik temelli bir bilimci önünde sonunda bu soyut söylemlerin somut örneklerini gözlemlemek ister. İtaat davranışını incelemek için Yale Üniversitesi'nde basit bir deney kurguladım. Sonuçta deney, binden fazla katılımcı içermeli ve başka üniversitelerce de tekrarlanmalıydı, ancak başlangıçta konsept olarak basitti. Kişi psikoloji laboratuvarına gelir ve giderek artan şekilde vicdanı ile çelişen davranışlarda bulunması istenir. Esas soru, katılımcının kendinden istenen davranışları yapmayı reddedinceye kadar ne kadar ileri gidebileceğidir.

Ama okuyucunun deney hakkında daha fazla bilgi sahibi olması gerekir. Laboratuvara gelen iki kişi, öğrenme ve bellekle ilgili bir deneyde yer alacaktır. Bunlardan biri "öğretmen", öteki ise "öğrenci" olarak tayin edilir. Deneyi gerçekleştiren kişi deneyin cezanın öğrenme üzerine olan etkisinin araştırıldığını anlatır. Öğrenci bir odaya alınır, sandalyeye oturtulur, hareketini kısıtlamak için kolları sabitlenir ve el bileğine bir elektrod takılır. Kendisine bir sözcük çifti listesini öğrenmesi gerektiği söylenir, her hata yaptığında giderek artan şiddette elektrik uyaranı alacaktır.

Deneyin asıl odağı ise öğretmendir. Bu kişi, öğrencinin bağlanıp elektrot takıldığını gördükten sonra, esas deney odasına alınır ve etkileyici bir şok jeneratörü önüne oturtulur. Bu cihazda yatay olarak sıralanmış, 15 Volt'tan 450 Volt'a kadar, 15'erlik aralıklarla çıkan 30 düğme vardır. Ayrıca bu aralığı "HAFİF ŞOK"tan "TEHLİKE-AĞIR ŞOK" seviyesine kadar ayıran etiketler mevcuttur. Öğretmene, öğrenme testini yan odadaki öğrenciye uygulaması gerektiği söylenir. Öğrenci doğru yanıt verdiğinde, öğretmen bir sonraki soruya geçer; öğrenci yanlış yanıt verdiğinde ise öğretmen öğrenciye elektrik şoku verir. Her bir yanlış yanıtta bir sonraki artan şok seviyesi uygulanacaktır.

"Öğretmen", deneye katılmaya gönüllü olmuş son derece hassas bir kimsedir. Öğrenci ya da kurban, aslında hiç elektrik şoku almayacak olan bir aktördür. Deneyin amacı, kişinin somut ve ölçülebilir bir durumda, karşısındaki protestocu kurbana giderek artan bu şiddeti uygulamaya nereye kadar devam edeceğini görmektir. Hangi noktada denek, deneyi gerçekleştirene itaatsizlik edecektir?

Çatışma, verilen şokun karşı tarafta rahatsızlık oluşturmaya başladığı noktada başlar. 75 Volt'ta, "öğrenci" hırıldamaya başlar. 120 Volt'ta sözlü olarak şikâyet eder, 150'de deneyi sonlandırmak istediğini söyler. Protestoları, şok seviyesi arttıkça, şiddetlenerek ve duygusallaşarak devam eder. 285 Volt'ta tepkisi yalnızca acı dolu bir çığlık olarak gelir.

Deneyin gözlemcileri deneyin can alıcı noktasının üzeri örtülmüş baskı olduğunda hemfikirdirler. Denek açısından deney tamamen gerçektir, çatışma yoğun ve belirgindir. Bir taraftan, öğrencinin acı çektiğinin belirtilmesi, deneyi bırakması için bir baskıdır. Öte taraftan, deneyci, deneğin kendini bir şekilde bağlı hissettiği meşru bir otorite, deneğe devam etmesini emreder. Deneğin şok uygulamada kararsız kaldığı her seferde deneyci, devam etmesini emreder. Kendini bu durumdan kurtarmak için, deney ile deneyci net bir şekilde ayrılmalıdır. Araştırmanın amacı insanların ne zaman ahlaki bir zorunluluk hissederek otoriteye karşı geleceklerini görmektir.

Tabii ki, savaş zamanı bir komutandan emir almakla bir deneyciden emir almak arasında çok büyük farklar vardır, ama genel bir soru yöneltilecek olursa, ilişkinin temeli aynıdır: Meşru bir otorite tarafından üçüncü bir kişi üzerinde eylemde bulunması istenen bir kişi nasıl davranır? Deneycinin gücünün bir generalden daha az olduğunu varsayabiliriz, emirlerini

uygulatmak için kullanacak gücü yoktur ve deneyi uygulamak, savaşa katılmanın verdiği aciliyet ve adanmışlık duygusunu nadiren uyandırır. Bu kısıtlamalara rağmen, itaatin dikkatle gözlenmesinin böylesine ortalama bir durumda bile dikkate değer olduğunu düşündüm, çıkacak sonuçların birtakım genel önermeler yaratabileceğini ve bu sonuçların pek çok alanda uygulamasının olabileceğini umuyorum.

Okuyucunun ilk tepkisi, deneğin ilk şokları bile niye uygulayacağını merak etmek olabilir. Denek basitçe reddedip laboratuvardan çıkıp gidemez mi? Ama gerçek şudur ki, bunu kimse yapmaz. Denek, laboratuvara deneyciye yardım etmek üzere geldiğinden, deneye başlamakta isteklidir. Bu durumda herhangi bir tuhaflık yoktur, özellikle şokları alacak olan kişi başta endişeli olsa da yardımlaşmacı gözükmektedir. Asıl şaşırtıcı olan, sıradan insanların deneycinin talimatlarına ne kadar süre uyduğudur. Aslında, deneyin sonuçları hem şaşırtıcı hem ürkütücüdür. Çoğu deneğin stres altında hissetmesine rağmen, çoğunun deneyciye protestolarda bulunmasına rağmen, önemli bir çoğunluk son şok seviyesine kadar gitmiştir.

Çoğu denek, öğrencinin yalvarmaları ne kadar şiddetli olursa olsun, şoklar ne kadar acı verici görünürse görünsün ve kurban ne kadar dışarı çıkmak için yalvarırsa yalvarsın; deneyciye uyacaktır. Bu durum bizim çalışmalarımızda defalarca kez ve diğer üniversitelerde yapılan tekrarlarda da çok kereler gözlenmiştir. Yetişkinlerin bir otoritenin emir ile neredeyse her şeyi gerçekleştirmeye ne kadar çok istekli oldukları bu çalışmanın ana sonucudur ve en kısa sürede açıklanmayı beklemektedir.

Genel sunulan açıklama, kurbana en üst düzeyde şokları uygulayabilenler, toplumdaki canavarlar ve sadistlerdir, ama katılımcıların neredeyse üçte ikisinin "itaatkâr" denek grubunda değerlendirildiğini ve bu kimselerin yönetici ya da profesyonel işlerde çalışan sıradan insanlar olduğunu düşünecek olursak, bu argüman çok zayıf kalmaktadır.

Aslında bu durum, Hannah Arendt'in 1963'te yazdığı "Eichmann in Jerusalem" (Kötülüğün Sıradanlığı) kitabını hatırlatmaktadır. Arendt savcılığın Eichmann'ı sadist bir canavar olarak göstermeye çalışmasının temelde yanlış olduğunu söylüyordu, o masasında oturmuş işini yapan yavan bir bürokrata daha çok benziyordu. Savunduğu bu görüşler yüzünden Arendt küçümsendi ve iftiraya uğradı. Nedense, Eichmann'ın yaptıklarını yapmak için canavar, acımasız, sadistçe, şeytani bir karakter gerektiği düşünüldü. Kendi deneylerimizde sıradan insanların otoriteye uymak

adına yaptıklarını gözlemledikten sonra diyebilirim ki, Arendt'in *kötülüğün sıradanlığı* tanımlaması, gerçeğe hayal edebileceğinizden daha yakındır. Kurbanı elektrik şoklarına maruz bırakan sıradan insanlar, bunu bir zorunluluk olduğundan, kendi görevleri olduğundan yaptılar, herhangi saldırgan bir dürtü yüzünden değil.

Bu, olasılıkla, çalışmamızdan çıkarılacak en önemli derslerden biridir; sıradan insanlar, işlerini yaparak ve hiçbir düşmanca tavır taşımayarak da korkunç ve yıkıcı eylemlerin gerçekleşmesine araç olabilirler. Dahası, eylemlerinin yıkıcı sonuçlar doğurduğu belli olsa bile ve yine de temel ahlak kurallarına aykırı davranmaları emredilse, çok azı otoriteye karşı gelebilir. Otoriteye karşı gelmeyi önleyen pek çok şey devreye girer ve kişiyi başarıyla olduğu noktada tutar.

Koltuğunuzda yaslanmış otururken, bu itaatkâr deneklerin yaptıklarını kınamak kolaydır, ama bu denekleri kınayanlar, aslında onları kendi ahlak anlayışlarının daha üstün olduğunu görmek için bir ölçüt olarak kullanmaktadır. Bu pek adil bir durum değildir. Deneklerin çoğu, sözlü olarak ifadelerinde, çaresiz bir kurbana karşı eylemlerde bulunamayacak kadar, herhangi birimiz gibi ahlak sahibi olduklarını hissettirmişlerdir. Yani onlar da, genel anlamda, bir durum ortaya çıktığında neler yapılması gerektiğini ve kendi değerlerini açıklayabilirler. Bunun stres altındayken yaptıkları davranışlarla, eğer varsa bile, çok az ilgili bulunmaktadır.

İnsanlara bu gibi bir durumda yapılması gereken ahlaklı davranışın ne olduğu sorulacak olursa, itaatsizliği daima haklı görecekleridir, ama bu değer yargıları, gerçek durumlarda tek itici kuvvet değildir. Etkileri yadsınamaz ancak, diğer baskılar ile birlikteyken davranışın sadece küçük bir kısmında belirleyici rol oynarlar. Çoğu insan, kendi değerlerini fark etmeden, yaptıklarında hemfikir olmasalar bile, deneyciye itaat etmeye devam ederler.

Ahlak yargılarının kişi üzerindeki etkileri, inandığımız sosyal efsanelerin aksine, çok azdır. "Öldürmeyeceksin" gibi emirler, insanın ahlak anlayışı üzerinde seçkin bir yere sahip olsa da, psişik dünyasında aynı şekilde büyük ve önemli bir yer kaplamaz. Gazete manşetlerindeki küçük değişiklikler, yetkili kurumun bir çağrısı ve apoletli bir adamdan gelen emirler, insanların öldürmelerini kolaylaştırır. Sadece bir psikoloji deneyindeki uygulamalar bile, insanları ahlaki yargılarının çok uzağına taşımıştır. Ahla-

ki yargılar, birtakım fetvalar ve sosyal düzenlemelerle bile kolayca kenara itilebilir.

● zaman, kişiyi deneyciye uymaya devam ettiren nedir? Birincisi, deneği duruma sabitleyen bir dizi "tutucu faktör" bulunmaktadır. Bunlar arasında, kibarlık, deneyciye önceden verdiği yardım edeceği sözünü tutmak ve vazgeçmenin getireceği gariplik yer almaktadır. İkinci olarak deneğin aklında, onun otoriteye karşı gelmesini güçleştiren bir takım düzenlemeler olur. Bu düzenlemeler, deneydeki vicdanî ikilemin doğurduğu baskıyı yumuşatarak, deneği deneyci ile bağlı tutmaya yardım eder. Bu düşünceler, umutsuz kurbanlara karşı eylemlerde bulunması emredilen itaatkârlarda tipiktir.

Bu mekanizmalardan biri, kişinin görevin teknik detaylarında kaybolma eğilimidir ki, kişi böylece olayın geniş boyutta getirdiklerini görmesin. Stanley Kubrick, *Dr. Strangelove* filminde, bir bomba ekibinin detaylı bir nükleer bombalama prosedüründe nasıl kaybolduğunu zekice hicvetmiştir. Benzer şekilde bu deneyde de, denekler prosedürün içinde, kelime çiftlerini mükemmel şekilde okuyarak ve titizlikle düğmelere basarak yoğurulmuştur. İyi bir performans sergilemek istemektedirler, ancak bunu yaparken giderek azalan bir ahlak endişesi gösterirler. Denek, amaç belirleme ve ahlaki tarafını düşünme gibi büyük görevleri, hizmet ettiği otoriteye bırakır.

İtaatkâr deneklerdeki en büyük düşünce değişikliği, kendini, kendi davranışlarının sorumlusu olarak görmemesidir. Tüm inisiyatifi deneyciye, meşru bir otoriteye devrederek kendini sorumluluktan kurtarır. Kendini, ahlak yargılarının izinde davranış sergileyen bir birey olarak değil, bir harici otoritenin aracı olarak görür. Deney sonrası yapılan görüşmelerde, deneklere neden devam ettikleri soruldüğünde, tipik cevap "Bana kalsa devam etmezdim, bana denileni yaptım." olmuştur. Deneycinin otoritesine karşı gelemeyince, tüm sorumluluğu ona bırakmışlardır. Nüremberg duruşmalarında defalarca kez duyulan bu savunma "görevimi yaptım" hikâyesidir, ama bunun durumu kurtarmak için uydurulmuş zayıf bir bahane olduğunu düşünmek yanlış olur. Daha ziyade, bu otoriter yapıda ast konumda tıkılıp kalan çoğu insan için temel bir düşünce yapısıdır. Sorumluluk duygusunun ortadan kaybolması, otoriteye teslim olmanın en geniş kapsamlı sonucudur.

Otoriteye tabi olan kişi vicdan ile çelişen davranışlar sergiliyor görünse de, ahlak duygusunu kaybettiğini söylemek yanlış olur. Daha çok, radikal derecede farklı bir odak noktası bulmuş gibidir. Davranışlarına ahlaki bir duygu ile yaklaşmaz. Daha ziyade, otoritenin ondan beklentisine ne kadar iyi uyduğunu dert edinir. Savaş döneminde askerler, bir köyü bombalamanın iyi mi kötü mü olduğunu düşünmez, köyü yok etmiş olmanın utancını ve suçluluğunu hissetmezler; onlar için önemli olan kendisine verilen görevi ne kadar iyi yaptıklarına dair duydukları gurur veya utançtır. Bu durumlarda ortaya çıkan diğer bir psikolojik itici güç; "karşı-kişiselleştirme" olarak adlandırılabilir. Onyıllardır psikologlar, insanda, cansız nesnelere ve güçlere insansı özellikler yüklemenin ilkel dürtüsünü tartışıyorlar. Tam tersi bir eğilim ise, insandışı özelliklerin temelde ve kökende insani güçlere atfedilmesidir. Bazıları, insan kaynaklı sistemleri sanki yukarıda ve insan aracılığı olmadan var olduğunu, insani duygu ve hırsları barındırmadığını düşünür. Kurumlar ve ajansların ardındaki insan bileşeni reddedilir. Bu yüzden, deneyci "deney sizden devam etmenizi bekliyor" dediğinde, denek bu emrin insan dışında bir güçten kaynaklandığını hisseder. Şu çok belirgin soruyu ise sormaz: "Kimin deneyi? Kurban acı çekerken, deneyi tasarlayana mı hizmet etmeliyiz?" Deneyi tasarlayan adamın istedikleri, deneğin aklı üzerinde kişisel bir seviyeyi aşan bir güçle etki göstermektedir. "Deney devam etmeli. Deney devam etmeli. Deney devam etmeli." diye tekrarlar bir denek. Kendi gibi bir insanın deneyin devam etmesini istediğini fark edemez. Onun için, aracı insan resimden silinmiştir ve "Deney" kendine insansı bir momentum kazanmıştır.

Hiçbir eylem, psikolojik açıdan değişmez değildir. Anlamı, belirli durumlar düşünülerek değiştirilebilir. Bir Amerikan gazetesi, yakın geçmişte bir Amerikan pilotunun Amerika'nın Vietnamlı erkek, kadın ve çocukları bombaladığı itirafını yazdı, ancak pilota bunun "asil bir sebeple" olduğunu hissetmiş ve hak vermişti. Aynı şekilde, deneklerin çoğu kendi davranışlarını, topluma faydalı olacak bilimsel gerçeklerin açığa çıkarıldığı daha büyük bir kapsamda görürler.

Psikoloji laboratuvarlarının meşruiyet gibi güçlü bir iddiaları vardır ve burada denemeye gelenlerde güven uyandırırlar. Birine elektrik şoku vermek, kendi başına şeytani bir davranışken, bu düzenekte tamamen

farklı bir anlam kazanır, ama bir eylemi, insani boyutlarını göz ardı ederek bulunduğu kapsama göre değerlendirmek, uç noktalarda tehlikeli olabilir. Almanya'daki duruma ait temel özelliklerden en az bir tanesi bu çalışmaya dahil edilmemiştir: Kurbanın eylem gerçekleşmeden önceki muazzam değersizleştirilmesi. On yıldan uzun süre boyunca Yahudi karşıtı propagandalarla, Alman halkı, Yahudilerin katlini kabul etmek için hazırlanmıştı. Adım adım Yahudiler vatandaşlık haklarından ve ulusal haklardan mahrum bırakılmış, en sonunda da insan oldukları gerçeği reddedilmişti. Kurbanın sistematik biçimde değersizleştirilmesi, ona karşı yapılan acımasız davranışları haklı kılmaya yardım eder ve bu durum soykırımlarda, katliamlarda ve savaşlarda daima yaşanmıştır. Büyük olasılıkla, deneğin elektrik şokunu uygulaması, kurbanı bir sapık ya da bir suçlu olarak tasvir etseydik çok daha kolay olurdu.

Ama ilgi çeken bir başka nokta, deneklerin çoğu, kendisine karşı eylemde bulundukları kurbanı sertçe değersizleştirmiştir. "Çok aptal ve inatçıydı, şokları hak etti" gibi yorumlara sıkça rastlandı. Eylemleri gerçekleştirdikten sonra denekler, kurbanı değersiz bir kişi gibi görme gereğini hissederler, kurbanın cezalandırılması, kendi karakter ve zihin yetersizliği sonucu kaçınılmazdır.

Deneydeki katılımcıların çoğu, öğrenciye yapılanlara bir şekilde karşıydı ve çoğu itaat ederken protesto etti, ama düşüncelere, kelimeler ve kötü niyetli bir otoriteye itaatsizliğin kritik adımı, başka bir içeriği gösterir: İnanç ve değerleri eyleme dönüştürme kapasitesi. Bazı denekler, yaptıklarının yanlışlığına tamamen ikna olmuşlardı, ama otoriteye karşı gelme davranışını gerçekleştiremediler. Bazıları ise kendi düşünceleriyle tatmin oldular, en azından kendi içlerinde, meleklerin tarafındaydılar. Fark edemedikleri ise şuydu: Öznel duygular ortadaki ahlaki gerçek ile öylesine ilgisizdi ki, eyleme bile konamamışlardı. Politik denetim eyleme konmuştu. Toplama kamplarındaki gardiyanların ise yaptığı, aslında masum insanların katline, kendilerininkinden önce izin vermekti. Benzer şekilde, işgal altındaki Avrupa'da, "entelektüel direniş" denen şey, insanların işgalciyi defettiği sanrısı, sadece psikolojik bir teselli mekanizmasıydı. Tiranlıklar, kendi düşüncelerini eyleme dökemeyen zayıf kişilikler üzerinden varlıklarını sürdürmektedir. Deney süresince defalarca kez, insanlar yaptıklarını değersiz gördüler, ancak kendi değerlerini eyleme dökecek içsel kaynaklarını kullanamadılar.

Asıl deneyin bir varyasyonu, ikilemi yukarıda anlatılanlardan çok daha açık şekilde ortaya koymaktaydı: Denek, kurbana şok vermiyordu, ancak başka bir yan eylemde bulunuyordu (kelime çifti testi uygulaması) diğer denek şok vermeden önce. Bu durumda, New Haven bölgesinden 40 yetişkinden 37'si, en yüksek şok seviyesine kadar gitti. Tahmin edilebileceği gibi, denekler kendi davranışlarının bahanesi olarak, düğmeye basan kişinin sorumluluğu olduğunu söylediler. Bu durum karmaşık toplum hayatında tipik ve tehlikeli bir durumu resmediyor: Kişi, şeytani eylemin sonuçlarından uzakta, bir ara halka iken, sorumluluğunu göz ardı etmesi psikolojik olarak daha kolaydır. Eichmann da, toplama kamplarını gezdiğinde kötü hissetmişti, ama kitlesel imha yapması için tek gereken masasında oturup kâğıtları karıştırmaktı. Bu sırada, kamplarda gaz odalarına Cyclon-B gazı gönderen kişi de, kendi davranışını, yukarıdan gelen emirleri uyguladığı için haklı buluyordu. Görüldüğü üzere, total insan davranışında bir bölünme söz konusudur; kimse şeytani bir davranışta bulunmaya karar vermemiştir ve sonuçlarıyla yüzleşmemektedir. Davranışın tüm sorumluluğunun ait olduğu kişi buharlaşmıştır. Belki de bu, modern toplumlarda, sosyal hayatta gerçekleşen organize kötülüklerin ortak noktasıdır.

İtaat sorunu, görüldüğü gibi, tamamen psikolojik değildir. Toplumun durumu, şekli ve durumun gelişmesi de etki sahibidir. Belki, insanların karşılaştıkları durumlara tamamen insani tepkiler verdikleri, insanlar olarak bu durumlarda yer aldıkları zamanlar olmuştur, ama insanlar arasında görev paylaşımı gerçekleşir gerçekleşmez, her şey değişmeye başladı. Belli bir noktada, toplum, insani çalışma ve hayat şartlarından uzak, belirli ufak ve özel işleri üstlenmiş kişilerden oluşur hale geldi. Bir kimse, durumun tamamını değil sadece küçük bir kısmını görebiliyor ve bu sebeple bütünüyle davranışının yönünü kestiremiyor. Otoriteye verim sağlıyor, ancak böyle yapmak onu kendi davranışlarına yabancılaştırıyor.

George Orwell yazdıkları ile olayın özünü gözler önüne sermiştir:

Bu satırları yazdığım esnada, üstümden beni öldürmeye çalışan uçaklar geçiyor. Bana, kişisel olarak bir düşmanlıkları yok, benim de onlara. Onlar sadece, nasıl derler, "görevlerini yapıyorlar." Çoğu, eminim ki, kendi hayatlarında asla cinayete teşebbüs etmeyecek, kibar, yasalara uyan kimseler. Öte yandan, biri beni parçalara bölmekte başarılı olursa, bundan böyle uyku da uyuyamayacak.

II.

BÖLÜM

Deney Yöntemi

Basitlik, bilimsel sorgunun en etkin anahtarıdır. Bu durum özellikle, psikolojik bileşen içeren durumlarda daha da öne çıkar. Psikolojik bileşen, doğası gereği, ortaya çıkarılması zor ve ilk yorumlandığından daha fazla yönde yorumlanmaya açıktır. Karmaşık prosedürler sadece konunun temiz bir şekilde araştırılmasını zorlaştırır. İtaat üzerine en basit şekilde çalışmak için, bir kişinin diğerine gözlemlenebilir bir eylem emrettiği ve bizim zorunlu olana itaat gerçekleştiğinde veya gerçekleşmediğinde önemseyeceğimiz bir sistem oluşturmalıyız.

Eğer itaatin kuvvetini ve değişiklik gösterdiği durumları gözleyecek olsaydık, itaatsizlik yönünde etkiyen ve insan üzerinde etkileri bilinen bir kuvvetle onu karşılaştırmamız gerekirdi.

Tüm ahlak kuralları içinde evrensel kabule en yakın olanı şudur: Kişi kimseye zararı olmayan ve tehdit oluşturmayan zavallı birine acı çektirmemelidir. Bu ilke, itaatin zıddı olarak kabul edilebilir.

Laboratuvarımıza gelen deneğe, diğer kişi üzerinde giderek artan şiddette eylemde bulunması emredilir. Aynı şekilde, itaatsizliğe götüren baskılar da artacaktır. Daha önceden bilinmeyen bir noktaya gelindiğinde, denek, emre uymayı reddedebilir ve deneyden çekilebilir. Bu noktaya kadar olan davranış itaat olarak değerlendirilir. Kırılma noktası, itaatsizlik davranışıdır ve emirlerin sıralanışında herhangi bir noktada ortaya çıkar ve gözlemlenmek istenen de budur.

Kurbana karşı gerçekleştirilen eylemin ne olduğu, esas önem arz eden durum değildir. Teknik sebeplerle, çalışmada elektrik şoku kullanılmıştır. Bunun ilk nedeni, denek açısından şokun şiddet derecelerinin gözlenebilir olmasıdır; ikinci neden ise şok kullanımının laboratuvarın genel havası ile uyumlu olmasıdır ve son neden ise laboratuvarda uygulanması görece kolay olduğundan şokun deney için uygun olduğuna karar verilmiştir.

Şimdi, araştırmanın detaylarına geçelim.

Çalışma için Katılımcıların Toplanması

Yale lisans öğrencileri, "elimizin altında olduklarından", çalışmaya dahil edilecek en kolay deneklerdi. Dahası psikolojide deneylerin lisans öğrencileri üzerinde gerçekleşmesi neredeyse geleneksel dir, ama bu deney için seçkin bir kurumun lisans öğrencilerinin kullanılması tamamen uygun görünmüyordu. Deneye katılacak olanların daha önce deneye katılmış olanlardan bazı noktaları duymuş olması büyük bir risk teşkil ediyordu. Daha geniş bir yelpazede denekler toplamak daha iyi olacaktı, New Haven'da yaklaşık 300.000 kişi yaşıyordu. Üniversiteden çok New Haven'ı seçmemizin bir sebebi daha vardı: Öğrenciler çok homojen bir grup olacaktı. Hepsi onlu yaşların sonunda ya da yirmilerinin başındaydılar, ileri zekâlıydılar ve psikolojik deneylere alışkındılar. Bense, geniş bir yelpazeden seçilmiş farklı arka planlara sahip denekler istiyordum.

Denek bulmak için, yerel gazeteye bir ilan verdik. Her konumdan insanları öğrenme ve bellekle ilgili bir deneyde yer almaya davet eden bir ilandı ve bir saatlik katılım için 4 dolar 50 sent teklif ediyordu. 296 kişi başvuruda bulundu.

Ayrıca posta yolu ile de denek bulunmaya çalışıldı. İsimler New Haven telefon rehberinden alınarak birkaç bin kişiye davet mektupları gönderildi. Bu davetlere dönüş oranı ise yaklaşık % 12'ydi. Geri dönüş yapanlardan cinsiyet, yaş ve meslek bilgileri alınarak bir havuz oluşturuldu ve katılımcılar ile birkaç gün önceden görüşmeler yapılarak deneyin günü için randevulaşıldı.

Duyuru

SAATİ 4 $

Hafıza çalışması için kişiler aranıyor.

* Hafıza ve öğrenme üzerine yaptığımız bilimsel çalışmayı tamamlamamıza yardım edecek 500 New Haven'lı erkeğe ödeme yapılacaktır. Çalışma Yale Üniversitesi'nde yürütülmektedir.
* Alacağımız yaklaşık 1 saatlik zaman için her katılımcıya 4 $ (ayrıca ulaşım için de 50 cent) ödeyeceğiz. Size yalnızca 1 saat için ihtiyacımız olacak; daha sonrası için hiçbir zorunluluk olmayacak. Geleceğiniz zamanı seçme hakkınız mevcuttur (akşamları, hafta içi veya hafta sonu).

*** Gönüllülerde herhangi bir eğitim ve tecrübe aranmamaktadır.**

Aradıklarımız:

Fabrika işçileri	**İş adamları**	**İnşaat işçileri**
Belediye çalışanları	**Memurlar**	**Satıcılar**
İşçiler	**Profesyonel kişiler**	**Masabaşı çalışanları**
Berberler	**Telefon işçileri**	**Diğerleri**

Tüm katılımcılar 20-50 yaşları arasında olmalıdır. Lise ve üniversite öğrencileri çalışmaya katılamazlar.

* Eğer bu koşullara uyuyorsanız aşağıdaki formu doldurun ve *Profesör Stanley Milgram, Psikoloji Bölü, Yale Üniversitesi, New Haven* adresine gönderin. Daha sonra çalışmanın yeri ve zamanı için sizinle irtibata geçilecektir. Herhangi bir başvuru reddetme hakkımız saklıdır.
* Laboratuvara ulaştığınız anda 4 $ (ayrıca ulaşım için de 50 cent) ödeme tarafınıza yapılacaktır.

ALICI:
PROFESÖR STANLEY MILGRAM, PSİKOLOJİ BÖLÜMÜ, YALE ÜNİVERSİTESİ,
NEW HAVEN, CONNECTICUT.

Hafıza ve öğrenme çalışmanızda yer almak istiyorum. 20 ve 50 yaşları arasındayım. Eğer katılırsam tarafıma 4 $ (ayrıca ulaşım için de 50 cent) ödenecek.

İSİM .....
ADRES .....
TELEFON ..... Sizi en iyi arama zamanı.....
YAŞ .....MESLEK..... CİNSİYET .....
GELİŞ ZAMANI
HAFTA İÇİ ..... AKŞAM ..... HAFTA SONU .....

Şekil 1. Örnekleri toparlamak için yerel gazeteye verilen ilan

Tipik denekler posta memurları, lise öğretmenleri, satışçılar, mühendisler ve işçilerden oluşuyordu. Denekler eğitim seviyesine göre liseyi bitirmemiş olanlardan doktora derecesi olan profesyonellere kadar uzanıyordu. Birkaç deney koşulu tasarlandı ve her koşul için denekler baştan yaş ve mesleklere göre dengeli bir şekilde dağıtıldı. Mesleğe göre dağılım her deney için şu şekildeydi: İşçiler, vasıflı ve vasıfsız: % 40. Beyaz yakalı, satış, iş dünyası: % 40. Profesyoneller; % 20. Meslek grupları yaşa göre üçe bölündü (20'lerinde, 30'larında ve 40'larındaki denekler her bir deney koşuluna sırasıyla % 20, 30 ve 40 oranında dağıtıldı.)

Yerleşim ve personel

Deney, Yale Üniversitesi'nin şık Etkileşim Laboratuvarı'nda yapıldı. Bu detay, deneyin meşruiyetinin deneklerce anlaşılması için önemliydi. Sonraki bazı bölümlerde deney üniversite dışına taşındı (bkz. 6. Bölüm) Deneyci rolünü 31 yaşında bir lise biyoloji öğretmeni üstlendi. Deneyler boyunca, tutumu kayıtsız ve görüntüsü sertti. Gri bir teknisyen önlüğü giyiyordu. Kurban rolünü 47 yaşında bir muhasebeci üstlendi, rol için çalıştırıldı, İrlanda-Amerika kökenden geliyordu ve gözlemcilerin çoğu onu yumuşak huylu ve sevimli buldular.

Prosedür

Her deneyde naif bir denekle kurban bulunuyordu. Naif deneğin elektrik şoku uygulamasını sağlayacak bir bahane oluşturulması gerekiyordu. Buradaki doğruluk payı her meşru otorite örneğinde ast kademelerin, aldığı emirlerle otoriteyi, zayıf da olsa, birbirine bağlayan bir bağlantı olarak algılamalarından ileri geliyordu. Deneyci denekleri yönlendirerek itaat davranışını aşağıdaki cümleleri kullanarak görmeye çalışacaktı:

Psikologlar insanların farklı materyalleri öğrenmelerine dair birkaç teori geliştirmişlerdir.



Şekil 2. "Kurban"

Bu teorilerden iyi bilinenler bu kitapta yer almaktadır. (Deneğe öğretme-öğrenme süreçlerine dair bir kitap gösterilir)
Bir teori, insanların yaptıkları yanlış sonrasında cezalandırıldıklarında, öğrenmenin arttığı şeklindedir.
Bunun genel bir örneği ebeveynlerin yanlış bir şey yaptığında çocuklarını tokatlaması şeklindedir.
Beklenen, tokadın, yani bir tür cezanın, çocuğun daha iyi hatırlamasını ve daha etkin öğrenmesini sağlamasıdır.
Ama aslında, cezanın öğrenme üzerine etkisine dair pek az şey biliyoruz, çünkü bu konuda insanlar ile neredeyse hiç bilimsel çalışma yapılmamıştır.
Mesela, öğrenme için en uygun ceza seviyesini, bu cezanın kim tarafından verilirse en iyi sonucun alınacağını, bir yetişkinin kendinden daha genç birinden mi yoksa daha yaşlı birinden mi etkin biçimde öğreneceğini ve daha bunun gibi pek çok şeyi bilmiyoruz
Dolayısıyla bu çalışmada değişik meslek grupları ve yaş gruplarından belli bir sayıda yetişkini bir araya getirdik. Ve bunların bazılarından Öğretmen bazılarından Öğrenci olmalarını istedik.
Farklı insanların birbirleri üzerinde Öğretmen ve Öğrenci olarak etkilerini ve cezanın bu durumda öğrenme üzerine etkilerini araştırmaktayız.
Bu akşam burada, sizlerin birinizden Öğretmen diğerinin de Öğrenci olmasını isteyeceğim.
Herhangi birinizin bir tercihi var mı?
(Denek ve İşbirlikçi tercihlerini açıklarlar)
Peki, sanırım en adil yol bir kâğıda Öğretmen diğerine Öğrenci yazarak kura çekmek olacak.
(Önce Denek ardından İşbirlikçi kura çeker.)
Pekâlâ, hanginiz hangisini çekti?
Tamam. Şimdi ilk olarak Öğrenciyi cezanın uygulanacağı düzeneğe götürüyoruz.
Lütfen ikiniz de benimle birlikte yan odaya gelin.

Kurada deneğin daima Öğretmen, ortağımızın ise Öğrenci olacağı şekilde hile yapılmıştır. (İki kâğıtta da "Öğretmen" yazmaktadır) Kuradan hemen sonra, Öğretmen ve Öğrenci yan odaya götürülür ve Öğrenci "elektrikli sandalye"ye bağlanır.
Deneyci, bağlamanın elektrik şoku alındığında fazla hareketi engellemek amacıyla olduğunu anlatır. Yaratılmak istenen etki, öğrencinin bu durumdan kaçmasının mümkün olmadığının görülmesidir. Öğrencinin el bileğine bir elektrot takılır ve "kızarıklık ve yanıkları" önlemek amacıyla elekt-

rot yapıştırıcısı uygulanır. Deneklere elektrodun yan odadaki şok jeneratörüne bağlı bulunduğu söylenir.
İnandırıcılığı artırmak için Deneyci, öğrencinin sorusu üzerine, "Şoklar son derece acı verici olsa da, hiçbir kalıcı hasara yol açmamaktadır," der.

Öğrenme Ödevi

Denek tarafından öğretilen ders eşleştirilmiş kelime öğrenme ödevidir. Denek bir kelime listesi okur ve sonra dört kelimeden oluşan listenin ilk kelimesini okur. Örneğin, deneğin okuduğu kelimeler şunlardır:

mavi kutu
güzel gün
yabani ördek
vb.

Sonra, test cümlesi olarak okuduğu:

mavi: gök mürekkep kutu lamba

dizisidir.
Öğrenci, bu dört terimden hangisinin ilk kelime ile eşleştirilmiş olduğunu belirtmelidir. Cevabı, önündeki dört düğmeden birine basarak verir ve yanıtı ile birlikte şok jeneratörünün üzerinde numaralı kadranlardan biri yanar.

Şok Jeneratörü

Cihazın paneli yatay dizilmiş 30 adet düğmeden oluşmaktadır. Her düğme, 15 ila 450 Volt arasında karşılık geldiği voltaj ile etiketlenmiştir. Bu etiketler 15'er Voltluk artışlarla soldan sağa doğru gitmektedir. Ek olarak sözlü uyarılar da dörderli gruplar halinde düğmelerin üzerinde, soldan sağa doğru yer almaktadır: Hafif Şok, Orta Şok, Güçlü Şok, Çok Güçlü Şok, Yoğun Şok, Aşırı Yoğun Şok, Tehlikeli Şiddetli Şok. Bu son etiketin ardından gelen iki düğme üzerinde ise "XXX" yer almaktadır.

Düğmelerden birine basıldığında, düğmeye ait kırmızı ışık yanar, elektriksel bir vızıltı duyulur, "gerilim kaynağı" yazılı mavi bir ışık yanar; voltmetrenin göstergesi sağa doğru döner ve devamında birkaç klik sesi duyulur.
Jeneratörün sol üst köşesinde "Şok Jeneratörü, ZLB Tipi, Dyson Instrument Company, Waltham Mass. Çıkış: 15 Volt-450 Volt" etiketi yer almaktadır.

Örnek Şok Uyarısı

Her denek, öğretmen olarak rolüne başlamadan önce bir örnek şoka tabi tutulur. Bu şok daima 45 Volt'tur ve cihazın üçüncü düğmesine basılarak uygulanır. Bu şok, deneğin el bileğine uygulanır ve sarsıntı, deneğin cihazın geçerliliğine olan inancını pekiştirir.

Şok Talimatları

Deneğe, öğrenci her yanlış yanıt verdiğinde şok uygulaması söylenir. Dahası bu esas emirdir, denek öğrenci her yanlış cevap verdiğinde bir üst seviye şok uygulamalıdır. Ayrıca, uygulama yapmadan önce voltaj seviyesini duyurması istenir. Bu, deneklere öğrenciye uyguladıklarının giderek artan bir elektrik şoku olduğunu her seferinde hatırlatmak içindir. [1] Denek eğer 30. seviyeye (450 Volt) ulaştıysa, prosedür gereği en üst seviye ile devam etmesi söylenir. İki kez daha denemenin ardından deneyci deneyi bitirir. [2]

Deneycinin Tepkileri

Pek çok noktada denek, şok uygulamaya devam edip etmemesi konusunda yol göstermesi için deneyciye döner. Ya da artık devam etmek istemediğini söyleyecektir.
Deneyci, deneği hizaya getirecek "İşaretçi/İtici/ Dürtme" cümlelerinden dilediği kadar kullanabilir.

1: Lütfen devam ediniz, ya da, lütfen kesmeyin.
2: Deney, devam etmenizi gerektirmektedir.
3: Devam etmeniz kesinlikle gereklidir.

4: Başka seçeneğiniz yok, devam etmek zorundasınız.

Cümleler bir sıraya konmuştur. 1. Cümle başarısız ve etkisiz kaldıysa ancak, 2. Cümle söylenebilir. Eğer 4. Cümleden sonra hâlâ etki sağlanmıyorsa deney sonlandırılır. Deneycinin sesi her zaman serttir, ancak kesinlikle kaba değildir. Deneğin kararsızlık ve emirlere uymakta isteksizlik gösterdiği durum her tekrarlandığında sıralama baştan başlar.

Özel Cümleler

Denek öğrencinin kalıcı bir hasar yaşayıp yaşamayacağını sorarsa, deneyci şöyle cevap verir:
Şoklar acı verici olsa da kalıcı hasara yol açmamaktadır. Lütfen devam ediniz. (Ve sonrasında gerekiyorsa 2.,3. ve 4. Cümleler)
Denek, öğrencinin devam etmek istemediğini söylerse, deneyci şu şekilde cevap verir:
Öğrencinin hoşuna gitse de gitmese de, siz o tüm kelime çiftlerini öğrenene kadar devam etmelisiniz. Lütfen devam ediniz. (Ve sonrasında gerekiyorsa 2.,3. ve 4. Cümleler)

Kurbanın Tepkileri

Tüm koşullarda öğrenci, önceden belirlenen şekilde, kelime eşleştirme testine üç yanlış bir doğru cevap düzeninde yanıt verir.
Kurbanın tepkilerinde önemli olan bu tepkileri dikkatle gerçekleştirmesi gerektiğiydi. Pilot çalışmalarımızda, kurbandan hiç sesli tepki olmadan denemeler gerçekleştirdik. Kontrol paneli üzerindeki yazılı ve rakamlı etiketlerin deneğin itaatini azaltmak için yeterli olacağını düşünmüştük. Ama gördük ki, öyle olmuyordu. Öğrenciden sözlü tepki gelmediği zaman, neredeyse her denek emir aldıktan sonra, umursamadan ve yazılı uyarılara kayıtsız kalarak panelin sonuna kadar gidiyordu. Bu bizi itaat eğilimini ölçmek için gerekli olan temelden mahrum bırakmıştı. Deneğin deneycinin emirlerine direnmesini sağlayacak ve kişisel farklı kırılma noktalarını ortaya çıkaracak bir güç oluşturulması gerekiyordu.
Bu güç, kurbanın protestoları ile şekillenecekti. İlk başta, hafif derecede protestolar gelecekti, ama bunlar yetersizdi. Daha sonra, daha duygusal

protestolar deney prosedürüne eklendi. Bizi dehşete düşüren ise, kurbandan gelen en şiddetli tepkilerin bile bazı deneklerin deneycinin emirlerine karşı gelmesini ve bu ağır cezaları uygulamamasını sağlayamaması oldu, ama bu protestolar, uygulanan maksimum şokun ortalamasını düşürdü, böylece deneklerin performansında bir farklılığa yol açtı, bu yüzden kurbanın çığlıkları kayda alınarak normal deney prosedürüne dahil edildi.

Bu durum, çalışan bir deney prosedürü oluşturmanın teknik sorunlarını göz önüne sermekten daha fazlasını yaptı, öyle ki deneklerin otoriteye bizim onların yapabileceklerini tahmin ettiğimizden çok daha fazla itaat edecekleri ortaya çıktı. Ayrıca bu durum, kurbanın tepkilerinin deneğin davranışını kontrol etmedeki önemini de göstermiş oldu.

Kurbandan gelen her sözlü tepki, bir şok seviyesine atanmıştır. Kurbanın tepkilerini, ses yoğunluğu, zamanlama ve diğer genel özellikler açısından bilgi sahibi olmadığımız için, sayısal bir skalada değerlendirmek güçtür. Genel anlamda, yine de, kurban, ufak bir hırıltı ile karşılık verdiği 75 Volt seviyesine kadar hiçbir rahatsızlık belirtmez. 90 ve 105 Volt seviyelerinde de benzer tepkiler devam eder ve 120 Volt seviyesinde kurban, deneyciye şokların acı vermeye başladığını bağırarak ifade eder. 135 Volt seviyesinde acı dolu inlemeler duyulur ve 150 Volt seviyesinde ise "Deneyci! Buradan çıkmak istiyorum, daha fazla bu deneye dahil olmayacağım, devam etmek istemiyorum!" çığlıkları duyulur. Buna benzer çığlıklar, giderek artan şok şiddetiyle birlikte devam eder, öyle ki 180 Volt'a gelindiğinde kurban "Dayanamıyorum!" diye bağırır, 270 Volt'ta ise tepkisi ıstırap dolu bir çığlık şeklini alır. 150 Volt'tan itibaren kurban, ısrarla deneyden çıkmak istediğini söyler. 300 Volt'a gelindiğinde umutsuzca bağırır ve artık sorulara cevap vermeyi bırakır.

Bu prosedürde, görülmüştür ki denekler yönlendirme yapması için deneyciye dönerler. Deneyci, deneğe, hiç cevap verilmemiş olmasının yanlış cevap olarak değerlendirmesi gerektiğini söyler ve normal sıralamaya göre şok vermeye devam etmesini ister. Deneklere 5-10 saniye bekledikten sonra cevap almıyorlarsa bunu yanlış cevap saymaları gerektiğini söyler ve bunun her adımda bir üst şok seviyesi ile cezalandırılması gerektiğini belirtir. 315 Volt'ta, korkunç bir çığlık duyulur, kurban şiddetle artık deneyin katılımcısı olmadığını tekrarlar. Cevap vermez, ama bir şok uyaranı aldığında acı ile bağırır. 330 Volt'tan sonra kurbandan ne bir cevap ne de bir tepki gelir.

Ölçütler

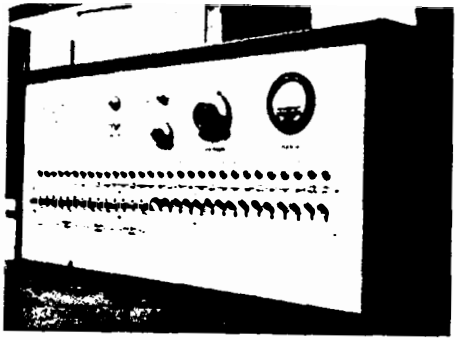
Esas ölçüt, deneğin devam etmeyi bırakacağı şok seviyesidir. Teoride bu 0 (ilk şoku bile uygulamayı reddedebilir) ile 30 (son şok seviyesine kadar devam eder) arasında değişiklik gösterir.

Görüşme ve Bilgilendirme

Prosedürün önemli bir bölümü de, deneyden sonraki prosedürdür. Tüm deneklere deney-sonrası prosedürler titizlikle uygulanmıştır. Bu bölümün içeriği koşuldan koşula göre ve giderek artan tecrübemizle birlikte değişiklik gösterdi. En alt noktada, her deneğe kurbanın tehlikeli elektrik şokları almadığı söylendi. Her denek, deneyden zarar görmemiş kurban ile arkadaşça mutabakata vardı ve deneyci ile konuşmaya başladı. Deney, itaatsizlik sergileyen deneklere, bu davranışlarını destekleyen bir şekilde anlatıldı. İtaatkâr denekler ise, davranışlarının tamamen normal olduğuna ve yaşadıkları ikilem ve stresin diğer katılımcılar tarafından da aynı şekilde hissedildiğine ikna edildi. Deneklere, deneyin sonunda kapsamlı bir raporun kendilerine iletileceği söylendi. Bazı durumlarda, bazı denklerle detaylar üzerine uzun tartışmalar yapıldı.
Deneylerin tamamı bittikten sonra, deneklere, deneysel prosedürü açıklayan ve sonuçları gösteren raporlar verildi. Yine, deneydeki roller ve davranışları takdir edildi. Tüm denekleri deney sonrası, katılımları, düşünceleri ve hissettikleri üzerine bir ankete tabi tutuldu.

Tekrarlar

Bu durumda, denek, sosyal anlamda birbiriyle çelişen iki isteği yerine getirmek üzerine bir ikilemde bırakılır. Deneycinin emirlerine uymaya devam ederek kurbana giderek artan şiddette elektrik verebilir ya da devam etmeyi reddederek, kurbanın yakarışlarını dikkate alır. Deneycinin otoritesi cezalandırılan insanın giderek artan baskısı ile etkinlik kazanır. Bu laboratuvar düzeni bize, deneğin deneydeki esas çelişkili duruma verdiği tepkileri değerlendirebileceğimiz bir ortam sağlamaktadır.



Şekil 3.

Şok Kontrol Paneli



Kurban sandalyeye kemerle bağlanmıştır.



Deneğe deneme şokları verilmektedir.



Denek deneyden vazgeçiyor.

Yine bu çelişki, deneycinin şok vermeye devam etme istekleri ve öğrencinin giderek artan bir ısrarla deneyin sonlandırılması istekleri arasındadır. Çalışmanın düğüm noktası, deneyin emirlerine itaat derecesini etkilediği düşünülen faktörleri yaratabilmek ve hangi koşullarda otoriteye uyma davranışının muhtemel olduğunun ve hangi koşullarda otoriteye meydan okunduğunun öğrenilmesidir.

Deney düzeneğimizin gerçekleştirdiği, itaatin ortaya çıktığı büyük dünyadaki bileşenleri bir araya getirmek, esas bileşenlerin deneysel araştırmaya tabi tutulabileceği görece daha dar bir dünya oluşturmaktır. Düzenek gücünü, bizim görebildiğimiz, deneğin ise deneyimlediği bir gerçekten alır; öyle ki deneyde gerçekleşen zıt kuvvetlerin denek üzerinde etkileri, gerçek dünyadaki benzer bir olayda çok nadir fark edilir.

III.

BÖLÜM

Beklenen Davranış

Sosyal bilimler çalışmalarının değeri, bulunan sonuçların kendini gösteren karakteriyle sıklıkla düşürülür, ama çok nadiren insanların belirli durumlarda nasıl davranacaklarını tahmin edecek bilgimiz vardır. Eğer bu bilgiyi edinirsek, çalışmanın sonuçlarını bunlarla karşılaştırabiliriz. Bize, deney boyunca ne kadar az ya da çok öğrenciyi görebileceğimiz bir kriter sunar. Daha sonra, üzerine çalışacağımız, beklenen davranışlar ile gerçekte gözlenen arasında bir boşluk kalacaktır. Sonrasında gelen beklentiler bir ilüzyon halini alacaktır ve bizim bu ilüzyonun cehalet mi yoksa başka bir fonksiyon mu taşıdığını sormamız gerekir.

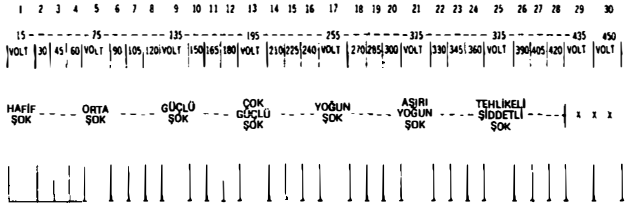
Bu beklentilere ulaşmak için gereken prosedür basittir. Her bir olayda, katılımcılar, otoriteye itaatsizlik konusunda bir seminer dinlemeye gelen dinleyicileri oluştururlar. Deney, tüm detaylarıyla, ama sonuçlara dair bir şey açıklanmadan anlatılır. İzleyicilere şok jeneratörünün yazılı ve rakamlı uyarılarını da gösteren şematik bir gösterimi, gösterilir. Her katılımcıdan deney üzerine yorumları alınır, sonra özel olarak kendisinin böyle bir deneyde nasıl davranacağını kaydetmesi istenir. Tahminler ise üç grup tarafından yapılır: Psikiyatristler, üniversite öğrencileri ve değişik meslek gruplarından orta sınıfa ait katılımcılar.

110 katılımcının her biri, kendisinin deneyin bir noktasında deneyciye itiraz edeceğini söyler ve tipik cevaplar şu şekildedir:

"...Ben, kendim, şoktan çok korkarım ve protesto halinde kimseye şok veremem, çünkü bu acıya sebep olmak istemem. Tamamen yabancı birini bu şekilde incitemem." (Maksimum 90 Volt) "Hiçbir deneyin bir başkasına elektrik şoku vermeye değer olduğunu düşünmüyorum. Kurban gerçekten çektiği acıyı yansıtıyor gibi görünüyor bana. Ben bu acıya sebep olan kişi olmak istemem. Deneyden çıkmak istediğini söylerse, buna saygı duyarım. (Maksimum 135 Volt)

İnsanların acı çektiklerini görmeye dayanamam. Eğer öğrenci deneyden çıkmak isterse, acı çekmesini önlemek için deneyi bitiririm. (Maksimum 150 Volt)

"...Öğrenci de gönüllü ve ben de gönüllü olduğumuzdan ve deneycinin üzerimde herhangi bir fiziksel otoritesi bulunmadığından, öğrenci çıkmak istediği noktada deneyi bitirirdim." (Maksimum 150 Volt)
"Bırakacağım nokta, öğrencinin acıyla bağırdığı nokta olurdu. Dizimi çizdiğimde bile canımın nasıl acıyacağını biliyorum, öğrenci ile empati kurardım." (Maksimum 180 Volt)



Şekil 4. Kontrol Pancli Diyagramı

Bu denekler, tepkilerinde empatiden, adalet duygusundan ve şefkatten yol çıkmışlardı. İstenen davranışa dair kavramı açıkça ifade etmişler ve davranışlarının da buna uyacağını kabul etmişlerdi. Ama, gerçek durumda ön planda olan güçler dengesine dair de ipucu veriyorlardı.

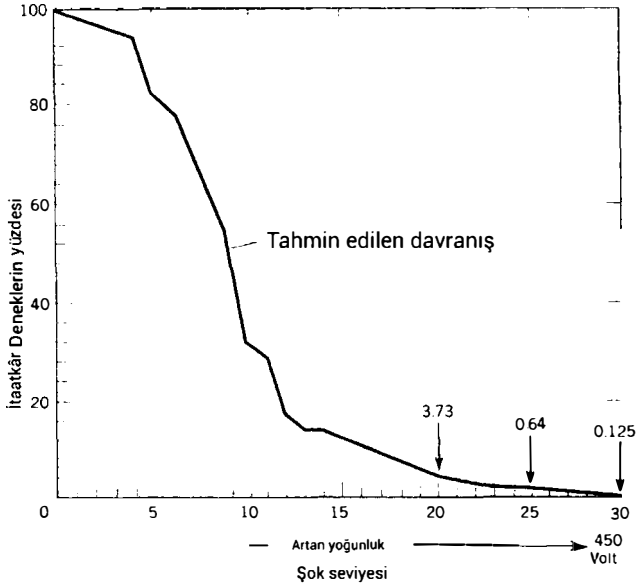
Belki de kendilerine yöneltilen haksız bir soruydu. İnsanlar kendilerini hep onaylanacak davranışlar yaparken görmek isterler. Bu yüzden biz, bu kibirden kaynaklanacak yanlılığı ortadan kaldıracak bir soru daha sorduk. Onlardan diğer kişilerin nasıl davranacaklarını tahmin etmelerini istedik. (Ve daha özel olarak, değişik yaş ve meslek gruplarından 100 Amerikalıya ait bir kırılma noktası grafiği çizmelerini istedik.) Psikiyatristler, davranış bilimleri lisansüstü öğrencileri ve öğretim üyeleri, üniversite öğrencileri ve orta sınıftan yetişkinler; soruyu, birkaç grubun sonuç tahminlerinde büyük benzerlikler göstererek yanıtladılar. Deneye katılanların tamamının itaatsizlikte bulunacağını, sadece patolojik birkaç vakanın, katılımcıların % 1 veya 2'sini geçmeyecek şekilde, şok panelinin sonuna kadar gideceğini tahmin ettiğiler. Psikiyatristlerin tahminleri Şekil 5'te detaylı gösterilmiştir.

Tablo 1. Bireylerin kendi kırılma noktaları tahminleri

Şok Düzeyi	Sözel adlandırma ve voltaj düzeyleri	Psikiyatristler (n=39)*	Üniversite Öğrencileri (n=31)	Orta-sınıf Yetişkinler (n=40)
	Hafif Şok	2#		3
1	15	1		
2	30			
3	45			1
4	60	1		1
	Orta Seviye Şok			
5	75	6	4	7
6	90	1	3	1
7	105	4		1
8	120	4	1	3
	Güçlü Şok			
9	135	1	3	2
10	150	14	12	9
	165		1	2
12	180	2	6	3
	Çok Güçlü Şok			
13	195	2		1
14	210		1	
15	225			1
16	240			1
	Yoğun Şok			
17	255			1
18	270			
19	285			
20	300	1		3
	Aşırı Yoğun Şok			
21	315			
22	330			
23	345			
24	360			
	Tehlike: Ölümcül Şok			
25	375			
26	390			
27	405			
28	420			
	XXX			
29	435			
30	450			
	Ortalama Maksimum Şok Düzeyi	8,20	9,35	9,15
	Karşı Koyuşu Tahmin Yüzdesi	%100	%100	%100

* n sayısı her bir deneysel koşuldaki denek sayısını belirtmektedir.

Bu denekler en zayıf şoku almayı bile reddetmişlerdir.



Şekil 5. Sesli Geribildirim Deneyi'nin Psikiyatrist Tahminleri

Çoğu deneğin 10. şok seviyesinin üzerine çıkmayacağını (150 Volt, öğrencinin ilk deneyden çıkmak istediği nokta); yaklaşık % 4'ün 20. şok seviyesine çıkacağını ve binde bir kişinin de en yüksek şok seviyesine kadar gideceğini tahmin ettiler.

Bu tahminlerin altında yatan fikirler neydi? Öncelikle bu insanlar çoğunlukla ahlaklıydılar ve masumları incitmezlerdi. İkincisi, fiziksel güç veya tehditlerle zorlanmadıkça, insanlar kendi davranışlarının kaynağıdır. Bir insan, davranışına kendi karar verir. Davranış fiziko-sosyal bir ortamda meydana gelmektedir, ama aslında doğal ortamı bu şekilde değildir. Davranışın kendisi kişinin özünden gelir; bu özde kişisel değerler tartılır, alınacak tatmin ölçülür ve sonuç olarak bir davranış sergilenir.

Çoğu kişi itaat deneyi üzerine düşünmesi istendiğinde, düşünmeye varsayımlar ile başlar. Kendilerini içinde bulacakları durumdan ziyade, bireyin karakterine odaklanırlar. Bu görüş açısıyla de, çok az deneğin itaat edeceğini tahmin etmeleri normaldir.

IV.

BÖLÜM

Kurbanın Yakınlığı

Şimdi deneklerin deneyde sergiledikleri gerçek davranışlara bakalım. Başlangıçta, Uzaktan Görüş deneyinin sonuçlarına göz atalım (Deney 1). Bu, normal durumla biraz farklılık gösterir, çünkü kurbandan hiç sözlü bildirim duyulmaz. Bir başka odada, deneğin gözle göremediği, sesini duyamadığı, sadece cevaplarının kutu üzerinde yanıp sönen ışıklarıyla tarafından bildirim alınabildiği bir odadadır, ama yine de, 300 Volt'un duvarlarda yankılanması, sanki protestoyla vuruyormuş gibi duyulur. 315 Volt'tan sonra, artık cevap alınamaz ve vurma sesleri de diner.

Deneklerin direniş noktasındaki söylediklerini belirtmek faydalı olacaktır:

> "Sanırım bir şeyler demeye çalışıyor, bir yere vuruyor gibi... Pekâlâ, bu adama şok vermek adil değil, bunlar yüksek voltajlar. Bunun insani olduğunu düşünmüyorum. Oh, bu şekilde devam edemem, bu doğru bir şey değil. Bu lanet bir deney. O adam orada acı çekiyor. Hayır, devam etmek istemiyorum. Bu delilik." (Denek, bu noktadan sonra şok uygulamayı kabul etmedi.)
>
> "Orada bir şeylere vuruyor. Çok korkuyorum. Devam etmek isterim, ama bunu oradaki adama yapamam. Üzgünüm, bunu o adama yapamam. Kalbini inciteceğiz. Çekiniz sizde kalsın... Hayır, gerçekten, Bunu yapamam."

40 denekten 26'sı, sonuna kadar deneycinin emirlerine uyarak öğrenciyi cezalandırdı. 450 Volt'un 3 kez art arda uygulanmasından sonra deneyci, deneyi sonlandırdı.

Denekler sürekli ajite haldeydiler. Bazen, sözlü protestolar çok azdı ve denek basitçe sandalyesinden ayağa kalkıyordu, laboratuvardan çıkmak istediğini gösterir biçimde. Bazı itaatkâr denekler 300 Volt üzerindeki şokları uygulamakta isteksizlik sergiledi ve deneyciye direnç gösteren denekler ile benzer ifadeler sergilediler.

Maksimum şoklar da uygulandıktan sonra ve deneyci deneyi sonlandırdıktan sonra, çoğu itaatkâr denek rahatlayarak iç çekti, terlerini sildi, elleriyle gözlerini ovuşturdu ve gerginlikle sigaralarını yaktılar. Bazıları kafalarını pişmanlıkla sallıyordu. Bazı denekler deney boyunca sakin kaldılar ve deneyin başından sonuna kadar çok az stres belirtisi sergilediler.

Kurbanı Yakınlaştırmak

Bir deney ile gösterim arasındaki fark şudur: Bir deneyde, bir etki gözlemlendikten sonra o koşulların sistematik değiştirilmesi ile bu sonucu ortaya çıkaran sebepler öğrenilebilir.

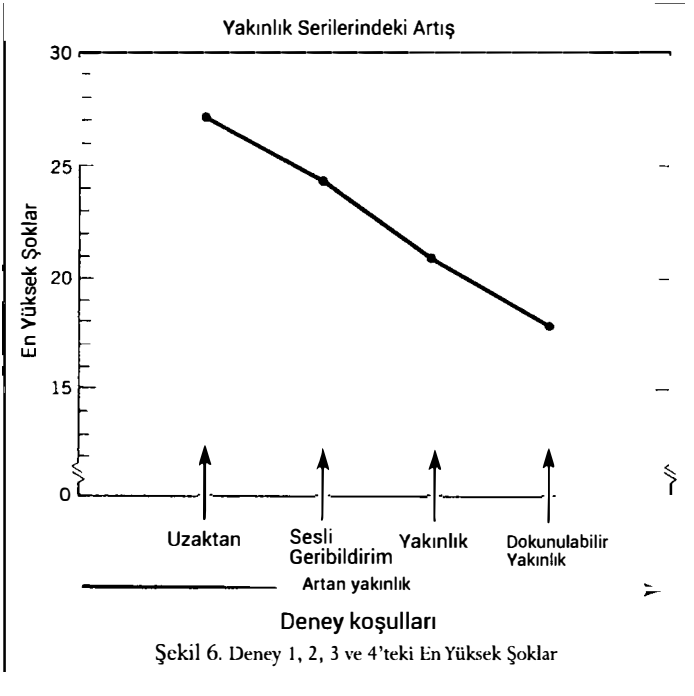
Şimdiye kadar edindiğimiz bilgiler sadece kurbanın sesinin duyulamadığı ve gözle görülemediği koşullar için geçerlidir. Ceza verilen kişi, uzaktadır, kendi hislerini açıkça iletememektedir. Bir duvara vurma sesi vardır, ama bu çok açık bir anlam ifade etmemektedir, muhtemelen bazı denekler bunu öğrencinin durumdan rahatsız olduğunun kanıtı olarak görmediler. Burada karşılaşılan itaat, bu neden atfedilebilir. Belki, kurban kendini daha açık ifade edebilseydi; varlığı belli edilseydi görülebilseydi, duyulabilseydi ve hissedilebilseydi hiç itaat davranışı gözlenmeyecekti. Pilot çalışmalarımızda kaydedilen davranışlar bu kavrama bağlanılabilir. Bu çalışmalarda, kurban, opak camın ardından gözlenebiliyordu. Denekler sıklıkla şok vermekte oldukları insandan gözlerini kaçırıyor, sıkça başlarını tuhaf ve belirgin bir şekilde çeviriyorlardı. Deneklerden biri "Yaptığım şeyin sonuçlarını görmek istemedim," dedi. Gözlemcilerin notlarına göre denekler, camdan görebilecekleri kurbana bakmakta isteksizdiler. Bu, kendilerine belirtildiğinde, kurbanın acı çektiğini görmenin kendilerini rahatsız hissettirdiğini söylediler. Yine de, belirtmeliyiz ki, kurbana bakmayı reddetse de, denekler şok uygulamaya devam etti. Buna göre, mağdurun algılanması bir şekilde deneğin davranışını belirleyici olabilir. Deneyciye itaat edebilmek için denek, kurbanı incelemekten kaçınmayı gerekli görüyorsa bunun tersi doğru olabilir mi? Eğer kurban giderek daha görünür hale getirilse, itaat davranışı giderek azalır ve yok olur mu? Bu soruya cevap vermek için dört deney seti düzenlendi. Uzaktan koşulunu ise zaten açıkladık.

Deney 2 (Sesli Geribildirim) ilk deney ile aynı olmakla beraber fazladan sesli protestolar eklenmişti. İlk koşulda olduğu gibi, kurban yan odaya

Yerleştirildi, ama şikâyetleri laboratuvarın duvarından rahatça duyulabiliyordu.

Deney 3 (Yakınlık) ikinci ile aynıydı, yalnızca kurban denekle aynı odada birkaç metre uzağında bulunuyordu. Yani hem görülebilir hem duyulabilir konumdaydı.

Deney 4 (Dokunulabilir Uzaklık) üçüncü koşul ile bir nokta hariç aynıydı: Kurban sadece eli bir şok tablasının üzerinde ise şok alıyordu. 150 Volt seviyesinde kurban, deneyden çıkarılmayı istedi ve elini bu şok tablasına koymayı reddetti. Deneyci, denekten kurbanı zorlayarak elini tablaya koydurmasını istedi. İtaat, bu durumda, şok uygulamaya devam etmek için, denek ve kurban arasında fiziksel bir temas kurulmasını gerektiriyordu.



Şekil 6. Deney 1, 2, 3 ve 4'teki En Yüksek Şoklar

Her koşulda 40 yetişkin denekle çalışıldı. Sonuçlar, Tablo 2'de gösterilmiştir; kurbanın yakınlığı arttıkça itaat davranışında anlamlı derecede

Tablo 2. Deney 1, 2, 3 ve 4'te Deneklere Uygukanan Maksimum Şok Düzeyleri

Şok Düzeyi	Sözel adlandırma ve voltaj düzeyleri	Deney 1: Uzaktan görüş (n=40)	Deney 2: Sesli geribildirim (n=40)	Deney 3: Yakınlık (n=40)	Deney 4: Parmak Ucu Yakınlığı (n=40)
	Hafif Şok				
1	15				
2	30				
3	45				
4	60				
	Orta Seviye Şok				
5	75				
6	90				
7	105			1	
8	120				
	Güçlü Şok				
9	135		1		1
10	150		5	10	16
11	165		1		
12	180		1	2	3
	Çok Güçlü Şok				
13	195				
14	210				1
15	225			1	1
16	240				
	Yoğun Şok				
17	255				
18	270			1	
19	285		1		1
20	300	5*	1	5	1
	Aşırı Yoğun Şok				
21	315	4	3	3	2
22	330	2			
23	345	1	1		1
24	360	1	1		
	Tehlike: Ölümcül Şok				
25	375	1		1	
26	390				
27	405				
28	420				
	XXX				
29	435				
30	450	26	25	16	12
	Ortalama Maksimum Şok Düzeyi	27,0	24,53	20,80	17,88
	İtaatkar denek yüzdesi	%65,0	%62,5	%40,0	%30,0

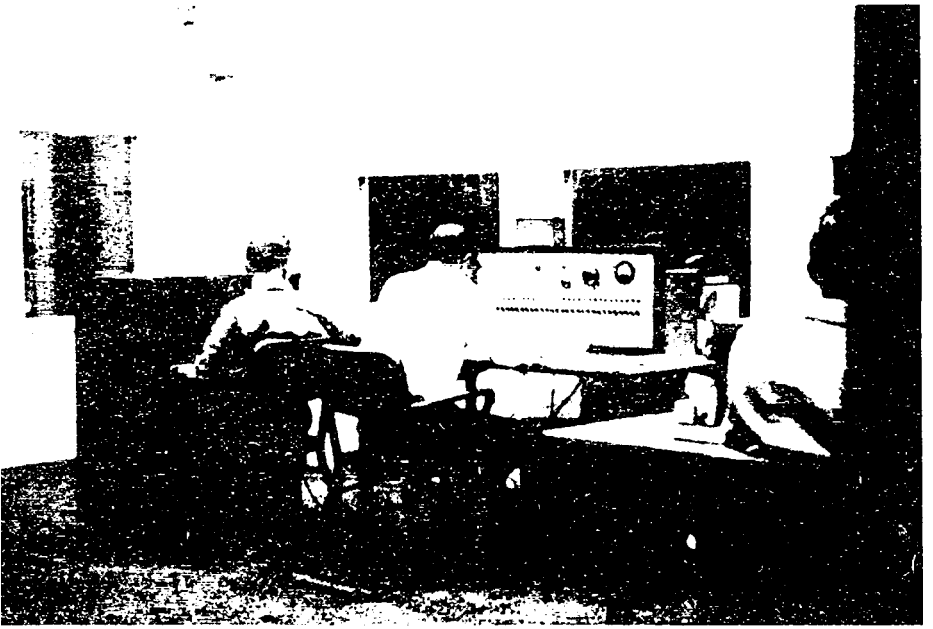
* Deney 1'de beş denek 300 Volt'un maksimum düzeydeki şokunu almışlardır

düşüş gözlendiği yönündedir. Koşullara ait ortalama maksimum şok seviyesi Şekil 6'da gösterilmiştir.
Kurbanın yakınlaştırılması ile birlikte azalan itaat davranışını nasıl açıklayabiliriz? Bunun içinde birkaç faktör olabilir.

1. *Empatik yaklaşım.* Uzaktan Görüş koşulunda ve daha az olmak kaydıyla, Sesli Geribildirim koşulunda, kurbanın acısı, deney için soyut ve uzak bir kavramdır. Durumun farkındadır, ama sadece konsept olarak "davranışı bir başkasının acı çekmesine sebebiyet vermektedir" şeklinde bir çıkarım yapılabilir, ancak tamamen hissedemez. Bu durum çok rastlanır bir durumdur. Bombacı, mantık olarak silahının acı ve ölüme yol açacağını bilir, ama bu bilginin bir etkisi olmaz ve sebep olduğu acı onda duygusal bir tepki oluşturmaz.
Kurbanın acı çekmesini gözle görmek, empatik bir davranışı tetikliyor olabilir ve kurbanın ne çektiği ile ilgili daha açık bir fikir verebilir. Ayrıca, empatik tepkilerin kendileri zaten rahatsız edicidir, bu şekilde deneğin kendi rahatsızlığını sonra erdirmeyi istemesine yol açabilir. Azalan itaat, bu şekilde, başarılı deney koşulları içinde empatik durumların artışı ile açıklanabilir.

2. *İnkâr ve bilinç alanının daraltılması.* Uzaktan Görüş koşulu bilinç alanının daralmasını sağlar ve kurbanın akıldan çıkmasına sebep olur. Kurban yakın olduğunda, onu düşüncenin dışında tutabilmek daha zordur. Sürekli deneğin dikkatini çekmektedir, çünkü sürekli görünür haldedir. İlk iki koşulda ise varlığı ve tepkisi sadece şok uygulandıktan sonra öğrenilmektedir. Sesli Geribildirim, düzensiz ve kesintilidir. Yakınlık koşulunda, sürekli görüş alanında bulunması ona deneğin gözüne çarpan bir unsur olma özelliği katar. İnkâr mekanizması artık işlemez olur. Uzaktan koşulundaki bir deneğin belirttiği üzere: "Orada biri olduğunu bile unutmanız çok tuhaf, halbuki duyabiliyorsunuz da. Uzunca bir süre sadece düğmelere basmaya ve kelimeleri okumaya odaklandım."

3. *Karşılıklı alanlar.* Yakınlık koşulunda, deneğin kurbanı gözleyecek daha iyi bir durumu olsaydı, tersi de doğru olacaktır; deneğin davranışları da şu anda kurbanın inceleme alanı içindedir. Muhtemelen, her yaptığımızı gören birindense, bizim hareketlerimizi göremeyen birine zarar vermemiz



Dokunulabilir Yakınlık Koşulu için Genel Düzenleme

Şekil 7.

Dokunulabilir Yakınlık Koşulunda İtaatkâr Denek



daha kolaydır. Kendisine yöneltilen davranışı görebiliyor olması, utanç ve suçluluk duyguları yaratabilir ve bu şekilde eylemin azalmasını getirebilir. Dildeki pek çok ifade, yüz yüze saldırıların yol açtığı rahatsızlık ve engellere dairdir. Bir kişinin yüzüne söylemektense, "arkasından konuşmak" kolaydır. Birine yalan söylüyorsak, "gözlerine bakmamızın" zor olduğu söylenir. "Utançla başımızı çevirririz" ki bu davranışın bizim stresimizi azalttığı söylenir. İdam mahkûmunun gözlerinin bağlanması, stresini azaltmak için olabilir, ama aynı zamanda da celladının da stresini azaltmaya hizmet ediyor olabilir. Kısacası, Yakınlık koşulunda, denek, kurbanın farkındalık alanında göze çarpmakta ve bunun getirisi olarak daha bilinçli ve daha suçlu hissetmektedir ve böylece kurbanı cezalandırması engellenebilir.

4. *Gözlenen davranış birliği.* Uzaktan Görüş koşulunda, deneğin kendi davranışı ve bunun kurbana yaşattıkları ile bağlantı kurması zordur. Davranış ve yol açtıkları arasında fiziksel bir ayrılık vardır. Denek bir odada düğmeye basar, diğer odadan protestolar ve çığlıklar yükselir. İki olay arasında bir korelasyon vardır, ancak tamamen bir bütün olarak algılanmaz. Bütünlük, Yakınlık koşulunda, kurban kendisine acı veren eyleme yaklaştırıldığında tamamen sağlanır. Dokunulabilir Yakınlık koşulu ile, bu bütünlük sağlanır.

5. *Yeni başlayan bir gruplaşma.* Kurbanın başka bir odaya konması onu sadece denekten uzaklaştırmaz, aynı zamanda denekle deneyciyi de görece yakınlaştırır. Deney ve deneyci arasında, kurbanın dışarıda kaldığı, bir gruplaşma oluşmaya başlar. Kurbanı diğerlerinden ayıran duvar, onu deney ve deneycinin hissedebileceği yakınlık duygusundan yoksun bırakır. Uzaktan Görüş koşulunda, kurban tamamen olayın dışındadır, fiziksel ve psikolojik olarak yalnızdır.
Kurban deneğe yakın konumlandırıldığında, deneyciyle olmaktansa kurbanla bir birlik kurulması daha olasıdır. Denek artık deneyciyle tek başına yüzleşmek zorunda değildir. ● artık deneycive karşı girişilecek bir isyan durumunda daha yakın ve istekli bir müttefiktir. Böylece, değişik deney koşullarında konumsal ilişkilerin değiştirilmesi, birliklerin oluşumunu değiştirir.

6. *Edinilmiş davranış değişiklikleri.* Laboratuvar farelerinin kardeşleriyle kavga etmeleri nadir gözlenen bir durumdur. Scott (1958) bunu pasif inhibisyon olarak tanımlar: "...koşullarında hiçbir şey yapmayarak (hayvan) hiçbir şey yapmamayı öğrenir, bunu pasif inhibisyon olarak tanımlayabiliriz. Bu prensip, bir bireye sakin olmasını öğretmekte önemlidir; kişi kavga etmeyerek kavga etmemeyi öğrenir." Benzer şekilde, biz de kimseye zarar vermemeyi, günlük hayatta kimseye zarar vermeyerek öğrenebiliriz. Yine de bu öğrenme süreci, diğerleriyle kurulan yakın ilişkiler kavramına dayanır ve kişilerin bizden uzakta olduğu durumlara genellenemeyebilir. Ya da belki, geçmişte, yakınlara karşı girişilen agresif eylemlerin aynı şekilde karşılık doğurması, bu davranış biçimini söndürebilir. Tersinde, uzaktaki kişiye karşı agresif davranış, nadiren bir karşılık doğurur.

Her hareketimizle, konumsal yakınlıklarımız değişir ve aslında, kime yakın veya uzak olduğumuz davranışımızı şekillendiren psikolojik süreçlerde rol oynar. Bu deneylerde, kurbanın, kendisine şok vermesi emredilen kişiye yaklaştırılması, itaati reddeden ve deneyi bitiren denek sayısında artışa yol açmıştır. Kurbanın somut, gözlenebilir ve yakın varlığı, deneycinin gücü ile zıt yönde bir etki yaratmış ve itaatsizliği tetiklemiştir. İtaate dair tüm teorik modeller, bu gerçeği göz önüne almalıdır.

Beklenmeyen Davranışlar

İtaat genel olarak, dört deney koşulunun hepsi için, bir yoruma ihtiyaç duymaktadır. Denekler, çocukluktan itibaren, bir kişiyi isteği dışında incitmek, genel bir ahlak ihlalidir. Yine de deneklerin yarıya yakını, emirlerini uygulatmak için hiçbir özel gücü olmayan bir otoriteye itaat etmek uğruna bu inançlarından uzaklaşmışlardır. İtaat etmemek hiçbir kayıp veya cezaya yol açmayacaktı. Deneklerin söylediklerinden ve yaptıklarından anlaşılan odur ki, kurbanı cezalandırarak çoğunlukla kendi değerlerine aykırı hareket etmekteydiler. Denekler çoğunlukla, itiraz etmesine rağmen bir kimseye şok vermeyi onaylamadıklarını ifade etmişlerdir, birçoğu da durumu aptalca ve manasız bulmuştur. Yine de çoğu, deneysel komutları takip etmiştir.

Sonuçlar, daha önce bahsedilmiş anketle keskin farklılıklar içermektedir. (Gerçi, burada, deneklerin gerçek durumdan uzaklıkları ve onlara deneyin

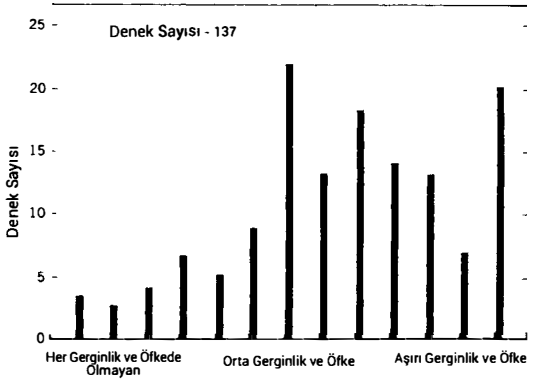
detaylarının somut biçimde ifade edilemeyişi de itaat davranışının azımsanmasına sebep olmuş olabilir.)

Ama bu sonuçlar, deneyi tek bir açıdan gören insanlar için beklenmeyen sonuçlardır. Gözlemciler, deneyin tüm detaylarını bilenler bile, genellikle, deneğin kurbana şok üzerine şok uygulamasına inanmamış, deneklerin göstereceği itaat davranışını azımsamışlardır.

İkinci beklenmeyen etki ise, prosedürün yarattığı stresin etkisiydi. Kişi kolayca, deneğin vicdanı durmasını söylediğinde buna uyacağını ve deneyi bırakacağını tahmin edebilir, ama bu gerçekte olandan çok uzaktır. Duygusal tepkiler sergileyen sadece birkaç deneğe rastlanmıştır.

Görüşmede, deneklere, son şok seviyesine ulaştıklarında hissettikleri stresi 0-14 arasında bir skalada değerlendirmeleri istenmiştir (Şekil 8). Skala, "Hiç stresli veya gergin değil"den başlayıp "aşırı derecede stresli ve gergin"e kadar uzanmaktadır. Bu şekilde alınan özdeğerlendirmeler genelde, kişinin duygusal durumunu belirtmekte yeterli ve gerçekçi olmaz. Yine de, bu değerlendirmeleri göz önüne almak, bize tepkilerin tüm skalada, ortalama ve en üst noktalarda yoğunlaşarak dağıldığını göstermektedir. Bir başka ilgi çekici nokta da, itaatkâr deneklerin, maksimum stres seviyelerini, itaatsizlik sergileyen deneklere göre daha yüksek olarak rapor etmeleridir.

Yaşanan gerilim nasıl yorumlanmalıdır? Öncelikle bu, bir çelişki yaşandığına işarettir. Eğer otoriteye itaat etme eğilimi tek itici güç olsaydı, tüm denekler deneyin sonuna kadar devam eder ve gerilim hissetmezlerdi.



Şekil 8. Deneklerin Maruz Kaldığı Gerginlik ve Öfke Seviyesi

Gerilimin, aynı anda var olan iki veya daha fazla çelişen eğilim sonucu ortaya çıktığı varsayılır (Miller, 1994). Eğer, kurbana duyulan empatik endişe var olan tek itici güç olsaydı, tüm denekler sakince deneyciye itiraz ederlerdi, ama bunun yerine hem itaatkâr hem de son derece gergin hisseden itaatsiz denekler olmuştur. Diğerlerine zarar vermemek gerekliliğinin kökleşmiş inancı ile otoriteye itaat etmek eğilimi arasında bir çelişki başgöstermiştir. Denek hemen bir ikilemin içine düşer ve yüksek gerilim hissinin varlığı, bu iki zıt kuvvetin de yeterince güçlü olduğuna işarettir.
Dahası bu gerginlik, deneğin itaatsizlik ederek kaçamadığı koşullanmış bir durumun gücünü göstermektedir. Bir kimse rahatsız, gergin veya stresli ise bu durumu sona erdirecek bir hareket eder.
Yani gerginlik, bu kaçış davranışına götüren güç olabilir, ama gerginliğim en üst seviyede olduğu mevcut durumda, çoğu denek, kendilerini rahatlatacak davranışı sergileyememektedir. Bu durumda, itaatsizliğin gerçekleşmesinin önüne geçen bir karşıt kuvvet, eğilim veya engel var olmak zorundadır. Bu engelleyici kuvvetin büyüklüğü, deneyimlenen stresten yüksek derecede olmalıdır, öbür türlü durumu sonlandıracak bir davranış sergilenirdi. Aşırı stresin he göstergesi, aynı zamanda deneği bulunduğu konumda kalmaya zorlayan kuvvetlerin de belirtecidir.
Son olarak, gerilim, durumun denek için gerçekliğini ortaya koymaktadır. Normalde denekler, derinlemesine bir çıkmazda olmadıklarında, titreyip terlemezler.

V.

BÖLÜM

Otoriteyle Yüzleşen Bireyler

Deneydeki her kişiden tek bir veri ürettik: İtaat edip etmediği, ama bir deneği sadece bu açıdan görmek saçma olur; bu kişi laboratuvara kişisel tarzı, duyguları ve tutumlarıyla beraber gelmektedir. Aslında, laboratuvara gelen kişiler o kadar farklı tarz ve davranışlara sahiptiler ki çoğu zaman davranışlarında benzerlik görmek bir mucize gibi gelmişti. Bir denek, bir bilim adamının yanındayken, bir duvarın ardında, çekingen ve tuhaf olabilir. Bir başkası ise kendine güvenen bir işadamı gibi purosunu tüttürerek deneycinin havasını söndürmeye çalışabilir.

Deneye katılan kişilere iyi konsantre olmalıydık, çünkü bu sadece deneyimizin insan bileşeni olduğu için değil, aynı zamanda da her deneyim bize itaatin doğası ile ilgili bilgiler sunacağı içindi.

Resmi tamamlayabilmek için katılımcının kendi söz ve yorumlarına odaklanmalıyız. Ancak, burada dikkat etmemiz gereken bir nokta var. Deneğin söylediği her şeyi ciddiye alırken, onun kendi davranışını tamamen çözümleyebildiğini düşünmemeliyiz. Deneğin söylediklerini dikkatle dinlemek ve her şeyi olduğu gibi kabul etmek arasında bir çizgi çekilmelidir. Denek, farkında olmadan, durumun içinde var olan ve örtük şekilde davranışını şekillendiren pek çok kuvvetin etkisi altındadır. Bizimse ona göre bir avantajımız bulunmaktadır: Her bir koşulda, deneğin yüzleştiği durumda ufak değişiklikler yaparak hangi değişimin neye sebep olduğunu gözleyebilmekteyiz. Katılımcı ve yalnızca katılımcı, içinde bulunduğu çıkmazı deneyimlemiştir, ancak gözleme dayalı bir bakış açısına sahip değildir.

Bilgi kaynaklarımız, başta deneğin özellikle deney boyunca sergilediği davranışlarla deneyci arasında geçen diyaloglardır. Ek olarak, deney sonrası yapılan görüşmede denekler, geçmişleriyle ilgili bilgi vermişlerdir (ileri-

de anlatılacak bölümlerde isimleri değiştirilmiştir). Ve son olarak deneklerin bir kısmı, Yale Psikiyatri Bölümü öğretim üyesi tarafından yönetilen bireysel veya grup tartışmalarında yer almıştır.

Bruno Batta, Kaynakçı (Deney 4)

Bay Batta, 37 yaşında bir kaynakçıdır. New Haven doğumludur, ailesi İtalya'dadır. İri ve kaba hatlı yüzü, kendisini duyarsız göstermektedir. Genel görünümüyle biraz kaba saba biri gibi durmaktadır. Gözlemcilerden biri onu, "çok zeki olmadığı belli bir mezomorf (iri kıyım)" olarak nitelendirmiştir, ama bu tanım onun için yeterli değildir, çünkü, deneyciye karşı sevimli bir hürmet ve itaat içindedir.

Bay Batta, deney prosedürünü kavramakta zorlandı ve birkaç kez deneycinin onu düzeltmesi gerekti. Yardıma açık ve gerekenleri yapmaya istekliydi. Deney, Dokunulabilir Uzaklık koşuluydu, 150 Volt seviyesinin ardından, Bay Batta, öğrenci elini tablaya koymayı reddettiği için, elini bastırarak tablanın üzerinde tutması gerekti.

Öğrenci ilk şikâyetini gerçekleştirdiğinde, Bay Batta ona kayıtsız kaldı. Yüzü ifadesizdi, sanki kendini öğrencinin bu uyumsuz davranışının dışında tutmak istiyor gibiydi. Deneyci, öğrencinin elini zorla koydurtması gerektiğini söylediğinde, katı mekanik bir tutum sergiledi. Jeneratörün düğmesini kontrol etti, çalışmadığını görünce, derhal öğrencinin elini tablaya bastırdı. Bunu yaptığı sırada yüzünde aynı katı ifade devam ediyordu. Öğrenci, yanında oturtulmuştu, ona durması için yalvarıyordu, ama o, robotik hareketlerle prosedüre devam etti. Tuhaf olan, öğrenciye karşı sergilediği tamamen kayıtsızlık tutumuydu; onu bir insan gibi görmüyordu sanki. Aynı zamanda, deneyciye karşı itaatkâr ve kibardı.

330 Volt düzeyinde, öğrenci sadece elini şok tablasında koymayı değil, cevap vermeyi de reddediyordu. Batta, kızgınlıkla ona döndü ve "Cevap versen de işimize baksak. Bütün geceyi burada geçiremeyiz," diye azarladı. Bunlar, bir saat boyunca öğrenciye yönelttiği az sayıdaki kelimelerdi. Bir daha hiç onunla konuşmadı. Sahne oldukça acımasız ve iç karatıcıydı; sert ve ifadesiz yüzü, öğrenciyi zorlarken ve ona şok uygularken tamamen kayıtsızdı. Eylemin kendisinden haz aldığını gösteren bir şey yoktu, sadece görevini gerektiği gibi yapıyor olmanın verdiği sessiz tatmin dışında...

450 Volt uyguladığında, deneyciye dönüp "Şimdi ne yapıyoruz Profesör?" diye sordu. Ses tonu, öğrencinin tüm inadına rağmen, saygısını ve işbirlikçi olmaya ne kadar istekli olduğunu gösteriyordu.

Deney sonrası görüşmede, Bay Batta deneye dair karmaşık şeyler söyledi. Deneyci rutin olarak deneyin herhangi başka bir amacı olup olamayacağını düşünmesini istedi. ● ise bu soruyu, hiç mantık kullanmadan, öğrenciyi kötülemek için kullandı ve "Eh, biraz inatçı biriydi (öğrenci). Burada ne yapılmak istendiğini anlasaydı, ceza almadan deneyi bitirebilirdi." ●na göre öğrenci, cezayı kendisi uygulatmıştı.

Deneyci, deney boyunca gergin ya da sinirli hissedip hissetmediğini sordu. Yine, Bay Batta bu soruyu öğrenciye karşı hissettiklerini açıklamak için kullandı. "Sinirli değil ama, bıkkınlık hissettiğin tek an, onun işbirliğine yanaşmadığı zamanlardı." Deneyci, deneğe sorumluluk konusunda soru sormakta epey zorlandı. Bay Batta, konsepti hiç kavrayamamış gibiydi.

Görüşmeyi gerçekleştiren kişi, soruyu basitleştirdi. Denek, bu durumda, tüm sorumluluğu deneyciye yükledi. "Bunlar basit bir nedenden ötürü sizin hatanız, ben bunu yapmak için para aldım. Emirlere uymam gerekir. Ben bunu bu şekilde anladım."

Sonra, tüm sorumluluğu ve inisiyatifi deneyciye yükleyerek "bana deseydi ki, parayı geri ver ve olanları unutalım. ● zaman herkes kendi kararına göre davranabilirdi."

Parayı geri vermek isteyen pek çok deneğin bu davranışını deneyde itaatsizlik olarak not alsak da, bu denek, bu inisiyatifin deneyciye ait olduğunu düşünmüştü. Deneyci burada "ama paranın size ait olduğunu başında söyledim; sadece geldiğiniz için bu para size ödendi, deneyde ne olduğu önemli değil" diyerek görüşmeye dahil oldu.

"Bu doğru."

Görüşmenin sonunda, deneyciye yardımcı olabildiği için gurur duyduğunu söyledi, bir anlık pişmanlığın ardından "Efendim, deneyin tamamı gerçekleşmediği için üzgünüm," dedi.

● elinden gelenin en iyisini yapmıştı. Tek kusur, öğrencinin deneyciyi eşit şekilde tatmin etmeyen hatalı davranışıydı.

Bay Batta, birkaç ay sonra gönderilen ankete göre, deneycinin tüm yönlendirmelerine uymuştu, öğrencinin elektrik şoku aldığına emindi ve deney onu hiçbir şekilde rahatsız etmiyordu. Buna benzer daha fazla de-

ney yapılmalıydı ve kişisel değerlere ait bir şey öğrenip öğrenmediği sorusunu "evet" diye cevaplamıştı, ama ne öğrendiğini yazmamıştı.

İlahiyat Profesörü (Deney 3)

Sıska, münzevi, bir bakan olabilecek bir adam. Aslında ilahiyat okulunda Eski Ahit profesörü. Bu, Yakınlık koşulunda koltuğunu, şok uygularken öğrenciyi görecek şekilde ayarladı. Kelime ikililerini okurken, abartılı bir titizlikle telaffuz ediyordu; ters ve işgüzar biçimde "Doğru" diyordu. Öğrenci bir hata yaptığındaysa, neredeyse onu azarlıyor gibi bir tavra bürünüyordu. Her şok uyguladığında dudakları geri çekiliyor ve dişlerini gösteriyordu. Tüm hareketlerinde abartılı bir titizlik vardı. 150 Volt uyguladıktan sonra, devam etmekte tereddüt etti. Deneyci, öğrencinin protestolarının umursanmaması gerektiğini, deneyin devam etmesi gerektiğini söyledi:

> DENEYCİ: Deney açısından bizim devam etmemiz kritik derecede önemlidir.
> DENEK: Bunu anlıyorum fakat, neden deney bu kişinin hayatının önünde tutuluyor?
> DENEYCİ: Kalıcı doku hasarı olmayacak.
> DENEK: Pekâlâ, bu sizin fikriniz. O devam etmek istemiyorsa, ben onun emrine uyuyorum.
> DENEYCİ: Başka seçeneğiniz YOK, beyefendi, devam etmek zorundasınız.
> DENEK: Rusya'da olsaydık belki, ama Amerika'da, değilim. (Deney sonlandırıldı).

Deneyci ile görüşmesinde, denek deneycinin statüsünden hiçbir şekilde etkilenmiş görünmemektedir ve onu, yaptıklarının sonucunu anlayamayan beceriksiz bir teknisyen gibi görmektedir. Deneyci kendisini şok jeneratörünün güvenliği konusunda ikna etmeye çalıştığında, denek canı sıkılmış görünerek, bunun öğrenci üzerindeki fiziksel etkilerinden çok duygusal etkilerini gündeme getirir.

> DENEK (sebepsiz yere): Tabii, bu işin etiğini düşünmüşsünüzdür. (Son derece ajite) O devam etmek istemiyor ve siz deneyin daha önemli ol-

duğunu mu düşünüyorsunuz? Onu muayene ettiniz mi? Fiziksel durumunu biliyor musunuz? Belki kalbi zayıftır... (sesi titreyerek).
DENEYCİ: Makinayı biliyoruz Bayım.
DENEK: Ama deney yaptığınız adamı bilmiyorsunuz. Bu çok riskli (yutkunuyor ve sesi titriyor) Ya hissettiği korku ne olacak? Bunun onun üzerindeki etkisini ölçemezsiniz... Kendi hissettiği korkunun, ama öyle ya, siz bana sorun, ben buraya size sorgulamaya gelmedim.

Soru sormayı, başta kendinin buna hakkı olmadığını söyleyerek kesmişti ama, hissedilen, deneyciyi çok katı ve yetersiz bir teknisyen olarak gördüğü için entelektüel bir tartışmaya girmeye değer bulmadığıydı. Bir başka nota göre, etikten bahsedişi, didaktik tavrı onun din hocası olmasından ileri gelmekteydi. En sonunda, deneyden ayrılmayı, itaatsizlik göstererek değil, emirleri kurbandan aldığını söyleyerek yapmasıydı.
Yani, deneyci ve öğrencinin emirlerini birbirine eşit görüyor ve böylece birinden diğerine geçerken emirlere itaatsizlik etmiyordu.
Deneyin gerçek amacı anlatıldıktan sonra deneyci, "Sizce, insanlıkdışı bir otoriteye karşı direnç geliştirmenin en etkili yolu nedir?" diye sordu. Denek, "Eğer insan kendine en büyük otorite olarak Tanrı'yı seçerse, insanın otoritesi anlamsız kalır," diyerek cevapladı. Yine, bu kişi için cevap otoritenin reddini değil, kötü bir otoritenin iyisi - ilahi olan - ile değiştirilmesini içeriyordu.

Jack Washington, Tezgâh Matkabı Operatörü (Deney 2)

Jack Washington, siyahi bir denekti, 35 yaşında, Güney Carolina doğumluydu. Tezgâh matkabı operatörüydü ve ısrarla belirttiği üzere, liseyi bitirememişti, ancak bu atılma yüzünden değil, diplomasını almadan önce orduya katılması yüzündendi. Yumuşak bir adamdı, biraz ağır ve kelleşen saçlarıyla, olduğundan yaşlı bir görüntüsü vardı.
Hareketleri çok yavaş ve tavrı edilgendi; konuşmasında güneyin ve siyahilerin aksanları göze çarpıyordu.
Kurbanın ilk protestoları duyulduğunda, deneyciye döndü, üzgün bir bakış attı ve kelime çiftlerini okumaya devam etti. Deneyci, ona devam etmesini söylemek zorunda kalmamıştı. Deney boyunca neredeyse hiç duygu belirtisi veya vücut hareketi sergilemedi. Deneycinin kendisine söylediklerini yavaş ve stabil biçimde yerine getiriyordu ve yaptıkları kur-

banın keskin çığlıklarıyla karşılık buluyordu. Deney boyunca, yüzünde üzgün ve keyifsiz bir ifade vardı. 450 Volt seviyesine kadar devam etti, o noktada ne yapması gerektiğini deneyciye sordu, emir üzerine iki şok daha uyguladı ve görevini bitirmişlikle rahatladı.

Görüşmede, şokların son derece acı verici olduğunu hissettiğini, ancak şokun kalıcı hasar oluşturmadığına dair deneycinin söylediklerine güvendiğini söyledi. Bunu, deneyden neredeyse bir yıl sonra yinelenen ankette de tekrarladı. Kurbanın acı çekmesinin sorumluluğuyla ilgili soruda, en büyük payı deneyciye, sonra kurbana ve en son da kendine biçti. Öğrenciyle ilgili olarak, "deneye rızası ile katıldı, demek ki sorumluluğu kabul etmesi lazım," dedi. Deneyci, "sorumlulukta en büyük paya sahipti, ben sadece devam ettim, çünkü devam etmem gerektiği için emirlere uydum. Ve durmam gerektiğine dair bir işaret almadım."

Tekrarlayıp durduğu bu formüle dolanıp kalmış gibiydi. Deneyciye, durması yönünde bir işaret verseydi duracağını söyledi, yani deneyci ne derse onu yapacaktı. Olayda görebildiği tek ihmal sadece deneyciye itaat etmemekten kaynaklanıyor olabilirdi.

Yine yavaş ve durgun hareketlerle, "Şokların belli bir seviyeye kadar sizi öldürmeyeceğini biliyorum. Neredeyse öldürücü bir elektrik şokuna maruz kalmıştım. Elim tamamen uyuşmuştu, ama bu beni öldürmedi," dedi. Yani, deneycinin şokların acı verici olduğu, ancak tehlikeli olmadığı yönündeki sözlerini kabul ettiğini vurguluyordu. Her durumda, deneyciye tam bir güven hissi içindeydi ve bu otoriteyi aslında kolayca ve çoğu denekten daha az ikilemde kalarak kabulleniyordu.

Jan Rensaleer, Endüstri Mühendisi (Deney 2)

Denek 32 yaşında bir endüstri mühendisiydi; spor kesimli sarı saçları ve bıyığı vardı. Bağımsız bir görüntüsü ve konuşmasında yabancı bir aksanın izleri vardı. Düzgün giyimliydi. Görüşmede bizlere, 2. Dünya Savaşı esnasında Hollanda'dan göç ederek geldiğini ve Hollanda Reform Kilisesi'ne üye olduğunu söyledi. Uyumlu ve akıllıydı.

Kurban 150 Volt seviyesinde şikâyet ettiğinde, denek deneyciye dönerek "Şimdi ne yapıyorum?" diye sordu.

Deneyci, devam etmesini söyledi. Mühendis, elini onun eli üzerine bastırarak teste devam etti. Sıklıkla deneyciye bakıyordu. 255 Volt'a geldiğinde, sandalyesini şok cihazından uzaklaştırarak deneyciye döndü:

> BAY RENSALEER: Yo, bu şekilde devam edemem; bu gönüllü bir program, adam devam etmek istemiyor.
> DENEYCİ: Lütfen devam edin. (Uzun bir sessizlik)
> BAY RENSALEER: Hayır, devam edemem. Üzgünüm.
> DENEYCİ: Deney devam etmenizi gerektiriyor.
> BAY RENSALEER: Adamın canı acıyor gibi.
> DENEYCİ: Kalıcı bir doku hasarı olmayacak.
> BAY RENSALEER: Evet, ama şokların size ne yaptığını biliyorum. Elektrik mühendisiyim ve daha önce çarpıldım... ve eğer önceden geleceğini biliyorsanız çok daha fazla sarsılırsınız. Üzgünüm.
> DENEYCİ: Devam etmeniz kesinlikle önemli.
> BAY RENSALEER: Pekâlâ, etmeyeceğim, bu adam çıkmak için haykırırken olmaz.
> DENEYCİ: Başka seçeneğiniz YOK.
> BAY RENSALEER: Tabii ki var. (Kuşku ve öfkeyle): Neden olmasın ki? Buraya kendi özgür irademle geldim.. Bir araştırma projesine katkıda bulunabileceğimi düşündüm. Ama, bunun için birini inciteceksem ya da onun yerinde olsaydım da, burada kalmazdım. Devam edemem. Üzgünüm. Bence, fazla ileri bile gittim, muhtemelen.

Öğrencinin isteği dışında şoka maruz kalmasının sorumluluğunun kimde olduğu sorusuna. "Tamamen kendimde olduğunu düşünüyorum," diyerek cevap verdi.
Öğrenci veya deneyciye bir sorumluluk yüklemeyi ise reddetti.
"İlk şikâyet ettiği anda deneyi bırakmalıydım. O anda durmak istedim. Döndüm ve size baktım. Sanırım bu biraz... otorite ile alakalı, şöyle ki, benim etkilenmiş oluşum ve istemeden de olsa devam etmem. Diyelim ordudasınız ve istemediğiniz bir şey yapıyorsunuz, çünkü sizin üstünüz size emretmiş. Bunun gibi bir şey. Anlatabildim mi?"
"Bence korkakça olduğunu düşündüğüm şeylerden birisi, suçu başkasına atmak. Bakın, şimdi size dönsem ve 'bu senin suçun, benim değil' desem bence bu korkaklık olurdu."

Denek, 255 Volt seviyesinde itaatsizlik göstermiş olmasına rağmen kendini ilk protestolarından sonra kurbana elektrik vermekten sorumlu hissediyordu.
Kendine karşı sertti ve otorite figürünün kendini hiçbir sorumluluktan muaf tutmasına izin vermiyordu.
Bay Rensaleer, itaatin psikiyatristler tarafından azımsanmasına şaşırdı. Nazi işgalindeki Avrupa tecrübesine dayanarak, çok daha yüksek oranda emre itaat edileceği tahminini yürüteceğini söyledi. "Bu testi Almanya ve diğer ülkelerde denemek ilginç olurdu," önerisinde bulundu. [3]
Deney, denek üzerinde çok etkili olmuştu, öyle ki, birkaç gün sonra uzun ve özenle yazılmış bir mektup göndererek bizimle çalışıp çalışamayacağını sormuştu.
"Mühendislik ile uğraşıyor olsam da, sosyal bilimlerin ve özellikle psikolojinin günümüz dünyasında çok daha önemli olduğuna ikna oldum."

Morris Braverman, Sosyal Görevli (Deney 2)

Morris Braverman 39 yaşında bir sosyal görevliydi. Kel olduğu ve ciddi bir tavra sahip olduğundan yaşından büyük gösteriyordu. Sanki tüm dünyanın yükünü taşırcasına kaşları çatıktı. Zeki ve duyarlı görünüyordu. Bıraktığı izlenim, kendini aşırı kontrol eden, baskılanmış, ciddi ve dikkatli ses tonunun aslında duygudurumuyla alakası olmayan bir adam olduğuydu. Etkileyici konuşuyordu, ancak özentiliği görülebilir düzeydeydi. Deney devam ederken, performansı gülmelerle bölündü. Başta, ufak bir kıkırdama gibiydi, giderek kalıcı ve rahatsız edici olmaya başladı. Gülme davranışı, öğrencinin çığlıklarından kaynaklanıyor gibiydi.
Öğrenci cevap vermeyi reddettiğinde ve deneyci kendisine cevap vermemenin yanlış cevap olarak değerlendirileceğini söylediğinde, bunu derhal gerçekleştirdi.
315 Volt seviyesinde uygulamadan önce kurbana, "Bay Wallace, sessizliğiniz yanlış cevap olarak kabul edilmektedir," dedi ve şoku uyguladı. Yarım ağızla, kurbanla yer değiştirmeyi teklif etti ve deneyciye "Gerçekten bu prosedürü uygulamak zorunda mıyım?" diye sordu. Deneycinin, olumlu cevabı onu tatmin etmişti. Rafine ve otoriter sesi, sona doğru tutamadığı gülmesiyle bölünüyordu.

Deneycinin Bay Braverman üzerine son şok seviyelerinde aldığı notlar şu şekildeydi:

Her şok seviyesinde neredeyse yıkılacak gibi. Gülmesini gizlemek için eliyle yüzünü ovuşturuyor. Gözlerini de gülmesini gizlemek için, kaçırıyor ve hâlâ gülüyor.

Bu noktada ne yaparsa yapsın gülmesini kontrol edemiyor. Masaya ufak yumruklar atıyor.

Görüşmede, Bay Braverman, deneyi etkileyici bir dille ve zekice özetledi. Deneyin bir amacının da, "Öğrencinin otoriter, katı ve cezalandırıcı bir ortamdaki öğrenme performansının yanı sıra, öğretmenin sadistçe bir rolde olmasının etkileri" de olabileceğini hissetmişti.

Öğrenciye verdiği son şokların ne derecede acı verdiği sorulduğunda, en uç seviyenin doğru olmadığını ("aşırı derecede acı verici" olduğunu yazıyordu), en yüksek şok seviyesinin ise skalanın çok ötesinde olduğunu söyledi.

Görüşmedeki aşırı rahat, sakin konuşmasını anlatmak neredeyse imkânsızdı. Hissettiği aşırı gerginliği, en sakin kelimelerle anlatıyordu.

> DENEYCİ: En gergin veya sinirli hissettiğiniz nokta neresiydi?
>
> BAY BRAVERMAN: Pekâlâ, acı ile ilk bağırdığında, bunun onun canını yaktığını fark ettim. Susup cevap vermeyi reddettiğindeyse daha kötü oldum. İşte orada. Ben iyi biriyimdir, bence, birini incitmek ve bu saçma durumda bilim adına kalmış olmak, bunu kolaylaştırıyor. Bir noktada, bu şekilde bir öğretme deneyine devam etmeyi reddetmeyi düşündüm.
>
> DENEYCİ: Bu tam olarak ne zamandı?
>
> BAY BRAVERMAN: Bu birkaç sessiz cevaptan sonraydı. O anda size öğretme metodunda bir seçim şansım olup olmadığını sordum. O noktada aklımdan geçen, onunla konuşup onu cesaretlendirmekti, onun yanında olduğumu ve birlikte bu işin üstesinden gelebileceğimizi söylemekti ve böylece onu incitmek zorunda kalmayacaktım.

Bay Braverman'ın "devam edemediğini" söylemesi, itaatsizlik etmeyi düşündüğü manasına gelmiyordu; bunu yapmaktansa kurbana uygulanan öğretme metodunu modifiye etmeyi düşünmüştü.

Görüşmede, gerginliğe dair genel bir soru sorulduğunda, Bay Braverman, kendiliğinden, gülmelerinden bahsetti.

"Tepkilerim acınasıydı. Beni izliyor muydunuz bilmiyorum ama, gülüp durdum ve kendimi durdurmaya çalışıyordum. Genelde böyle değilimdir. Bu, içinde bulunduğum bu imkânsız duruma özgü bir tepkiydi. Birini incitmek zorunda kaldığım duruma karşı tepkimdi. Tamamen çaresizdim ve değiştiremediğim, yardım edemediğim bir durumda hissediyordum. Buna sebep olan buydu."

Katılımdan bir yıl sonrasında yapılan ankette, deneyde bulunmanın kesinlikle, kendi değerlerine dair bir şeyler öğrenmesini sağladığını söyledi ve ekledi: "Beni dehşete düşüren şuydu: Otoritenin bu gücünü ve itaati tek bir düşünceye indirgeyebilirim, mesela bir değere sadık kalınması halinde başka bir değerin ihlaline götüreceği anlaşıldıktan sonra bile, bir hafıza deneyinin değeri; mesela, seni incitmemiş ve çaresiz durumdaki bir kişiyi incitme. Karımın dediği gibi, "Kendine Eichmann diyebilirsin." Umarım, bundan sonra değer çatışmalarını daha rahat yönetebilirim.

VI.

BÖLÜM

Diğer Varyasyonlar ve Kontroller

Deney 5: Yeni Bir Temel Seviye Koşulu

Yakınlık serisi tamamlandıktan sonra deney, şık Yale Etkileşim Laboratuvarı dışına, aynı binanın zemin katına taşındı. Yeni laboratuvar kullanışlı, fakat bir şekilde düzdü; eski yerdeki havalı halılar ve perdeler yerine, tavandan geçen çıplak havalandırma boruları, betondan bir kapısı vardı. Daha az etkileyici bir çevrenin daha az itaat ile sonuçlanıp sonuçlanmayacağını merak ettim. Her durumda, yeni bir bazal koşul oluşturmak gerekliydi. Bu, Sesli Geribildirim koşulundan, ufak bir değişiklikle modifiye edildi. Öğrenci yalnızca ıstırap içinde inlemeyecek, aynı zamanda bir kalp sorunu varmış gibi davranacaktı. Belki bu yeni bileşen, itaatsizlik için fazladan bir gerekçe yaratarak, böyle bir davranışı daha zorlayıcı ve gerekli gösterebilirdi.

"Kalp sorunu"nun, öğrencinin deney dışı bırakılmasını gerektirecek kadar ciddi olmasını istemedim, yalnızca bir problem olduğuna dair bir öneri sunmasını istedim. Bu da, öğrenci elektrik sandalyesine bağlandığı sırada verdiği ipuçlarıyla gösterildi. Deneyci ve naif denek (öğrenciyi sandalyeye bağlamaya yardım etti) öğrenciyi bırakıp kontrol odasına döneceklerdir. Deneyci rutin biçimde "Sorunuz var mı?" diye sordu. Öğrenci çekingenlikle cevap verdi: "Westhaven V. A Hastanesindeyken, birkaç yıl önce, ufak bir kalp problemim olduğu teşhisi kondu. Ciddi bir şey değil, ama bu şoklar tehlikeli olur mu?"

Deneyci, güvenli ve biraz da küçümseyen bir tavırla, şokların acı verici olabileceğini, ama kalıcı doku hasarına yol açmayacaklarını söyler ve deney rutinine devam etti.

Bundan sonraki tüm deneylerde standart olarak kullanılacak ve ilk seriye paralel, ancak öğrencinin kalp sorununa dayanarak 150, 195 ve 330 Voltlarda değişiklik gösteren yeni bir dizi protesto düzenlendi. Protestoların tam listesi aşağıdaki gibidir:

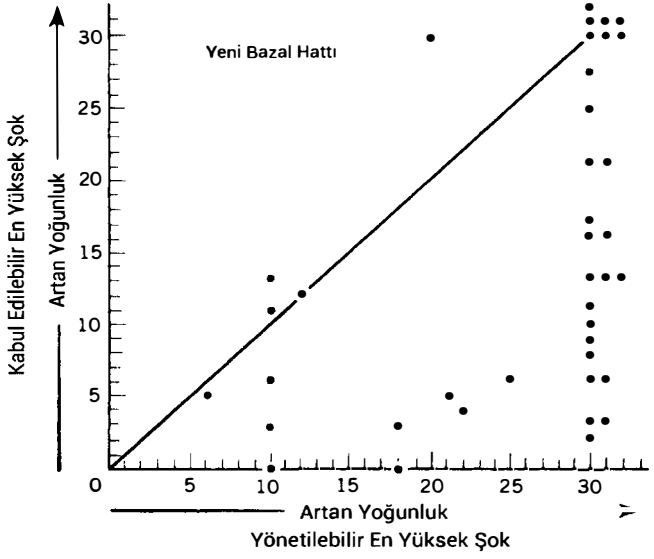
Deney 5: Yeni Bazal Koşul Öğrencinin Protesto Dizisi

75 Volt Ah!
90 Volt Ah1!
105 Volt Ah! (daha yüksek sesle)
120 Volt Ah! Hey bu gerçekten acıttı.
135 Volt Ah!
150 Volt Ah! Deneyci! Bu kadar yeter. Beni buradan çıkarın. Size kalbimde problem olduğunu söyledim. Kalbim beni rahatsız etmeye başladı. Beni buradan çıkarın, lütfen. Kalbim beni zorluyor. Devam etmeyi reddediyorum. Çıkarın beni.
165 Volt Ah! Çıkarın beni! (bağırarak)
180 volt Ah! Çıkarın beni burada. Çıkarın beni buradan. Kalbim beni zorluyor. Çıkarın beni buradan! Beni burada tutmaya hakkınız yok! Çıkarın beni! Çıkarın beni buradan! Çıkarın beni! Çıkarın beni buradan! Kalbim zorlanıyor! Çıkarın beni! Çıkarın beni!
210 Volt Ah! Deneyci! Beni buradan çıkarın. Bu kadar yeter. Bu deneye dahil olmayacağım.
225 Volt Ah!
240 Volt Ah!
255 Volt Ah! beni buradan çıkarın.
270 Volt (Acı dolu bağırışlar) Beni buradan çıkarın. Beni buradan çıkarın.
285 Volt (Acı dolu bağırışlar)
300 Volt (Acı dolu bağırışlar) Kesinlikle cevap vermeyi reddediyorum. Beni buradan çıkarın. Beni burada tutamazsınız. Çıkarın beni. Çıkarın beni buradan.
315 Volt (Derin, acı dolu bağırışlar) Size cevap vermeyi reddediyorum, dedim. Bu deneyin bir parçası değilim artık.
330 Volt (Uzun ve derin acı dolu çığlıklar) Beni buradan çıkarın. Beni buradan çıkarın. Kalbim zorlanıyor. Beni çıkarın, diyorum. (Histerik biçimde) Beni buradan çıkarın. Beni buradan çıkarın. Beni burada tutmaya hakkınız yok. Çıkarın beni! Çıkarın beni! Çıkarın beni! Çıkarın beni buradan! Çıkarın beni! Çıkarın beni!

Ne daha az etkileyici bir laboratuvar ne de bir kalp sorunundan bahsedilmesi, itaatsizliği artırmadı. Anlamlı olmayan küçük bir varyasyonla birlikte, 40 denekten 26'sı, Sesli Geribildirim koşulundaki 40 denekten W tanesi ile karşılaştırıldığında, mevcut koşulun sonuna kadar devam etti. (Tablo 3)

Muhtemelen öğrencinin söyleyeceği hiçbir şey itaatsizlik yaratmayacaktı, çünkü öğretmenin davranışları öğrenci tarafından belirlenmiyordu.

Deney sonrası mülakatta deneklere "Size örnek olarak uygulanmasını kabul edeceğiniz en yüksek şok seviyesi nedir?" diye soruldu. Veriler, bu koşuldaki 39 denek için Şekil 9'da gösterilmiştir. Üç muhalif denek, uyguladıkları şoklardan daha yüksek şokları kabul edeceklerini söyledi. 26 itaatkâr denekten 7'si, en son uyguladıkları 450 Volt'u kabul edeceğini söylerken 19'u bunu kabul etmedi. Çoğu durumda, deneğin uyguladığı ve kendisine uygulanmasını kabul ettiği şoklar arasında belirgin bir tutarsızlık vardı.



Şekil 9. Yönetilebilir Şok İşlevi Olarak Kabul Edilebilir En Yüksek Denek Şoku

Yani, grafiği en sağındaki üç nokta, 450 Volt uygulamış, ancak 45 Volt'tan fazlasını kendinde denemek istemeyen üç deneği göstermektedir. Tüm deney koşullarında bu soru sorulduğunda, benzer şekilde ve daha uç noktada sonuçlar elde edilmiştir.

Deney 6: Personel Değişikliği

Deneklerin, en başta deneyci ve kurbanın karakterlerine göre davranması mümkün müdür? Belki deneyci, kurbandan çok daha güçlü görünmüştür ve denek kendisini bu etkili karakterle ortaklık kurmuştur. Aşağıda anlatılan deney koşulu biraz tesadüfen ortaya çıkmış olsa da, bazı noktalara açıklık getirmiştir. Deneyin gidişatını hızlandırmak için, yeni bir deneyci ve yeni bir kurbandan oluşan ikinci bir takım oluşturduk. İlk takımda, deneyci bir şekilde sıkıcı, sert ve teknik görünümlü bir adamdı. Kurbansa, yumuşak, babacan ve zararsız gibiydi. Bu kişisel özellikler ikinci takımda aşağı yukarı ters çevrilmiş gibiydi. Yeni deneyci, görece yumuşak ve çekinikti. Diğer kurbanı ise, sert kemikli yüzlü ve alt çenesi çıkık, kavgacı tipli biri canlandırıyordu. Sonuçlar, Tablo 3'te gösterilmiştir ve personeldeki değişikliğin itaat üzerinde çok küçük bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Deneyci ve kurbanın kişisel özellikleri, ağır basan bir önem arz etmemektedir.

Deney 7: Otoritenin Yakınlığı

Yakınlık koşulu deneylerinde, denek ve kurbanın birbirine olan yakınlığının itaatin seviyesini etkilediğini görmüştük. Denek ve deneycinin birbirlerine olan yakınlığı da bu konuda rol oynuyor olabilir mi?
Deneklerin, geldikleri anda, ilk olarak kurbandansa deneyciye yönlenmesinin sebepleri vardır. Onlar laboratuvara deneycinin - kurbanın değil - kurduğu deneye katılmaya gelmişlerdi. Buraya, bir bilimcinin deneyine destek olmaya gelmişlerdi, ortaya çıkan davranışı anlamlandırmaya değil ve bu yüzden kendilerini deneycinin isteklerine uyar göstermeye isteklivdiler. Deneklerin çoğu deneycinin önünde nasıl bir görüntü sergiledikleri konusunda endişeliydi ve bu durum sanki denekler arasında, bu üçlü sosyal gruba duyarsızlıkla oluşmuş yeni ve garip bir koşul gibiydi.

Denekler, deneycinin önündeki performanslarıyla ilgili olarak çok endişeleniyorlardı, sosyal ortamın diğer bileşenleri bu kadar ağır basmıyordu. Deneycive yönelen bu güçlü endişe, deneğin kurbana karşı görece kayıtsız kalmasının ve deneyci ile denek arasındaki ilişkideki değişimlerin itaat üzerinde etkisi olabileceğini düşündürüyordu.

Diğer bir seri deneyde, deneyci ve denek arasındaki uzaklığı çeşitlendirdik. Deney 5'te, deneyci denekten yaklaşık bir metre uzaklıkta duruyordu. Deney 7'de, ilk talimatları verdikten sonra, deneyci laboratuvardan ayrıldı ve bundan sonraki talimatları telefonla verdi.

İtaat, deneyci fiziksel olarak odada yokken ciddi bir düşüş gösterdi. İlk koşuldaki itaatkâr deneklerin sayısı (26), deneycinin telefonla talimat verdiği ikinci koşuldakinin (9), neredeyse üç katıydı. Denekler, yüz yüze değillerken deneycive daha yüksek direnç gösterebildiler.

Dahası, denekler deneycinin yokluğunda, onun varlığında sergilediklerinden daha farklı bir tutum sergilediler. Deneye devam ederken, birkaç denek uygulaması gerekenden daha düşük dozlar uygulamış ve bu durumdan deneyciyi haberdar etmemişlerdi. Aslında, telefon konuşmalarında bazı denekler deneyciyi özellikle, sürekli en düşük şok seviyesini uygularlarken, şok seviyesini talimat verildiği gibi yükselttiklerine inandırdılar. Bu davranış şekli, özellikle ilginçti; bu denekler deneyin açık amaçlarına zarar verecek davranışta bulunmalarına rağmen, otoriteye karşı gelmektense, çatışmayı bu şekilde çözmek daha kolaylarına gelmişti.

Diğer koşullar, deneyci deneyin ilk aşamasında uzakta iken, sonrasında denek, telefonla verilen talimatlarda daha yüksek dozu uygulamayı reddettikten biraz sonra geri geliyordu. Gerçi, telefonda elinden geleni yapmış olduğu halde, deneyci laboratuvara geldiğinde itaati zorladı.

Bu deney serileri, bize fiziksel olarak otoritenin var olmasının deneğin itaatine veya başkaldırısına önemli bir etkisi olduğunu gösterdi. Yıkıcı talimatlara itaat, bazı durumlarda otorite ile deneğin fiziksel yakınlığına bağlıdır ve herhangi bir itaat teorisi bu durumu göz önüne almalıdır. [4]

Şekil 2. Deney 1, 2, 3 ve 4'te Deneklere Uygulanan Maksimum Şok Düzeyleri

Şok Düzeyi	Sözel adlandırma ve voltaj düzeyleri	Deney 1: Uzaktan görüş (n=40)	Deney 2: Sesli geribildirim (n=40)	Deney 3: Yakınlık (n=40)	Deney 4: Parmak Ucu Yakınlığı (n=40)
	Hafif Şok				
1	15				
2	30				
3	45				
4	60				
	Orta Seviye Şok				
5	75				
6	90				
7	105			1	
8	120				
	Güçlü Şok				
9	135		1		1
10	150		5	10	16
	165		1		
12	180		1	2	3
	Çok Güçlü Şok				
13	195				
14	210				1
15	225			1	1
16	240				
	Yoğun Şok				
17	255				
18	270			1	
19	285		1		1
20	300	5*	1	5	1
	Aşırı Yoğun Şok				
21	315	4	3	3	2
22	330	2			
23	345	1	1		1
24	360	1	1		
	Tehlike: Ölümcül Şok				
25	375	1		1	
26	390				
27	405				
28	420				
	XXX				
29	435				
30	450	26	25	16	12
	Ortalama Maksimum Şok Düzeyi	27,0	24,53	20,80	17,88
	İtaatkar denek yüzdesi	%65,0	%62,5	%40,0	%30,0

* Deney 1'de beş denek 300 volt'un maksimum düzeydeki şokunu almışlardır

Şekil 3. Deney 5-11 Deneklere Uygulanan Maksimum Şok Düzeyleri

Şok Düzeyi	Sözel adlandırma ve voltaj düzeyleri	Deney 5: Yeni Bir Temel Seviye Koşulu (n=40)	Deney 6: Personel Değişikliği (n=40)	Deney 7: Otoritenin Yakınlığı (n=40)
	Hafif Şok			
1	15			
2	30			
3	45			
4	60			
	Orta Seviye Şok			
5	75			
6	90	1		1
7	105			1
8	120		2	
	Güçlü Şok			
9	135			1
10	150	6	4	7
11	165		1	3
12	180	1	3	1
	Çok Güçlü Şok			
13	195		1	5
14	210		2	
15	225			1
16	240			
	Yoğun Şok			
17	255			
18	270	2	2	3
19	285			
20	300	1	1	3
	Aşırı Yoğun Şok			
21	315	1	2	
22	330	1	1	1
23	345			
24	360		1	2
	Tehlike: Ölümcül Şok			
25	375	1		
26	390			
27	405			1
28	420			1
	XXX			
29	435			
30	450	26	20	9
	Ortalama Maksimum Şok Düzeyi	24,55	22,20	18,15
	İtaatkar denek	%65,0	%50,0	%20,5

Deney 8: Kadın Denekler

Deneylerde şimdiye kadar hep yetişkin erkekler kullanıldı. Ayrıca kırk kadın da dahil edildi. Onlar, bu deneyde özel bir ilgi alanıydı, çünkü sosyal psikolojideki iki ana gruptan biriydiler. İlk olarak, uyumluluk deneylerinde kadınlar erkeklerden daha iyi sonuçlar vermektedir (Weiss, 1969; Feinberg mimeo). Bu yüzden şimdiki çalışmada da daha itaatkâr olmaları beklenmektedir. Diğer bir taraftan, kadınların erkeklere nazaran daha az agresif oldukları ve daha çok empati kurabildikleri düşünülür, bu yüzden, kurbana şok vermeye karşı dirençlerinin de daha yüksek olması beklenmektedir. İlke olarak, bu iki faktör zıt yönlerde etki göstermelidir. Sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. İtaatin seviyesi, fiilen erkeklerin performansı ile aynı olmuştur, [5] ancak kadın deneklerin yaşadıkları çatışma, erkek deneklerin yaşadıkları çatışmaya oranla çok daha büyüktür. [6]

Çatışmanın üzerinden gelmek için kadınların kullandıkları pek çok kadınsı tarzlar vardı. Deney sonrası mülakatlarda kadınlar, erkeklerden çok daha fazla şekilde, bu tecrübelerini çocuk yetiştirme ile ilişkilendirdiler.

Kadınlarla sadece öğretmen rolünde çalışıldı. Onlarla diğer rollerde de çalışmak ilginç olurdu. Kurban olarak, kadınlara zarar vermenin erkeklere zarar vermekten daha kötü kabul edildiği kültürel kalıplar sayesinde itaatsizlik yaratacak en güçlü adaydılar. (Benzer şekilde, kurban rolünü bir çocuk oynasaydı, itaatsizlik çok daha yüksek olurdu.)

Kadınları otorite olarak konumlandırmak, özellikle ilginç olurdu. Erkek deneklerin ve diğer kadın deneklerin kadın otoriteye karşı nasıl davranacaklarını kestirmek güç. Kadın patronlar sayıca az, diğer taraftan erkekler bir kadın deneyci önünde ne kadar sert olduklarını, onun duygusuz talimatlarını kayıtsızlıkla yerine getirerek göstermek isteyebilirler. Üç kadın deneğin sonuçları 7. Bölüm'de verilmiştir.

Deney 9: Kurbanın Koşullu Anlaşması

Bazı denekler, kendi itaatlerini, örtük bir sosyal sözleşmeye dayandırır. Bu durumu şöyle sebeplendirmişlerdir: Onlar, bilimin ilerlemesi uğruna deneyci ile, özgürlüklerinin bir kısmından vazgeçmek üzere bir anlaşma yapmışlardır. Dahası, çalışma için karşılıklı rızaların alındığı bir sistem algılamışlardı; kurban da deneysel otorite ile bu anlaşmaya dahildi ve

yükümlülüklerinden tek taraflı olarak feragat edemezdi. Argüman şöyle devam eder: Kurban deneycinin otorite sistemine, kendisine nasıl davranılacağına dair şartlar koymadan dahil olmuştu. Bu yüzden, kendi özgür iradesiyle verdiği bu kararın sonuçlarını kabullenmeliydi. Uygulama kendisi için ne kadar rahatsız edici olursa olsun, anlaşmanın kurallarına uyulmalıydı. Toplum, bu varsayım üzerine kuruludur.

Bu argüman, bir deneysel testi doğrulayacak kadar sıklıkla karşımıza çıktı. Fikir, kurbanın deneye katılım modunu değiştirmeye yönelikti; böylece, doğrudan veya dolaylı şekilde, kendi rızası dışında şok uygulanmasına rızası olmayacaktı.

Prosedürde ufak bir değişiklik ile bu durum sağlandı. Şunu hatırlayalım, her iki varsayımsal denek de öğrenme deneyinin işleyişi ile ilgili, öğrenci elektrikli sandalyeye bağlanmadan ve ilk şok daha uygulanmadan bilgilendirilmişlerdi. Bunu takiben, deneklerin imzaladığı genel feragat formunda şunlar yazılıydı: "Bu deneysel araştırmaya kendi rızamla dahil olarak, Yale Üniversitesi'ni ve çalışanlarını katılımımla ilgili her türlü yasal zorunluluktan muaf olduklarını bildiririm."

Genelde bu feragat, rutin bir işlemdir, ancak bu deneyler için, tasvir edilip deney açıklandıktan sonra, öğrenci itiraz eder. Bu form üzerine, elinde kalemle, kalbiyle ilgili durumundan ötürü deneye, ancak bir şartla katılacağını ve bunun da deneyin kendi isteği ile bitirilmesi olduğunu belirtir. "Katılmayı kabul ediyorum, ama yalnızca bir şartla: ben söylediğim zaman beni deneyden çıkaracaksınız; tek şartım bu." Deneyci, naif denekle birlikte, bu şartı net biçimde duyar ve deneyci yarı olumlu şekilde mırıldanır. Öğrenci formu imzalar ve elektrikli sandalyeye bağlanır. Böylece öğrenci kendi katılımının limitlerini belirlemiştir. Deney gerçekleştirilir.

Öğrenci, 150 Volt'ta protestolarına başladığında, deneyci onu görmezden gelir ve naif deneğe, diğer tüm koşullarda olduğu gibi, devam etmesini söyler. Böylece bir aldatma ve bariz bir adaletsizlik ortaya çıkarılır. Deneysel soru, bunun bir fark yaratıp yaratmayacağıdır. Ya da "anlaşma" argümanı, olaydaki gerçek güçlerden uzak, yalnızca felsefi bir durum mudur?

İtaatsiz deneklerin yaklaşık dörtte biri, öğrencinin katılımına dair koyduğu şartı, itaatsizlikleri için bir dayanak olarak gösterdi.

> DENEK: "Bir sorun çıkarsa, deneyden çıkarılmasını istediğini söylemişti. Sizin doku hasarı hakkında söylediklerinizden çok, bunu göz önüne aldım." (18. seviyede itaatsiz)

DENEK: "Onun isteklerine saygı duymalıyız, dışarı çıkmak istiyor, onu çıkarmak zorundayız. Siz, istediği zaman çıkabileceğini söylemiştiniz. Biliyorum ki, dışarı çıkarılmak istediğim zaman bunu gerçekten istiyorumdur." (10. seviyede itaatsiz)

DENEK: "Devam etmek istemiyorum, bu şekilde devam edemem. Birinin canını yakmak benim ilkelerime ters. Bu adam ölümcül bir tehlike yaşıyor olabilir. Ayrıca, çıkmasına izin verileceği için anlaşmayı imzaladı. Ona karşı adil olacaksak devam etmemeliyiz, bu şekilde imza verdi..." (12. seviyede itaatsiz)

İtaatsiz deneklerin çoğu, aslında, anlaşmayı özellikle hatırlatmadı, ama, onların artış gösteren bu endişelerinin, deneyin "meşruluğu" ile ilgili olduğuna dair kanıtlar, bunun farkında olduklarını gösteriyordu. Şu deneğin notlarını inceleyiniz, 36 yaşında bir satış elemanı:

DENEK (195 Volt uygulandı): Hayır, bir saniye. Buradaki yükümlülük nedir? Yasal yükümlülükten bahsediyorum. Eğer devam etmek istemiyorsa, onu burada tutmaya hakkınız olduğunu sanmıyorum.

DENEYCİ: Şoklar acı verici olsa da, kalıcı doku hasarı bırakmayacak.

DENEK: Bu bir cevap değil. Eğer devam etmek istemiyorsa, bu onun bileceği iş.

DENEYCİ: Deneye devam etmeniz gerekli.

DENEK: Yale açısından öyle olabilir, ama yasal açıdan ve onun açısından öyle değil. Ve bu durumda, bu kişiye bir zarar gelirse, yasal olarak ben de sizin kadar sorumlu olurum.

DENEK: (270 Volt uygulandı): Hayır, daha fazla devam etmek istemiyorum. Ne yapmaya çalıştığınızı anlıyorum, ama onun da hakları var. (Denek, deneyi bırakır.)

Bu yorumlar, deneyin Tablo 3'te gösterilen genel sonuçlarını karartmamalıdır.

Bu bulgular, sosyal sözleşme doktrininin davranışlar üzerinde hafif bir belirleyici olduğunu göstermektedir. 40 denekten 16'sı, kurbanın koşullu katılım anlaşmasına rağmen, skalanın sonuna kadar deneyciye itaat gösterdi. Bu, ilgili kontrol koşulundaki itaatkâr deneklerle yani Deney 6'daki 20 denekle karşılaştırılmalıdır. İtaatsizlikte biraz artış gözlenmektedir, ama bu basitçe şansa dayalı bir sonuç olabilir. Denekleri kurbana uygulanan adaletsizliğin farkındadır, ama bu durumu deneycinin halletmesini beklemektedir.

Şekil 10



Bridgeport deneylerinin yapıldığı yer (Austin's mağazasının solundaki bina)



Deney 10: Kurumsal Etki

Psiko-fizikte, hayvan öğrenme davranışında ve psikolojinin diğer branşlarında, bir enstitüde yapılan çalışma ve bir başka enstitüde yapılan tekrar, çalışmanın yapıldığı teknik olanaklar benzer değilse ve çalışma yetkilendirilmemişse, sonuçlar aynı çıkarımlar üzerinde değerlendirilmeye uygun değildir.

Ama bu, şimdiki çalışma için geçerli görülemez. Deneycinin komutları, çalışmanın yapıldığı enstitüye göre değişebilir. Şimdiye kadar tasvir edilen deneyler deneklerin büyük bir saygıyla hatta bazen hayranlıkla karşılandığı Yale Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. Deney sonrası görüşmelerde pek çok katılımcı, deneyin yapıldığı yerin ve deneyi destekleyenlerin kendilerine güven, yetki ve personele dair iyi düşünceler verdiğini vurgulamış ve çoğu, deney başka bir yerde yapılıyor olsaydı öğrenciye şok uygulamayacağını söylemiştir.

Geri plandaki otoritenin durumu, şimdiye kadarki sonuçları yorumlarken göz önüne alınmalıdır; dahası, bu durum insanın itaat davranışına dair herhangi bir teori için önemlidir. Günlük hayatımızda, diğerlerinin buyruklarına olan itaatimizin belirli kurum ve mekânlarla olan yakın ilgisini düşünün. İstek üzerine, bir berberde, elinde jilet tutan bir adama boğazımızı uzatırken, bunu bir ayakkabı dükkânında yapmıyoruz; ikinci durumda kendi isteğimizle tezgâhtarın çoraplı ayağımız üzerinde durmamızı istemesine karşılık verirken, bir bankada bu isteğe uymayız. Büyük bir üniversitenin laboratuvarında, denekler, bir başka yerde söylense direnç gösterecekleri komutlara uyabilirler. Kişi daima, itaatin gösterildiği kişinin içinde bulunduğu durumu da sorgulamalıdır.

Problemi araştırmak için, deney düzeneğimizi yakındaki bir sanayi kentine, Bridgeport'ta bir ofise taşıdık ve deneysel koşulları hiçbir üniversiteyle bağımız yokmuşçasına tekrarladık.

Bridgeport denekleri, deneye Yale çalışmasında kullanılana benzer, gerekli değişikliklerin yapıldığı bir posta ile çağırıldılar. Önceki çalışmada olduğu gibi, deneklere laboratuvara gelmeleri karşılığında yol masrafları dahil 4.50 $ ödendi. Yale'de kullanılan aynı yaş ve meslek grubu dağılımları ve aynı personel kullanıldı.

Bridgeport'a taşınmanın amacı, Yale'dan tam bir kopma sağlamaktı ve bu bağlamda başarılı olduk. Yüzeyde, çalışma, karakteri bilinmeyen bir kurum olan Bridgeport Araştırma Görevlileri tarafından yürütülüyor görünüyordu (İsim bu çalışma için uydurulmuştu).
Deneyler, şehir merkezinde bir alışveriş bölgesinde bulunan biraz yıkık bir ticaret merkezindeki üç odalı bir ofiste yapıldı. Laboratuvar seyrek döşenmiş, yine de temiz ve marjinal biçimde saygıdeğer bir ortam olarak görünüyordu. Denekler, profesyonel kimlikle ilgili soru sorduklarında, kendilerine sadece endüstriyel araştırmalar yapan özel bir firma olduğumuz bilgisi verildi.
Bazı denekler, Bridgeport deneycisinin amaçlarıyla ilgili şüphecilik sergiledi. Bir kişi, kontrol paneli önündeki düşüncelerini bize yazılı olarak sundu.

> Bu lanet olası testten çıkmalı mıyım? Belki de bayıldı? Bu anlaşmanın bozulamaması nasıl bir dümen? Bu adamların yetkili olduklarını nerden bileceğiz? Mobilya yok, çıplak duvarlar, telefon yok. Polisi veya Şikâyet Bürosu'nu arayabilirdik. Bu gece dersimi öğrendim. Bay Williams'ın (deneyci) gerçeği söylediğini nerden bilebilirim?.. Keşke bir insanın bilincini kaybedene kadar kaç Volt'a dayanabileceğini bilseydim.

Başka bir denek şunları belirtti:

> Buraya geldiğimde neden geldiğimi sorguladım. Bu işlemin meşruluğu üzerine ve olası sonuçlarla ilgili şüphelerim vardı. İnsanlar üzerinde bu şekilde hafıza veya öğrenme testleri yapılmasının acımasızca olduğunu ve bir tıp doktoru yokken bunu yapmanın tehlikeli olabileceğini hissettim.

Bridgeport deneklerinin gerginliğinde gözle görülür bir düşüş yoktu. Ve deneklerin, kurbanın ne kadar acı hissettiğine dair tahminleri Yale çalışmasındaki cevaplardan biraz, ama anlamlı derecede değil, yüksekti.
Mutlak bir itaatin Bridgeport'ta görülmeyişi, New Haven deneklerindeki aşırı uyumun Yale Üniversitesi'nin arka planındaki otoritesine bağlı olduğunu gösterdi; deneklerin büyük çoğunluğu mutlak itaat gösterseydi, o zaman sonuçların çok farklı yorumları olacaktı.

Sonuçlar gösterdi ki Bridgeport'taki itaatsizlik, bir derecede düşmüş olsa da, Yale'da elde edilenden anlamlı derecede farklı değildi. Tablo 3'te görüldüğü üzere, Bridgeport deneklerinin büyük çoğunluğu, deneycinin komutlarına itaat gösterdi (Bridgeport deneklerinin % 48'i en yüksek şok seviyesini uyguladı; Yale'da bu değer % 65'ti).

Bu bulgular nasıl yorumlanmalıdır? Potansiyel tehlikeli veya yıkıcı komutlar, bir kurum veya kuruluş ile ilişkilendirildiğinde meşru algılanabilir, ama çalışmanın sonuçlarından açıkça görülmektedir ki, bu kurum saygın ve seçkin bir kurum olmalıdır. Bridgeport deneyleri, bu kimliğe sahip olmayan etkileyici olmayan bir firma tarafından yapılmıştı. Laboratuvar saygın sayılabilecek bir binada kurulmuş, adı kapıdaki listeye eklenmişti; öbür türlü herhangi bir iyi niyet veya yetkinlik göstergesi olmayacaktı. Kurumun kategorisi, nitel pozisyonundansa, iddia edilen işleve göre değerlendirilerek bizim itaatimizi kazanıyor olabilir. İnsanlar mevduatlarını hoş, zevksiz döşenmiş bankalara; sunulan güvenliği çok da düşünmeden yatırıyorlar. Benzer şekilde, bizim deneklerimiz bilimsel bir laboratuvar olduğu sürece bir laboratuvarı diğerleri kadar yetkin buluyor olabilir.

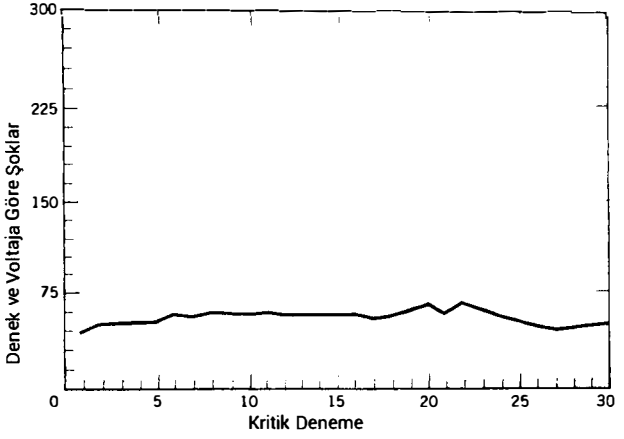
Çalışmayı, Bridgeport deneyinin de ötesine geçerek, deneycinin kurumsal desteğini tamamen reddeden bağlamlarda da değerlendirmek çok işe yararlı olurdu. Belirli bir noktadan sonra itaatin tamamen kaybolması mümkün olabilir, ama bu nokta, Bridgeport ofisinde gözlenemedi, yani deneklerin neredeyse yarısı deneyciye tamamen itaat etti.

Deney 11: Denek Şok Seviyesini Seçmekte Özgür

Şimdiye kadar anlatılan deneylerde denek, bir emre karşılık vermek durumundaydı ve biz bu emirin onun davranışının etkin sebebi olduğunu varsaydık; ne var ki bu çıkarım, önemli bir kontrol deneyi yapmadan garantilenemez. Emrin geçersiz olması da mümkündür, belki de emir zaten deneğin kendi kararıyla yapacağı şeyle aynıdır.

Ayrıca, bir davranış teorisine göre, insanoğlu sürekli dışavurulmayı bekleyen agresif içgüdülere sahiptir ve deneyler bu dürtülerin tatmin olması için meşru bir zemin hazırlamıştır. Bu görüşe göre, bir kimse diğer bir kimse üzerinde mutlak güçlü olduğu, onu istediği gibi cezalandırabileceği bir pozisyona getirilirse, içindeki tüm sadistçe ve hayvani içgüdüler açığa çıkar.

Kurbana şok verme dürtüsü, kişinin güdüsel yaşamının parçası olan potansiyel agresif eğilimlerden kaynaklanıyor gibidir ve deney, duruma meşruiyet kazandırdığı için, bunların ifadesine bir kapı açıyor gibidir.
Bu sebeple, deneklerin performansının emir altındayken ve istedikleri şok seviyesini seçmekte özgürken karşılaştırılması büyük önem arz etmektedir.



Şekil 11. Denekler şok seviyesini seçmekte özgür olduğu koşulda, her denemede uygulanan ortalama şok seviyesi. Kritik deneme, öğrencinin yanıldığı ve şok aldığı durumları nitelemektedir. Deneyde bir saatte otuz kritik deneme olmaktadır.

Prosedür, Deney 5'tekiyle aynıydı; tek fark, öğretmene her denemede uygulayacağı şok seviyesini seçmekte özgür olduğunun söylenmesiydi. (Deneyci, öğretmenin en yüksek veya en düşük veya aradaki herhangi bir seviyeyi veya seviyelerin her türlü kombinasyonunu kullanabileceğini açıklamaya özen gösterdi.) Her denek, 30 kritik deneme boyunca deneyi devam ettirdi. Öğrencinin protestoları standart şok seviyelerine göre düzenlendi, ilk hırıltı 5. seviyede, ilk şiddetli protestosu 10. seviyede gerçekleşti. Denemenin sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.
Kritik denemeler boyunca kullanılan ortalama şok düzeyi ve 3.6'lık genel ortalama Şekil 11'de görülmektedir (Kurbanın beşinci şok seviyesine kadar hiçbir rahatsızlık belirtisi göstermediğini hatırlatmak gerekir). Ayrıca her denek tarafından uygulanan maksimum şok seviyesini de göz önünde tutabiliriz (bu seviyeyi kendi tecrübesinin herhangi bir anında yalnızca bir kez kullanmış olsa bile). Üç denek, şoklarını panelin en küçük

seviyesiyle sınırladı; 28'i ilk rahatsızlık belirtisi gösterilen seviyeden yukarı çıkmadı ve 38'i öğrencinin şiddetli protestolarının gerçekleştiği seviyenin üzerine çıkmadı (10. şok seviyesi). İki denek, 25. ve 30. şok seviyelerini uygulayarak istisnai durum sergilediler, ama genel sonuç, kendilerine seçme özgürlüğü verildiğinde, deneklerin çoğunun kurbana en düşük şokları uyguladıklarıydı.

Bu deneyleri yorumlarken, bu sonucu daima aklımızda tutmalıyız. Durumun, başka bir deneği incitmesini kabul edilebilir kılan bir çevre oluşturduğunu söylemek yeterli değildir. Bu çevre, bu deneyde sabit kalmıştır ve denekler, genellikle kurbana acı çektirmeye eğilimli değildir. Şimdiye kadar, deneyler bize insan doğası hakkında bir şeyler söylerken, kendi başlarına kaldıklarında diğerlerine karşı nasıl bir davranış takınacakları açığa kavuşturulmuştur. Kurbana en yüksek şok düzeyini uygulama davranışını doğuran şey her ne ise, bağımsız gelişen bir saldırganlık olarak açıklanamaz, emre itaat yolu ile gelen bir davranış dönüşümü olarak açıklanmalıdır.

VII.

BÖLÜM

Otoriteyle Yüzleşen Bireyler II

Şimdi yukarıda anlatılan varyasyonlarda yer alan birkaç deneği görelim.

Fred Prozi, İşsiz (Deney 5)

Denek, elli yaşlarında, kravat giymemiş, sadece ceketli, iyi huylu, ancak biraz ahlaksız bir görünüme sahip. Çalışan kesim aksanıyla konuşuyor ve sıradan bir insan gibi görünüyor.
Deneye oldukça sakin başladı, ancak deney ilerledikçe giderek gerginleşti. 180 Volt şok uyguladıktan sonra, sandalyesini döndürerek başını salladı ve tedirgin bir ses tonuyla deneyciye yöneldi:

DENEK: Buna dayanamıyorum. Oradaki adamı öldürmeyeceğim. Nasıl bağırdığını duymuyor musunuz?
DENEYCİ: SİZE daha önce de söylediğim GİBİ, şoklar acı verici olabilir, ama...
DENEK: Ama bağırıyor. Buna dayanamıyor. Ona ne olacak?
DENEYCİ: (Sesi sakin ve gerçekçi) Deney devam etmenizi gerektiriyor, Öğretmenim.
DENEK: Aaah, ama, ah, orada duran adamı hasta etmeyeceğim, anlıyor musunuz?
DENEYCİ: Öğrencinin hoşuna gitse de gitmese de, devam etmeliyiz, tüm kelimeleri bitirmeliyiz.
DENEK: Sorumluluğu almayı reddediyorum. O orada bağırıyor!
DENEYCİ: Deneye devam etmeniz çok önemli, Öğretmenim.
DENEK: (sorulmamış soruları kast ederek) Burada daha çok var, yani, Tanrım, eğer bunları yanlış yaparsa, burada daha çok var. Yani, oradaki beyefendiye bir şey olursa bunun sorumluluğunu kim üstlenecek?
DENEYCİ: Ona olan her şeyden ben sorumluyum. Devam edin, lütfen.

DENEK: Pekâlâ. (kelime listesine bakarak) Sıradaki kelimeler "Yavaş -- yürüme, kamyon, dans, müzik."
Cevap verin, lütfen. (Öğrencinin cevabını gösteren sinyal sesi gelir.) Yanlış. 195 Volt. "Dans."
ÖĞRENCI: (bağırarak) Beni buradan çıkarın. Kalbim beni zorluyor! (Öğretmen, deneyciye bakar.)
DENEYCİ: Devam edin, lütfen.
ÖĞRENCI: (çığlık atarak) Beni buradan çıkarın, beni burada tutmaya hakkınız yok. Beni buradan çıkarın, çıkarın beni, kalbim zorlanıyor, çıkarın beni! (Denek başını sallar ve eliyle panele vurur.)
DENEK: Görüyorsunuz ya, bağırıyor. Duyuyor musunuz? Tanrım, bilemiyorum.
DENEYCİ: Deneye devam etmeniz...
DENEK: (Bölerek) Bunu biliyorum, bayım, ama diyorum ki... Ah! İşin nereye gideceğini bilmiyor. 195 Volt'a çıktı! (Deney 210 Volt, 225 Volt, 240 Volt, 255 Volt, 270 Volt ile öğretmenin bariz bir rahatlama ile sözcüklerini bitirdiği noktaya kadar devam eder.)
DENEYCİ: Şimdi sayfanın başına geri dönüp, tamamını doğru öğrenene kadar tekrarlamalısınız.
DENEK: Öf, olamaz. Bu adamı öldürmeyeceğim. Skalada yükselerek devam etmeliyim öyle mi? Hayır efendim. Orada bağırıyor. Ona 450 Volt vermeyeceğim.
DENEYCİ: Deney devam etmenizi gerektiriyor.
DENEK: Öyle olduğunu biliyorum, ama adam orada bağırıyor, bayım.
DENEYCİ: (aynı duygusuz ton ile): Daha önce söylediğim gibi, şoklar acı verici olabilir...
DENEK: (bölerek) Aaaaaa. Oo-o-o orada bağırıp duruyor.
DENEYCİ: "Mavi" ile başlayın. Lütfen, sayfanın en başında. Devam edin, lütfen, Öğretmenim. Yalnızca devam edin.
DENEK: (dikkatle, sanki başka hiçbir şey görmek istemiyormuş gibi, önündeki kelime listesine odaklanır.) "Mavi -- oğlan, kız, çim, şapka." (Sinyal sesi cevabı gösterir.) Doğru. "Gece-- gündüz, gökyüzü, iş, sandalye." (sinyal) Yanlış. Cevap "Gündüz" olacak. 285 Volt.
ÖĞRENCI: Ohhuhhoohhh!
DENEYCİ: Devam edin, lütfen.
DENEK: "Şişman-- adam, kadın, küvet, boyun." Cevap verin, lütfen. (Sinyal) Yanlış. Cevap "boyun" olacak. 300 Volt.
ÖĞRENCI: Ahhh. Kesinlikle artık cevap vermeyeceğim. (O anda, şiddetle bağırarak) Beni buradan çıkarın. Beni burada tutamazsınız. Çıkarın beni. Çı-ka-rın-be-ni!

DENEYCİ: Devam edin. Sıradaki kelime "Yeşil." Buyrun.
DENEK: "Yeşil-- çim, şapka, mürekkep, elma." (Hiçbir şey olmaz. Cevap sinyali gelmez. Yalnızca iç karartan bir sessizlik vardır.)
DENEK: Cevap vereceğini sanmıyorum.
DENEYCİ: Öğrenci verilen süre içinde, dört-beş saniye içinde, cevaplamazsa cevabı yanlış kabul edin. Ve yanlış cevaplar için uyguladığınız prosedürü uygulayın. "Yanlış" deyin, ona şok seviyesini bildirin ve cezayı verin, doğru cevabı okuyun. Devam edin, lütfen.
DENEK: "Yeşil -- çim, şapka, mürekkep, elma." Cevaplayın, lütfen. (Yine sessizlik. Denek, orada öylece oturmaktadır.)
DENEYCİ: Prosedürü UYGULAYIN, lütfen, Öğretmenim.
DENEK: 315 Volt. Cevap "mürekkep" olacak.
ÖĞRENCI: Ahh. Aahh.
DENEK: (ses duyduğu için rahatlamış şekilde): Sıradaki.
ÖĞRENCI: Kesinlikle cevap vermeyi reddediyorum.
DENEK: Cevaplamak ZORUNDASIN. Cevaplamazsan şok ALIRSIN. (deney, öğrencinin cevap vermeyi reddetmesi ve en sonunda hırıltı ve homurtularının kesilmesine kadar devam eder. 375 Volt'ta, denek ayağa kalkar.)
DENEK: Sanırım o arkadaşa bir şey oldu. Hiç cevap alamıyorum. Daha az voltajlarda bile bağırıyordu. İçeri girip kontrol edemez misiniz, lütfen?
DENEYCİ: (aynı soğukkanlılıkla) Başladıktan sonra olmaz. Lütfen devam edin, Öğretmenim.
DENEK: (oturur, derin bir iç çeker.) "Serin-- gün, gölge, su, boya." Cevap verin, lütfen. Orada iyi misiniz? İyi misiniz?
DENEYCİ: Devam edin, Öğretmenim. Devam edin, lütfen. (Denek levyeyi kaldırır.)
DENEK: (sandalyesinde dönerek) İçerideki adama bir şey oldu. (yerine dönerek) Sıradaki. "Düşük -- dolar, gerdanlık, ay, boya." (tekrar dönerek) İçerideki adama bir şey oldu. Onu bir kontrol etseniz iyi olur, bayım. Cevap falan vermiyor.
DENEYCİ: Devam edin. Lütfen, devam edin.
DENEK: Tüm sorumluluğu SİZ kabul ediyorsunuz değil mi?
DENEYCİ: Sorumluluk benim. Doğru. Lütfen, devam edin. (Denek yerine döner, tüm sözcükleri olabildiğince çabuk bitirir, 450 Volt'a kadar gelir.)
DENEK: Bu kadar.
DENEYCİ: 450 Volt seviyesini her yanlış cevap için uygulamaya devam edin. Lütfen, devam.

DENEK: Ama hiçbir karşılık almıyorum!
DENEYCİ: Lütfen devam edin. Sıradaki kelime "beyaz."
DENEK: Sizce de ona bir bakmanız gerekmiyor mu, lütfen?
DENEYCİ: Deneye bir kez başladıktan sonra, olmaz.
DENEK: Ama ya ona bir şey olduysa?
DENEYCİ: Deney, devam etmenizi gerektiriyor. Lütfen, devam edin.
DENEK: Adamın sağlığı bir şey ifade etmiyor mu?
DENEYCİ: Öğrenci istese de istemese de...
DENEK: Ya içeride öldüyse? (elektrikli sandalyenin olduğu odaya yönelir.) Yani, bana şoklara dayanamadığını söylemişti, bayım. Kabalaşmak istemem, ama ona bir baksanız iyi olur. Sadece girip bakacaksınız. Sadece kapıdan bakacaksınız. Cevap almıyorum, hiç ses vermiyor. Oradaki adama bir şey olmuş olabilir, bayım.
DENEYCİ: Devam etmemiz gerek. Lütfen devam edin.
DENEK: Ne yapalım DİYORSUNUZ? 450 Volt, şimdi bunu mu vereceğim?
DENEYCİ: Evet, doğru. Devam. Sıradaki kelime "beyaz."
DENEK: (artık öfkeli bir acelesi vardır.) "Beyaz -- bulut, at, kaya, ev." Cevap verin lütfen. Cevap, "at" olacak. 450 Volt. (şoku uygular.) Sıradaki kelime "Çanta -- boya, müzik, palyaço, kız." Cevap "Boya" olacak. 450 Volt. (şoku uygular.) Sıradaki kelime "Kısa -- cümle, film..."
DENEYCİ: Pardon, Öğretmenim. Deneyi sonlandırmalıyız.

Deneğin performansı aşağı yukarı kendini göstermektedir, ama yine de birkaç noktaya dikkat etmeliyiz. İlki, pek çok tedirgin itirazına, sürekli ve ısrarcı muhalefetine rağmen, deneyci tarafından emredilen şokları uygulama devam etti. Burada, görülüyor ki, sözler ve davranışlar arasında bir ayrışma var. İkincisi, havalgücüne yer bırakmayacak şekilde denebilir ki, bu kişi öğrenciye şokları uygulamak istemiştir. Tersinde, deneyci ile ilişkisinden doğan bu davranışı onun için acı verici olmuştur. Üçüncüsü, "sorumluluk" konusunun denek için önem arz ettiğine dikkat etmeliyiz ve ancak deneyci açıkça sorumluluğu üzerine aldığı zaman, birkaç saniyelik duraksama ile denek deneye devam edebilmiştir. Son olarak, katılımcının kullandığı dil, yeterince açıktır. Durumun belirgin gerginliğine rağmen, nezaket ve saygı derecesi titizlikle korunmuştur. Deneğin itirazları bizim için, içine düştüğü duruma göre fazlasıyla zavıf ve uygunsuz olmasıyla şaşırtıcıdır. Birini öldürdüğünü düşünmekte, ancak yine de sohbet ağzı ile konuşmaktadır.

Karen Dontz, Hemşire (Deney 8)

Karen Dontz kendini, son altı yılını hemşirelik lisansı ile yarı zamanlı hemşirelik yaparak geçirmiş bir 40 yaşında bir ev hanımı olarak tanıtıyor. Kocası bir tesisatçı. Karen, bir Katolik ve annesi Çekoslavakya'da doğmuş. Bayan Dontz alışılmadık şekilde günlük ve yavaş ritimli bir konuşması var ve ses tonu sabit tevazusunu ifade ediyor, her onaylaması şu duygusal mesajı taşıyor gibi: "Ben yalnızca sıradan bir insanım, benden çok şey beklemeyin." Fiziksel olarak, *Come Back Little Sheba* filminden Shirley Booth'a benziyor.

Karen, deney boyunca gergindi.

225 Volt'ta, deneyciye dönerek, rencide etmemek için ayarlanmış belli belirsiz bir ses tonuyla "Bunlara basmakta tereddüt ediyorum," dedi.

Deneyci ona devam etmesini söylediğinde, daha fazla yorum yapmadan deneye devam etti, ama 345 Volt şoku uygulamadan önce, şok jeneratörü üzerindeki TEHLİKE etiketini işaret etti.

Deneyci, şoklar acı verici olsa da kalıcı doku hasarına yol açmadıklarını belirtti. Deneycinin açıklamasını "Tehlikeli olmaması şartıyla devam ediyorum," diyerek kabul etti. Sandalyesinin ucunda oturuyordu ama, sözcük çiftlerini okurken sesi günlük tondaydı. Öğrenciden ses duyulmadığı zaman, "Sonuna kadar devam etmeli miyim, efendim?" diye sordu. "Umarım o, orada bir sorun yaşamıyordur."

Duyulmayacak şekilde kendi kendine bir şeyler mırıldanmaya başladı. Deneyci kendisine, 450 Volt şalteri ile devam etmesini söylediğinde, hem endişeli hem de son derece mütevazı bir sesle "Ya ona orada bir şey olduysa, efendim?" dedi.

Ama devam etti.

Görüşmede, yanıtlarını verirken oldukça yavaştı ve kendisine öğrencinin aslında hiç şok almadığı söylendiğinde bile, deneyin cezanın öğrenme üzerine etkilerinden biri olduğunu düşünmeye devam etti. Deneycinin kendisine söylediklerini yaptığını vurguladı ve kendi uyumundan memnun görünüyordu. Gerginliğinin sebebi olarak, 210 Volt'un şehir elektriğine eşit olduğunu bilmesini gösterdi ve "Çoğu kişi bu değerle çarpılır," dedi. Burada, hastanede olduğundan daha gergin olduğunu vurguladı ve bu

durumun sebebi olarak, "Hastanede haklarımı biliyorum, burada ise bilmiyorum," dedi.

> ANKETÖR: Bir noktada durmayı düşündünüz mü?
> BAYAN DONTZ: (durgun bir ses tonu ile) Devam etmemi söyledi. Durmayı düşündüm, ona söyledim, "daha ileri gitmememem gerektiğini düşünüyorum" dedim. O, "deneye devam edin" dedi.
> ANKETÖR: Bay Wallace'ın (öğrenci) sizi ve deneyi durdurmak için söyleyeceği bir şey etkili olabilir miydi?
> BAYAN DONTZ: Sanmıyorum.

Bayan Dontz, hastanede hemşirelerin, eğer zarar vereceğini düşünüyorlarsa, doktorun emirlerini sorgulayabileceklerini söyledi. [7]
"Eğer bir ilacın dozundan şüphe edersem, doktora üç kez, 'istediğiniz doz bu mu?', 'istediğiniz doz bu mu?' diye sorarım. Ve eğer, 'devam et' demeye devam ederse ve ben bunun ortalama dozdan yüksek olduğunu düşünüyorsam, dozun çok yüksek olduğuna dair dikkatini çekerim. Bu siz, ondan daha iyi bildiğiniz için değildir, ama 'Bu kadar yüksek bir dozu almasını mı istiyorsunuz, doktor' dersiniz ve bunu tekrar edersiniz. Sonra, aynı soruyu onun yöneticisine götürme hakkınız vardır."
Deneyde, voltaj seviyelerini "sorguladı", ama deneycinin verdiği cevaplar onu tatmin etti. Doktorun otoritesine de yapabildiği en yüksek itirazın yöneticiye çıkmak olduğunu hatırlayalım. Dahası, Bayan Dontz, kişisel eğilimlerini sergilemektense, rutin bir hastane prosedürünü yürütüyordu.

> ANKETÖR: Bunu hastanede yapmak zorunda kaldığınız oldu mu?
> BAYAN DONTZ: Evet, oldu.
> ANKETÖR: Sıkça mı?
> BAYAN DONTZ: Hayır, çok, çok seyrek. Aslında, son altı yıldır çalışıyorum. Sanırım yalnızca bir kez dozajı sorguladım.
> ANKETÖR: Çığlıklar size nasıl hissettirdi? Gerçek gibi miydi?
> BAYAN DONTZ: Ah, evet! İçerideki adam için gerçekten endişelendim. Kalp krizi geçirebilir diye endişelendim. Kalbinin iyi olmadığını söylemişti. Evet, bunun olabileceğini biliyorum.

Bayan Dontz, varsayımlarda bulunmayan bir insan, iyi niyetli eğilimleri olan, yıpranmış bir ev hanımı tavrı var. Tartışmaya girmiyor. Hastane görevlerini güvenilir biçimde, gürültü patırtı çıkarmadan yerine getiriyor.

Hastaların ve doktorların fayda görüldüğü yumuşak bir tavrı var. Otoriteyle sorunsuz bir ilişkisi var. İyi niyetli karakteri ve otoritenin ondan istedikleri arasında uyum olan hastane gibi besleyici bir çalışma ortamı seçmiş. Görüşmenin sonunda, Bayan Dontz ayağa kalkıp "Size sorabilir miyim; sonuna kadar gidip 450 Volt'u uygulayan bir adam oldu mu?" diye sordu. Anketör, bu konuda kendisinin ne düşündüğünü sordu. O ise, "Hayır, erkeklerin buna boyun eğeceğini sanmıyorum," diyerek cevapladı.

Elinor Rosenblum, Ev Hanımı (Deney 8)

Bayan Rosenblum, geçmişini anlatmaktan büyük keyif alan biriydi: Wisconsin Üniversitesi'nden yirmi yıldan uzun süre önce mezun olmuştu ve film dağıtımcısı olan kocası, Dartmouth'a devam etmişti. Bayan Rosenblum, haftada bir çocuk suçlular ile gönüllü çalışma yapıyor ve Ebeveyn-Öğretmen Birliği'nde (PTA, Parent-Teacher Association) ve yerel Kız İzciler grubunda aktif çalışmalar yürütüyordu. Akıcı konuşuyordu ve gevezeydi, kendini ifadesi güçlüydü ve pek çok sosyal başarı referansı içeriyordu. Keyifli, ancak fazlaca geveze bir çekiciliği vardı.

Deneyin başında, elektrikle ilgili hiç bilgisi olmadığını ifade etti ve örnek şoku denemekte temkinli davrandı. Görevini yaparken ise, projeye yetkinlik ve sosyal bir ifade yükledi, ancak kısa süre içinde, deneyin çelişkisine kapıldı. Sözcükleri okurkenki iddialı, neredeyse otoriter bir ses tonu; deneyciyle konuştuğu esnadaki zayıf ses tonu ve küçük bir kız çocuğu gibi yaptığı yorumlarla çelişmekteydi. Voltaj skalasında yükselirken, artan bir endişe duyuyordu. 270 Volt'ta, öğrenciye doğru cevabı, sesindeki vurgu ile anlatmaya çalıştı. Güçlü bir görüntü sergileyerek sözcük çiftlerini okumaya devam ederken, çaresiz bir ses tonu ile deneyciye "Devam etmek zorunda mıyım?" diye soruyordu. "Onun için endişeleniyorum. (jeneratörün yüksek derecesini göstererek) Buraya kadar gelmek zorunda mıyız? Durabilir miyiz? Titriyorum. Titriyorum. Oraya kadar devam etmek zorunda mıyım?"

Arada geçici şekilde soğukkanlı tutumuna geri dönüyordu, ama ardından gelen stresin yarattığı patlamaları engelleyemiyordu. Kendi kendine "burada titriyorum," diye mırıldanıyordu, ama bu sırada öğrenci ile resmi bir ses tonu ile iletişimini sürdürüyordu. Sanki karşımızda iki ayrı kadın var gibiydi, biri yetkin ve kendinden emin bir performans sergilerken; ötekiy-

se içindeki, stresli, endişeli durumlardan kaçınmaya çalışan bir kadın. Skalanın sonuna kadar devam etti, üç kez 450 Volt değerini de uyguladı. Görüşmedeki öğrenciye uygulanan şokların aşırı derecede acı verici olduğunu söyledi. Deneyci ona, "Üzerinizde en fazla ne kadar şok denemeye istekli olursunuz?" diye sorduğunda, öfkeli şekilde "15 Volt" diye cevap verdi. "Hatta buna bile gerek olmadığını düşünüyorum. 15, eğer denemek zorundaysam ve değilsem o kadarını bile istemem. Bunun gerekli olduğunu düşünmüyorum."

> ANKETÖR: Gergin veya sinirli hissettiniz mi?
> BAYAN ROSENBLUM: Aşırı şekilde.
> ANKETÖR: En çok ne zaman gergin ya da sinirli olduğunuzu hatırlıyor musunuz?
> BAYAN ROSENBLUM: "Beni buradan çıkarın!" diye bağırmaya başladığında. Bu şekilde bağıran bir insana nasıl ceza uygulayabilirim? Titriyordum. Ne okuduğumun farkında bile değildim. Hâlâ titriyorum. Ona zarar veriyor olduğum için gergindim.

Öğrenciye zarar verildiğinden değil, bunu yapan kendisi olduğu için gergindi. Benzer şekilde şok uygularken, kendi stresinin deneyi sonlandırma sebebi olabileceğini iddia ediyordu. Sözlerinin bencil bir niteliği vardı.
Birden, gönüllü çalışmasını aşağıdaki gibi büyük bir lezzetle anlatmaya başladı.

> BAYAN ROSENBLUM: Farrel Lisesi'nde, okuldan atılan öğrencilerle çalışıyorum. Hepsi az ya da çok serseri. Onlar benim öğrencilerim. Onlara okulda kalmaları gerektiğini ve çalışmayı öğretmeye çalışıyorum, ama bunu cezalandırarak yapmıyorum, bunu ilgiyle ve sevgiyle yapıyorum. Bu sayede, artık benimle çalışmayı bir ayrıcalık gibi görüyorlar, ama başlarda, okuldan kaçıp sigara içmek istiyorlardı. Artık bunu istemiyorlar. Bunu tamamen sevgi ve ilgiyle başardım. Asla cezalandırarak değil.
> ANKETÖR: Onlara ne öğretiyorsunuz?
> BAYAN ROSENBLUM: Mesela öncelikle, onlara edep ve görgü öğretiyorum. Bu yapmam gereken ilk şey; onlara insanlara saygı duymayı, yaşlılara saygı duymayı, yaşıtları kızlara saygı duymayı ve toplumda saygılı olmaları gerektiğini öğretmek. Onlara başka herhangi bir şey öğ-

retmeden önce, öncelikle bunu öğretiyorum. Daha sonra, onlara adam olmalarını ve daha sonra başarının peşinden gitmelerini öğretebilirim.

Topluma saygıya kattığı anlam, deneyciye karşı itaatinden ilgisiz değildi. Geleneksel görüntüsü de düşünce yapısı hakkında ipucu veriyordu. Konuşması, kadınsı tavırlarla doluydu.

"Hayatım sevgi ile dopdolu ve muhteşem bir kızım var. 15 yaşında ve Ulusal Onur Ödülü (NHS; National Honour Society) var: Parlak bir kız. Ve harika bir evlat, ama bütün bunlar ceza ile olmadı. Ah Tanrım, asla olamaz! Yapacağınız en kötü şey ceza vermektir. Cezanın iyi olduğu tek zaman, bebeklerle uğraştığınız zaman.

ANKETÖR: Deneyle ilgili ne düşündünüz?

BAYAN ROSENBLUM: (Sorunun kendi düşüncelerini dağıtmasına izin vermeden) Ceza ile bir şey elde edeceğinize inanmıyorum, sadece laftan anlamayan bebeklerde işe yarar. Kızım küçükken, onu üç şey için cezalandırdım. Aslında, onun kendi kendini cezalandırmasını sağladım. Ona, sıcak sobaya dokunması için izin verdim. Kendini yaktı ve bir daha asla sobaya dokunmadı.

ANKETÖR: Size deneyle ilgili biraz bilgi vereyim. Öncelikle, Bay Wallace, hiç şoka maruz kalmadı.

BAYAN ROSENBLUM: Şaka yapıyorsunuz!! Uyguladığım şeye maruz kalmadı mı yani? (devam eder) Buna inanamıyorum. Yani, bu tamamen onun aklında yarattığı bir şey miydi?

ANKETÖR: Ah hayır, o bir Yale çalışanı, aktör.

BAYAN ROSENBLUM: Düğmeye her bastığımda ölüp ölüp diriliyordum. Titrediğimi gördünüz mü? O zavallı adama şok verdiğimi düşünüp, ölüp ölüp diriliyordum. (Öğrenci odaya gönderilir. Bayan Rosenblum, öğrenciye bakar.)

BAYAN ROSENBLUM: Tam bir oyuncuymuşsun, dostum! Harikasın! Ah, aman Tanrım, bana neler yaptı! Mahvoldum. Devam etmek istemedim. Neler yaşadığımı bir bilseniz. Benim gibi biri, sana zarar verecek ha, Tanrım. Sana bunu yapmak istemedim. Beni affet, lütfen. Bununla yaşayamam. Yüzüm kıpkırmızı. Bir karıncayı bile incitmem, ben. Gençlerle çalışıyorum, onlara öğretmeye çalışıyorum ve muhteşem sonuçlar alıyorum; ceza uygulamadan hem de. En başında kendi kendime, ceza ile hiçbir şey elde edemeyeceğinizi söylüyordum.

Ama yine de, kızının sıcak sobaya dokunmasına izin vererek cezalandırdığını hatırlayarak, kendisinin cezaya karşı olmadığını sadece kendini bu sürece dahil etmeye karşı olduğunu anlıyoruz. Eğer olay "kendiliğinden" olursa, bu kabul edilebilir demektir. Öğrenciye "Aslında, düğmeye çok yavaşça basmaya gayret ettim," diye bir itirafta bulundu.

> BAYAN ROSENBLUM: Ses tonumla sana kelimeyi işaret etmeye çalıştığımı anladın mı? Umarım bunu anlamışsındır.
> ANKETÖR: Bu sizce de bir hemşirenin, doktor iğne yapmasını istediğinde bunu uygulamasına benzemiyor mu?
> BAYAN ROSENBLUM: Acil durumlar için muhteşem biriyimdir. Kimi incittiğime bakmaksızın, yapılması gereken ne ise onu yaparım. Ve titremem, ama bunu düşünmeden yaparım. Tereddüt bile etmem.

Laboratuvardaki tavrı da aşağı yukarı buna benziyordu.

> BAYAN ROSENBLUM: Kendi kendime "Neden bu zavallı adama zarar veriyorum?" diye sorup durdum.
> ANKETÖR: Neden devam ettiniz?
> BAYAN ROSENBLUM: Bu bir deney. Burada bulunmamın bir amacı var. Bunu yapmalıydım. Öyle dediniz. Yapmak istemedim. Bu projeyle çok yakından ilgileniyorum. Size bir şey sorabilir miyim? Zamanınız var mı? Öbür katılımcılar nasıl davrandılar?
> ANKETÖR: Sizce nasıl davranmış olabilirler?
> BAYAN ROSENBLUM: Pekâlâ, size söyleyeyim. Bunu yapacak bir kadın olarak beni seçmeniz, sizin için bir istisna. Gönüllü çalışmamda, benim yaptıklarımı yapacak pek kadın yoktur. Alışılmadık biriyim, yufka yürekliyim, yumuşağım. Öteki kadınlarla karşılaştırılacak olursam, onlar bana göre biraz daha serttirler. Sanırım pek umursamazlar. O kadar çok durmak ve "Bakın bunu daha fazla yapamam," demek istedim ki. "Üzgünüm. Bunu yapmayacağım. Bunu yapmayacağım." Kendi kendime "Üzgünüm, Bunu yapamayacağım," deyip durdum. Sonra sesi kesildi. Ve ben onun bir şok geçirebileceğini düşündüm, çünkü kalbiyle ilgili problemi olduğunu söylemişti, ama ona bir şey olmasına izin vermeyeceğinizi biliyordum. Bu yüzden, istemesem de, devam ettim. Cehennem gibiydi. Diğerlerinin benim kadar gergin olacağını sanmıyorum. Bu pek umurlarında olmaz. Kendi çocuklarıyla olan davranışlarına bakacak olursak, diğer insanları pek önemsedikleri söylenemez.

Gerginliğini kendi erdemi ile açıklamaya devam etti: Ona göre, kurbanı fazlaca düşündüğü için gergindi. Kendisiyle ilgili konuşmaya ısrarla devam etti. Deneyci, sabırla dinledi.

> BAYAN ROSENBLUM: Kendi kendime bazen "Neden Kadınlar Birliği'ne başkanlık etmiyorsun, diye soruyorum. Serseri çocuklarla karşılıksız çalışmak yerine, alkışlar, ödülleri gazeteler ve prestij kazanmayayım? Hem de haftada bir gün. Bu da benim hayatım, beş yıl boyunca izci annesi oldum. Sonunda, grubumda 30 kız vardı ve herkes benim grubuma girmek için yalvarıyordu, ama devam edemedim, her şeyin bir sınırı var. Şimdi çok rahatladım. Bilimin yanındayım, bu benim yapmak istediğim şeydi, her neyse. Kızımı da buna yönlendirmeye çalışıyorum. Bunu yaptığım için çok memnunum, ne kadar rahatladığımı görüyor musunuz?

Görüşme, Bayan Rosenblum, laboratuvardan çıkıp sakinleşinceye kadar devam etti.

Bayan Rosenblum, ruhsal dünyasında bütünlüğü bulunmayan biri. Kendine özgüven ve başarı kazandıracak hayat amaçlarını bulamamış. Amaçları, düşünceleri ve duyguları parçalar halinde. Deneydeki öğretmenlik görevini, kendinden çok emin şekilde yerine getirirken, bir yandan da deneyciye uysal ve itaatkâr yüzünü gösterdi.

Öğrenciye karşı duyduğu şefkati itaatsizliğe çevirecek ruhani gereklilikleri içinde bulamayışı şaşırtıcı değildir. Duyguları, amaçları ve düşünceleri çok çeşitli ve bütünleşik değildir.

Bütün veriler, performansı esnasında öğrencinin şoka maruz kaldığına inandığını göstermekte, ancak histerik eğilimleri olan bir kadın için, pozitif bir imaj uğruna düşünce ve tavırlarını belirlemek zor değildir. Birkaç ay sonrasında bize ulaşan ankete göre, deney boyunca "olgun ve eğitimli beyninin" öğrencinin şoka maruz kaldığına inanmadığını belirtmiştir. Eylem sonrası düşüncesinde gelişen bir maskeleme il, kendine dair - gerçekçi olmayan - yüce benliğini korumaktadır.

Gretchen Brandt, Tıp Teknisyeni (Deney 8)

Denek, 31 yaşında, çekici, üniversitenin tıp fakültesinde çalışan bir tıp teknisyenidir. Beş yıl önce Almanya'dan göç etmiş ve konuşmasında kaba

bir Alman aksanı var. Pek çok kez, öğrenci şikâyetlerle bağırdığında, deneyciye dönerek sakince "Devam edeyim mi?" diye sordu. Deneyci, devam etmesini söylediğinde çabucak görevine geri döndü. 210 Volt uygulandığında, deneyciye dönerek, çok ciddi bir tavırla "Pekâlâ, üzgünüm, buna devam etmemeliyiz diye düşünüyorum."

> DENEYCİ: Deney, öğrenci tüm sözcük çiftlerini öğrenene kadar devam etmenizi gerektiriyor.
> GRETCHEN: Kalbiyle ilgili bir durumu var, üzgünüm. Size bunu daha önce söyledi.
> DENEYCİ: Deneyler acı verici olabilir, ancak tehlikeli değiller.
> GRETCHEN: Pekâlâ, üzgünüm, ama bu şekilde devam ederse şoklar tehlikeli olacak. Dışarı çıkmak istiyor mu, sorun. Bu onun özgür iradesi.
> DENEYCİ: Deneye devam etmemiz son derece önemli.
> GRETCHEN: Ona sormanızı istiyorum. Buraya kendi rızamızla geldik. Eğer devam etmek isterse, ben de devam edeceğim. Size kalbinde bir sıkıntı olduğunu söyledi. Üzgünüm. Ona olacak herhangi bir şeyden sorumlu olmak istemem. Bunu kendim için de istemezdim.
> DENEYCİ: Başka seçeneğiniz yok.
> GRETCHEN: Buraya kendi rızamızla geldik, sanıyorum. Eğer kalbinden ötürü ona bir şey olursa, bundan sorumlu olmak istemem. Lütfen bunu anlayın.

Daha fazla ilerlemeyi reddetti ve deney sonlandırıldı. Bu hanım, kararlı ve sertti. Görüşmede, asla gergin veya sinirli hissetmediğini söyledi ki bu da kendisinin kontrollü görünüşüyle uyuşmaktaydı. Öğrenciye uyguladığı son şokun aşırı şekilde acı verici olduğunu hissetmişti ve "ona gelecek hiçbir zarardan sorumlu olmayı istemediğini" yinelemişti. Deneycinin açıklamalarını ilgiyle dinlemiş ve öğrencinin hiçbir şoka maruz kalmadığını öğrendiğinde şaşırmıştı ve yalnızca 45 Volt değerini kendi üzerinde deneyebileceğini belirtmişti.

Bu kadının deneydeki açık ve saygılı tavrı, gerginlik yaşamaması ve kendi davranışına hâkimiyeti, itaatsizliği basit ve rasyonel kılmıştı. Davranışı, ilk başta neredeyse tüm deneklerin göstereceğini öngördüğüm şekildeydi.

İronik şekilde, Gretchen Brandt, Hitler Almanya'sında büyümüş ve gençliğinin büyük kısmında Nazi propagandasına maruz kalmıştı. Geçmişinin,

tavrına olası etkileri soruldüğunda, yavaşça "Belki de biz çok fazla acı yaşadık," dedi.

Pasqual Gino, Su İşleri Denetmeni (Deney 7)

Pasqual Gino 43 yaşında, anne babası İtalyan, Amerika Birleşik Devletleri'nde doğmuş, Su İşleri'nde çalışan bir denetmen. Denek olarak katıldığı varyasyonda, deneyci deneğe ve öğrenciye talimatları vererek, telefon numarasını bırakıp laboratuvardan ayrılıyor. Yani, denek, kurbanla laboratuvarda yalnız kalıyor, ama bir problem olursa deneyciye ulaşması mümkün. Bay Gino, deneyciyi pek çok kez aradı. 150 Volt şok uyguladıktan sonra, "Hocam, bu beyefendi şikâyet ediyor," demek için aradı. "Dışarı çıkmak istiyor. Daha fazla devam etmek istemiyor. Az önce 150 Volt uyguladım ve 'Yeter!' diye bağırdı."

Deneyci, telefonda deneği devam etmesi için yönlendirdi ve Bay Gino da denileni yaptı.

Deney odasında yalnız kaldığında, kurbanın şiddetli protestolarına rağmen görevinin gereklerini yerine getirdi. 300 Volt seviyesinde, kurban artık cevap vermeyi reddediyorken, Bay Gino deneyciyi tekrar aradı ve deneyci ona bir kez daha devam etmesini, cevap verilmemesini yanlış cevap olarak değerlendirmesi gerektiğini söyledi.

"Bu paneldeki son voltaja kadar devam etmemi mi istiyorsunuz?" "Peki, sona geldiğimde ne yapacağım?"

330 Volt'tan sonra, kurbandan hiçbir ses duyulmadı. Bay Gino, endişelenerek, deneyciyi aradı:

"Hocam, içeriden artık hiç ses duyulmuyor. 330 Volt'tayım. İçeriden hiçbir ses gelmiyor ve bu konuda biraz endişeliyim. Sizce içerideki beyefendiye bir şey olmuş mudur?"

Deneyci, şoklar acı verici olsa da kalıcı doku hasarı bırakmadıklarını söyler. Denek, odada yalnız başına, görevine geri döner. 450 Volt düzeyinde şoku uyguladıktan sonra, tekrar deneyciyi arar ve öğrenciden hiç ses gelmediğini hatırlatır.

Daha sonra deneyci odaya döner ve Bay Gino'yu, öğrencinin hiçbir zarar görmediğine dair bilgilendirir. Görüşmede, hissettiği stresin düzeyi sorulduğunda: "İçerideki beyefendi için kendim için olduğumdan daha endişelendim. Onun için endişelendim, çünkü burada değildiniz. Burada olsay-

dınız hiç stres hissetmezdim. Yani, eğer ben ona şok uygularken ölseydi, ona bu şokları uyguladığım için sorumlu olduğumu hissederdim."

Denek, sorumluluğu, genel felsefi bakışın dışında bir yoldan kabul ediyor ancak, durum, onun üzerindeki sorumluluğa odaklı durumda, çünkü öğrenci ile odada yalnız bulunuyor. Bay Gino devam etti: "(Burada olsaydınız) derdiniz ki, 'burada duralım' veya 'devam edelim' Siz benden iyi bilirsiniz, hoca sizsiniz, ben değilim, ama öte yandan, sesini en son 255 Volt civarında duydum ve bu son karşı çıkıştı." (Denek daha sonra öğrencinin şikâyetlerini taklit eder.)

Deneydeki performansından birkaç ay sonra, Bay Gino, bu tecrübesiyle ilgili bir grup tartışmasına katıldı. Geriye dönük olarak deneyi "müthiş" bulduğunu söyledi. "Deneyden çok etkilendim ve aynı gece bir partide, hemşire olan iki baldızıma anlattığımda, bilirsiniz ya, onlar da çok etkilendiler. Size söyleyeyim, bunu hayatım boyunca unutmayacağım."

Deney, aylar sonrasında bile, aklında şok vermesine dair talimatlara itaatsizlik edip edemeyeceği ile ilgili bir soru uyandırmamıştı.

"... Sekiz seviyem daha kalmıştı ve o (öğrenci) gerçekten histerik şekildeydi, polisi bile çağırabilirdi. Hocayı üç kez aradım. Üçüncü aramamda, 'devam edin' dedi ve ben de bir sonraki şoku uyguladım. Ve ondan sonra ondan hiçbir ses duyamadım, ne bir fısıltı ne bir bağırış. Dedim ki, 'Tanrım, öldü herhalde; pekâlâ o zaman, işimizi bitirelim.' Ve sonra 450 Volt'a kadar devam ettim."

Bay Gino, emir almaya itiraz etmiyordu, ama yine de deneycinin odada olmasının onu rahatlatacağını söylüyordu. Şok uygulamaktan rahatsızlık hissedip hissetmediği sorulduğunda "Hayır..." diye cevapladı. "Düşündüm ki, bu bir deney ve Yale ne yaptığını biliyordur, onlar uygun görüyse benim için de uygundur. Benden iyi bilirler. Bana söyleyecekleri her şeyi yaparım." Sonra durumu açıklamaya çalıştı. "Bu bir insanın hayattaki prensipleriyle alakalı, nasıl yetiştirildiğiyle ve amaçlarıyla. Hayatını nasıl sürdürmek istediğiyle. Bunu, ordudayken öğrendim. (Eğer bana) 'Tepeyi aş ve biz de arkandan saldıracağız,' diyorlarsa, saldırırız. Eğer teğmen, 'Saldırın ve gerekirse karnınızın üzerinde sürünün,' derse, karnınızın üzerinde sürünürsünüz. Eğer bir yılana rastlarlarsa, ki ben çok zehirli yılan gördüm, kalkmamaları söylendiği halde ayağa kalkan insanlar gördüm. Ve bu yüzden vuruldular. Yani bunun bir insanın nasıl yetiştirildiğiyle ilgisi olduğunu düşünüyorum."

Onun hikâyesinde, yılanlar gerçek bir tehlike olsa da içgüdüsel şekilde ayağa kalkmayı gerektirmiş ve bu teğmenin emrine uyulmadığı için beraberinde vurulmayı getirmiş. Ve sonuçta, emre itaat etmeyen ölmüş. İtaat, deneme içeren durumlarda bile, hayatta kalmayı sağlayan en güvenilir yöntemlerdendir. Tartışmanın sonunda, Bay Gino, kendi performansına dair değerlendirmesini özetledi:

"Pekâlâ, kapıyı açınca adamın ölmüş olduğunu göreceğimize inanıyordum." Onu gördüğümde, "Harika, bu harika!" dedim, ama ölmüş olduğunu görmek de beni rahatsız etmezdi. Ben işimi yaptım.

Deneyden aylar sonra da rahatsızlık duymadığını, sadece merak ettiğini söyledi. Sonuç raporunu teslim aldığında, eşine, "Sanırım kendimi uysal ve itaatkâr olarak gösterdim ve hep yaptığım gibi talimatlara uydum," dedi. "Karıma dedim ki, 'Evet, işte bu kadar. Ve bence iyi bir iş çıkardım.'" Eşi, "Ya adam ölmüş olsaydı?" diye sordu.

Bay Gino, "Ölmüşse ölmüş. Ben işimi yaptım!" diye cevap verdi.

VIII.

BÖLÜM

Rol Değişimleri

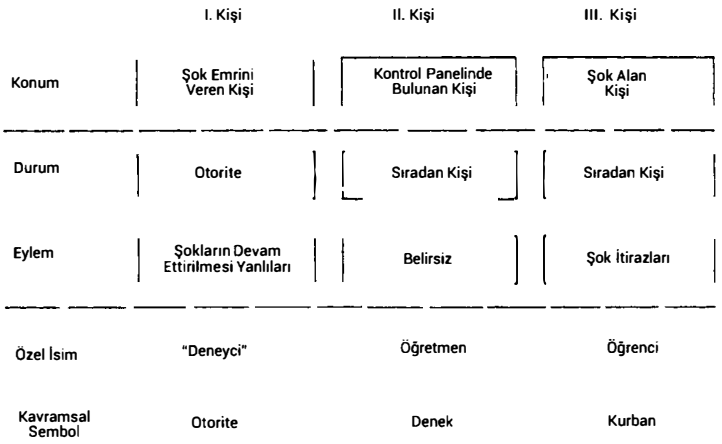
Şimdiye kadar deneklerin, kaba mekanik değişimler içeren, ancak genel görüntüsü sabit kalmış durumlarda nasıl davrandıklarını gözlemledik. Emin olmak adına, denek ile kurban arasındaki mesafede değişiklik yapmanın psikolojik etkileri söz konusuydu, ama bu sosyal davranışın köklerine inebilmek için koşulların daha fazla analiz edilmesi gerekmektedir. Böyle bir yaklaşımda, kurbanın bulunduğu odanın öte tarafına hareketi ile beraber temel bileşenlerin de varyasyonları ve bu varyasyonların kombinasyonları analiz edilmelidir.

Deneysel kurulumda üç bileşen tanımladık: Pozisyon, statü ve tavır. Pozisyon, kişinin talimat verme, uygulama veya şoka maruz kalma durumlarını tanımlamaktadır. Bunun kavram olarak, deneyci veya deneğin rolünden ayrıldığını göreceğiz. Statü bileşeni bu deneylerde iki farklı değerle ifade edilmiştir: Bir otorite rolü ile sıradan bir kişi rolü. Tavır ise, kişinin bu üç pozisyonda nasıl davrandığını, tam olarak ise kurbana şok verip vermediğini tanımlamaktadır.

Şimdiye kadarki deneylerde, bu bileşenler arasındaki ilişki sabit kaldı. Tavır, örneğin, daima belirli bir statüye bağlıydı. Bu sebeple, şoka maruz kalan kişi her seferinde sıradan birisi rolündeydi (otorite rolünün zıttı olarak) ve onun tavrı değişmez şekilde şokları protesto etmek yönündeydi. Pozisyon, statü ve tavır arasındaki varyasyonlar sabit kaldıkça bazı temel soruları asla cevaplandıramayız. Örneğin, denek bir emir verilmesi halinde mi şok uyguluyor yoksa kişinin statüsüne göre mi?

Bu varyasyon aşağıdaki gibi gerçekleştirildi: Öğrenci şoka maruz kalırken, acıyla bağırır, ancak rahatsız görünmesine rağmen devam etmeye isteklidir. 150 Volt şok uygulandıktan sonra, deneyci, kendi görüşüne göre öğrencinin tepkilerinin alışılmadık şekilde şiddetli olduğunu söyleyerek

deneyi bitirmek ister. Bu durumda söylenene göre mi söyleyene göre mi davranış belirlenecektir?



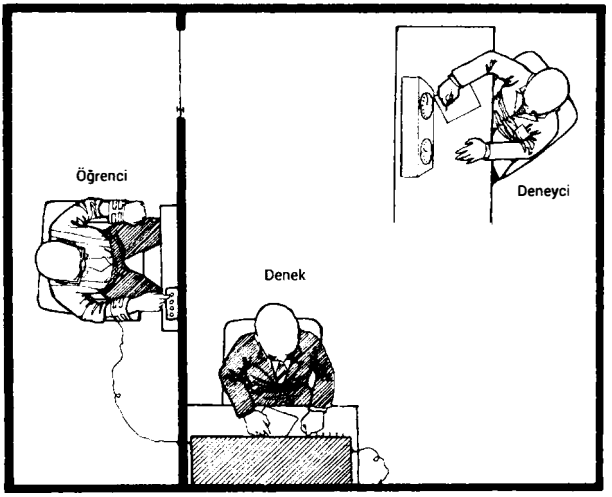
Şekil 12. Rol Değişimleri

Deney 12: Öğrenci Şok Talep Ediyor

Deneyci ve öğrenci arasındaki görev değişikliklerinden bahsedelim. Şimdiye kadar, deneyci deneğe daima devam etmesi gerektiğini söyledi ve öğrenci daima protesto etti. İlk rol değişim varyasyonunda, bu durum tersine dönüyor. Öğrenci şok almaya devam etmek istiyor ve deneyci onun şok almasını engellemeye çalışıyor.

Bu varyasyonun uygulanışı aşağıdaki gibidir: Öğrenci şoka maruz kaldığında acıyla bağırır, ancak rahatsız görünmesine rağmen, devam etmeye isteklidir. 150 Volt seviyesinden sonra, deneyci deneyi sonlandırmak ister ve sebep olarak öğrencinin alışılmadık derecede şiddetli tepkiler verdiğini ve kalp probleminden ötürü daha fazla şok almaması gerektiğini söyler. Daha sonra öğrenci deneye devam etmek istediğini, daha önce bir arkadaşının sonuna kadar devam ettiğini, deneyden çıkarılmanın erkekliğine hakaret olduğunu bağırır. Deneyci bunun üzerine, devam etmenin deney açısından çok faydalı olacağını, ancak öğrencinin durumu göz önüne alın-

dığında daha fazla şok uygulanmaması gerektiğini söyler. Öğrenci, devam etmekte ısrar eder, laboratuvara "bir işe yaramak" için gelmiştir ve bunu yapmaya isteklidir. Öğretmene devam etmesi için ısrar eder. Denek bu durumda, şok almak isteyen bir öğrenci ve bunu engellemek isteyen bir deneyci ile karşı karşıyadır.



Şekil 3. Öğrenci Şok Talep Ediyor

Bu deneyin sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Hiçbir denek, öğrencinin isteğine uymamış, tüm denekler deneycinin emri ile şok uygulamayı bırakmıştır. Denekler, görüldüğü gibi otoritenin isteği üzerine öğrenciye şok vermeye eğilimlidir, öğrencinin isteğine göre değil. Bu bağlamda denekler, öğrenciyi kendisi üzerinde otoriteye kıyasla daha az hak sahibi görmektedir Öğrenci, otorite tarafından kontrol edilen bir sistemin parçası olmaya gelmişlerdir. Karar vermede önemli olan emrin ne olduğu değil, kimden geldiğidir. Temel deneylerde, deneyci "165 Volt uygulayın" dediğinde, deneklerin çoğu öğrencinin protestosuna rağmen bunu yapar, ama öğrencinin kendisi "165 Volt uygulayın" dediğinde, deneklerin hiçbiri bunu yapmak istemedi ve tabii ki, otorite tarafından belirlenen amaçlar için bunu yapmak anlamlı olmazdı ve bu da durumun nasıl otoritenin amaçlarıyla yönetildiğini göstermektedir. Öğrenci, şok dizisinin tamamını geçerek erkekliğini göstermenin tatminini yaşamak istemektedir, ama bu kişisel istek, denek tamamen otoritenin bakış açısına sahip iken, göz ardı

edilir. Öğrenciye şok uygulanması kararı, öğrencinin isteğine veya deneğin iyi ya da kötü niyetine değil, deneğin otoriteye ne denli bağlı olduğuna göre değişmektedir. Kurban ve deneyci arasındaki görev değişikliği standart duruma büyük bir değişiklik getirmektedir. Sürprizleri bir kenara atacak olursak, alışıldık koşullara göre, etkilerin sebebini net biçimde görebileceğimiz çok büyük değişimler olmuştur. Daha orta dereceli değişimlerle, hataları azaltıp, bu sosyal davranışın nedenlerini daha net belirlemeye çalışacağız.

Deney 13: Emirleri Sıradan Bir Kişi Veriyor

En kritik soru; deneycinin, deneğin kurbana şok uygulamasına sebep olma gücü hakkındadır. Bu emir kendisinden mi gelmektedir yoksa emrin etkisi, emri veren kaynağın otoritesinden mi kaynaklanır? Ortaya çıkan şekliyle, deneycinin rolü hem statü bileşenine hem de kurbana şok verme zorunluluğuna sahiptir. Bu zorunluluğu incelerken artık statü bileşenini eleyebiliriz. Bunu yapmanın en basit yolu, emir verme görevini deneyciden alıp sıradan bir adama vermektir. [8]

Bu prosedür, sıradan bir adamın denek gibi görünerek, belirli şok seviyelerinin uygulanması emrini vermesidir. Üç denek (ikisi deneycinin işbirlikçisi) laboratuvara gelir ve hileli bir kurayla kurban olarak belirlenir. İkinci işbirlikçi, deneycinin masasına oturup süre tutmakla görevlendirilir. Naif denek ise, kurayla, sözcükleri okuma ve şok uygulama görevini alır. Deneyci, her zamanki talimatları okur, kurbanı elektrik sandalyesine bağlar ve örnek şokları uygular, ama bu sefer, deneyci hangi şok seviyesinin ne zaman uygulanacağını söylemez. Yalancı bir telefon araması ise deneyci laboratuvardan dışarı çıkar. Deneyci odadan çıkarken, biraz telaşla, ama deneyin tamamlanmasını ister şekilde, öğrenme verisinin otomatik olarak kayıt edildiğini ve deneklerin tüm sözcük çiftlerini bitirene kadar devam etmeleri gerektiğini söyler. (hangi soruda hangi şok işbirlikçi, istekli görüntüsüyle şokları uygulamak için güzel bir sistem düşündüğünü söyler, öğrencinin her hatasında seviyeyi bir artırma fikrini öne sürer, deney boyunca da bu uygulamada ısrar eder.

Denek, deneysel otorite tarafından genel bir emir almıştır, ancak detaylar herhangi bir otorite statüsünden yoksun, ısrarcı, sıradan bir kişi tarafından söylenmektedir.

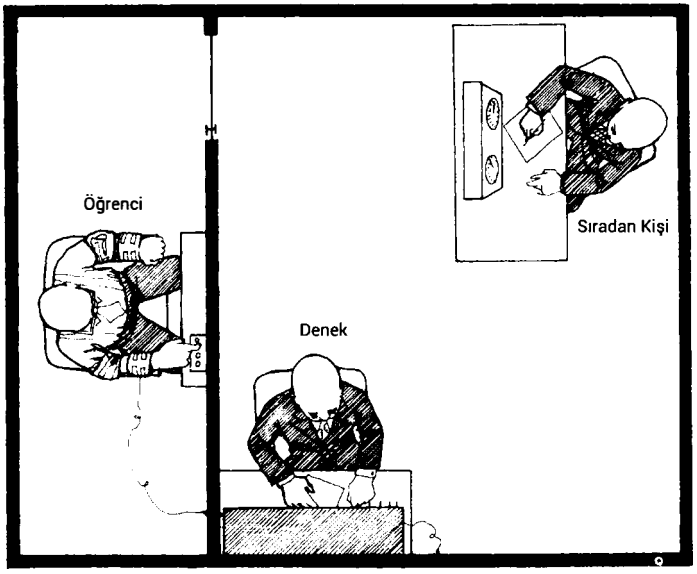
Tablo 4. Rol değişimleri deneylerinde deneklere uygulanan maksimum şok düzeyleri

Şok Düzeyi	Sözel adlandırma ve voltaj düzeyleri	Deney 12: Öğrenci Şok Almak İstivor (n=20)	Deney 13: Emirleri Veren Sıradan Bir Adam (n=20)	Deney 13a: Denek Seyirci Rolünde (n=16)
	Hafif Şok			
1	15			
2	30			
3	45			
4	60			
	Orta Seviye Şok			
5	75			
6	90			
7	105		1	
8	120			
	Güçlü Şok			
9	135			
10	150	20	7	3
11	165		1	1
12	180			
	Çok Güçlü Şok			
13	195		3	
14	210			
15	225			
16	240			
	Yoğun Şok			
17	255		1	
18	270		1	
19	285			
20	300		1	
	Aşırı Yoğun Şok			
21	315			
22	330			
23	345			
24	360			
	Tehlike: Ölümcül Şok			
25	375			
26	390			
27	405			
28	420			1
	XXX			
29	435			
30	450		4	11
	Ortalama Maksimum Şok Düzeyi	10,0	16,25	24,9
	Maksimum düzeyde şok verme yüzdesi	%0,0	%20,0	%68,75*

* Maksimum şok düzeylerini etkilemeyen aynı adama itaat eden 16 kişinin yüzdesi.

Tablo 4. (Devamı)

Şok Düzeyi	Sözel adlandırma ve voltaj düzeyleri	Deney 14: Otorite Kurban Rolünde: Sıradan Biri Komut Veriyor (n=20)	Deney 15: Çifte Otorite Çelişen Emirler (n=20)	Deney 16: Çifte Otorite Biri Kurban Rolünde (n=20)
	Hafif Şok			
1	15			
2	30			
3	45			
4	60			
	Orta Seviye Şok			
5	75			
6	90			
7	105			
8	120			
	Güçlü Şok			
9	135		1	
10	150	20	18	6
11	165		1	
12	180			
	Çok Güçlü Şok			
13	195			
14	210			
15	225			
16	240			
	Yoğun Şok			
17	255			
18	270			
19	285			
20	300			1
	Aşırı Yoğun Şok			
21	315			
22	330			
23	345			
24	360			
	Tehlike: Ölümcül Şok			
25	375			
26	390			
27	405			
28	420			
	XXX			
29	435			
30	450			13
	Ortalama Maksimum Şok Düzeyi	10,0	10,0	23,5
	Maksimum düzeyde şok verme yüzdesi	%0,0[#]	%0,0	%65,0



Şekil 14. Emirleri Sıradan Bir Kişi Veriyor

Sonuçları tartışmaya geçmeden önce, genel durumla ilgili birkaç gözleme değinmek istiyorum. İlki, odanın kurulumu olarak Şekil 14'te gösterilmiştir. Deneyde emirleri sıradan bir kişi vermektedir ve gerekli olduğu üzere normalden daha zorlayıcıdır. Deneycinin laboratuvarı terk etmesiyle, laboratuvardaki durum biraz tuhaf ve güvenilirliği azalmış hale gelmiştir. İkincisi, deneyin amacı herhangi bir otorite kaynağının emirlerine itaatsizliği ölçmek olsa da bunu tamamen etkin bir şekilde yapmak mümkün değildir. Deneyci ortada olmadığında bile otoritesinin izleri gözlenir. Genel durum ve şok uygulanması fikri otorite tarafından ortaya konmuştur. Sadece hangi şokun uygulanacağı kararı sıradan biri tarafından belirlenmektedir. Otorite, katılımcıların kendilerini içinde buldukları durumu oluşturmuştur ve arka planda varlığını devam ettirmektedir.

Bununla birlikte, itaatte keskin bir düşüş gözlendi: 20 denekten 16'sı, deneyin devam etmesi gerektiğine dair sürekli ısrarına ve mantıklı argümanlar sunmasına rağmen, sıradan birinin emirlerine uymayı reddetti. Sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir. Deneklerin sadece üçte biri, deneyciye uyum sağladığı gibi sıradan kişiye uyum sağladı.

Bu sonuçların anlamını tartışmadan önce, bu deneyin bir eklentisine göz atalım.

Deney 13a: Denek Seyirci Rolünde

Denek, sıradan birinin emirlerine uymayı reddettiğinde, yeni bir koşul oluşturuldu. Yönetim, bu ret davranışını onaylamaz halde, diğer kişiye yapmak isteyip istemediğini sorar ve diğer kişi şok uygulama görevini üstlenir. Sonra kendisi deneğe süre tutma görevini üstlenip üstlenmeyeceğini sorar ve şok jeneratörünün önüne geçer. Böylece denek bire bir şok uygulamaktan kurtulmuş olur, ancak yine de agresif partnerinin kendince kafasına koyduğu planını uygulaması esnasında üzücü sahnelere tanık olacaktır. Bu duruma maruz kalan 17 deneğin tamamı, partnerini protesto etti, ona veya şok jeneratörüne fiziksel güç uygulayarak şok uygulanmasını durdurmaya çalıştı. (Birkaçı şok jeneratörünü prizden çekmeye çalıştı, dört kişi partnerini fiziksel olarak engellemeye çalıştı.) bir kişi, irice bir adam, heyecanla şok uygulayan partnerini kaldırıp odanın köşesine fırlattı ve bir daha şok uygulamayacağına söz verene kadar oradan kıpırdamasına engel oldu.

Otorite ile beraberken pasif görünen deneklerin 5 tanesi bu denemede kahramanca kurbanı korumaya çalıştı. Sıradan bir kimseyi tehdit etmekten ve ona karşı gelmekten; kişisel zarar vermekten çekinmediler, otorite ile yüz yüzeyken yapılan diğer deneylerde gösterdikleri kibar tavırla zıt tutumları vardı. ● koşulda denekler itaatsiz davransalar da otoriteye karşı yine de nazik bir tavır benimsemişlerdi. Deneklerin kırılma noktaları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Şimdi, partneri yer değiştirmeyi teklif ettiğinden itibaren bir deneğin tavrını gözlemleyeceğiz:

> PARTNER: Yer değişmek ister misin?
> DENEK: Olduğun yerde kal! Seninle hiçbir şeyi değişmiyorum! (Denek, kurbanı odadan çıkarmaya gayret etmektedir, ancak kapı kilitli olduğundan bunu başaramaz, gidip deneyciyi arayacağını söyler. Partneri tekrar şok uygulamaya devam etmeleri gerektiğini hatırlatır.)
> DENEK: Hayır, daha fazla olmaz. (Partnerine bağırır) Hayır dedim! Hayır, hayır demek. Ona zarar veriyorsun ve çıkmak istiyor. Gidip de-

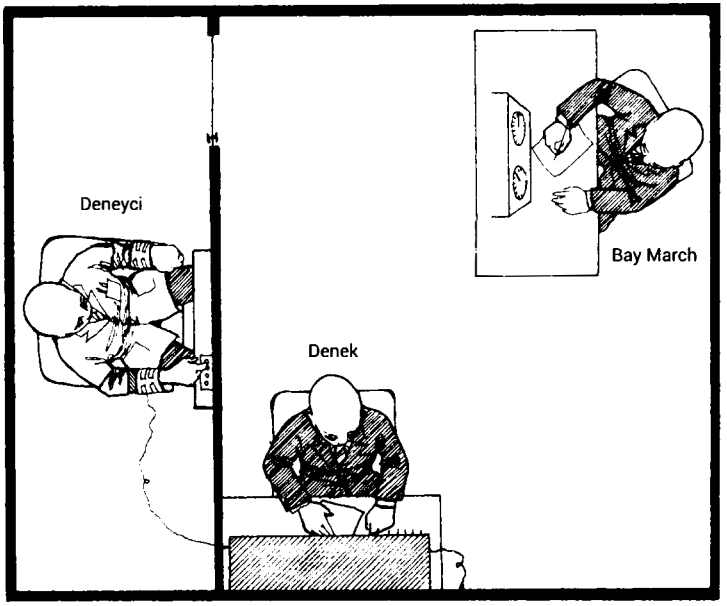
neyciyi bulacağım. Ona bir daha zarar verirsen, gözlüklerini çıkarsan iyi edersin.

Partneriyle anlaşmaya yanaşmayan çoğu denek, deneycinin de aynı şeyi yapmalarını isteyeceğini düşünüyordu. Ve partnerleri ile ilgili düşünceleri sorulduğunda:
"Öbür odada oturmadığı sürece tüm gün o düğmeye basıp durabilecek biri. Ortaçağ'da yaşıyor olsaydı, işkenceci olurdu."
"Çok ısrarcı. Onun çocuğu olmak istemezdim. 'Devam edelim, devam edelim,' deyip durdu. Eğilip 'sistemle ilgili bir fikrim var' dedi. Aynı şeyi ben de düşünmüştüm aslında."
"Biraz fazla zalim olduğunu düşünüyorum. Öğrenci cevap vermeyi bıraktığında bile şok vermeye devam ediyordu." Ama bu sıradan kişinin emirlerine uyup deneyde kalan dörtte bir denek grubu ise şunları söyledi:
"Yetkin bir öğretmen olduğunu düşünüyorum. Becerikli bir öğretmen. Güçlü ve boşa vakit harcamadı. Tavrı şöyleydi: Bir projede görev almıştı ve bu görevin tamamlanması gerekiyordu. Böyle bir tavır takınmış olması bence takdire şayan. Ne yapacağımıza dair hiç şüphesi yoktu. Ne yapılması gerektiğini gayet iyi biliyordu.

Deney 14: Otorite Kurban Rolünde: Sıradan Biri Komut Veriyor

Daha önce şok uygulama emrini veren kişinin statüsünü inceledik. Şimdi şoka maruz kalan kişinin statüsünü inceleyeceğiz.
Bu değişiklik, pozisyon ve statü arasında bir değerlendirme yapmamızı mantıklı kılacak. Otoriteye kurban gibi davranmanın, deneycinin statüsünü kurbanın pozisyonu ile birleştirmek olduğunu unutmayalım. Peki şimdi emirleri kim verecek, sıradan biri mi yoksa bir otorite mi? İki durumu da tanımlamamız gerekir, ama önce otoriteye şok uygulanması emrini verenin sıradan biri olacağı durumla başlayalım.
Otoritenin, sıradan birinin emri ile şok almaya maruz kalacağı bir durumu yaratmak için aşağıdaki gibi ilerledik: Laboratuvara iki kişi gelir ve öğrenci ve öğretmen rollerini çekerler. Deneyci, öğrencinin alacağı cezayı anlatmaya başlayana kadar, süreç diğer deneyle aynı şekildedir. O noktada öğrenci, deneye katılmaktan caymaya başlar, şoklardan korktuğunu söyler. Eğer, başka birinin - mesela deneycinin- kendi gibi deneye tabi tutulmasını görürse, belki fikrinin değişebileceğini söyler. Deneyci, daha önce

zaten denek bulmanın zorluğundan ve şok almaya gönüllü kimseyi bulamadıklarından bahsetmiştir, bu şekilde deneme yapmaya razı olur, ama bunu, öğrencinin deneye katılmaya ikna olması şartıyla yaptığını belirtir. Deneyci daha sonra sandalyeye bağlanır. Deney, deneğin deneyciye şok uygulaması ve öğrencinin deneycinin yerine oturmasıyla devam eder. 150 Volt'tan sonra deneyci odadan çıkmak istediğini söyler, ancak öğrenci anlaşmaya göre devam etmekte ısrar eder. Böylece denek kendini, sıradan birinin emri altında, dışarı çıkmak isteyen deneyciye şok verirken bulur. Bu deneyin doğal olmayan yanı düşünülecek olursa, prosedürün, ekibin iyi oyunculuğu sayesinde gayet iyi işlediği ve çok mantıklı göründüğü söylenebilir. Performanslardan biri aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir: Hileli kura çekilir. Naif denek, öğretmen rolünü almıştır. Bay March ise öğrenci olmuştur.



Şekil 15. Otorite Kurban Rolünde: Sıradan Bir Kişi Emir Veriyor

DENEYCİ: Şimdi yapmamız gereken öğrenciyi ceza alacağı yere oturtup bağlamak. Lütfen benimle birlikte diğer odaya gelin.
BAY MARCH: Ceza derken neyi kast ediyorsunuz?

DENEYCİ: Evet, şok jeneratörü makinemiz burada. Ve verilecek ceza, bir elektrik şoku.
BAY MARCH: Elektrik şoku alacağım.
DENEYCİ: Sen hata yaparsan, öğretmen sana şokları uygulayacak.
BAY MARCH: 15-30 Volt gibi mi?
DENEYCİ: Evet.
BAY MARCH: Buralarda kalacak, diye umuyorum. (düşük seviye şokları işaret ederek)
DENEYCİ: Pekâlâ, bu size bağlı Bay March. Sizin ne kadar iyi performans gösterdiğinize bağlı.
BAY MARCH: Peki, 75 Volt'a kadar çıkacak mı?
DENEYCİ: Evet, bu mümkün. Bu yaptığınız hataların sayısına bağlı. Mümkün.
BAY MARCH: Alabileceğim en yüksek şok seviyesi nedir?
DENEYCİ: Pekâlâ, bu yine ne kadar yüksek performans gösterdiğinize bağlı.
BAY MARCH: Diyelim ki çok iyi olamadım, ne kadar şok alabilirim?
DENEYCİ: Pekâlâ, öğretmenin şok panelinin sonuna kadar gidebilmesi mümkün, eğer deney bunu gerektirirse. Ama... bu tamamen size bağlı... başarınıza.
BAY MARCH: ● kadar yüksek şoklar almaya pek istekli değilim. Buralarda kalmaya niyetliyim. (Düşük şokları işaret ederek) Yani, 15 Volt falan.
DENEYCİ: Dürüst olmak gerekirse, şoklar yüzünden gönüllü insanlar bulmakta zorlanıyoruz bu deney için.
BAY MARCH: Nedenini anlayabiliyorum.
DENEYCİ: ● kadar zorlandık ki, artık bir tanesinde kendim öğrenci oldum. Açıkçası, bu deneyi bu akşam bitirmemiz gerekiyor. Ve gecikiyoruz. Eğer herkes işbirliği yapmazsa, deneyi bu akşam bitiremeyiz. Bu yüzden, katılırsanız size minnettar olacağız.
BAY MARCH: Eğer bana biraz güvence verebilirseniz. Mesela siz eğer benim yerime geçerseniz ve ben şokların nasıl olduğunu görürsem, ben de yapabilirim. Eğer başka birinin bunu yaptığını görürsem olabilir.
DENEYCİ: Peki şu nasıl olur Bay March? Ben öğrenci olacağım ve deneyi yapacağız, bunu gördükten sonra siz deneye katılmayı kabul eder misiniz?
BAY MARCH: Ben katıldığımda ne olacaksa, size de o mu olacak? Şoklar ve diğer her şey?
DENEYCİ: Evet, tamamen aynı.

BAY MARCH: Eğer sizin yaptığınızı görürsem ve yine bu deneyden sağ çıkarsanız, ben de yapabilirim.
DENEYCİ: Tamam, neden olmasın? Aslında bu bizi kurtarabilir. Böylece bir yerine iki deney yapmış olur ve bu gece kotamızı tamamlarız. ● halde, neden yapmayalım? Deneye ilk ben katılacağım. Ben deneyi bitirince, siz öğrenci olacaksınız. Tamam?
BAY MARCH: Evet.
DENEYCİ: Tamam, güzel.
BAY MARCH: Siz öğrenci olup bunu yapabilirseniz, ben de yaparım.

Deneyci, naif deneğe şok jeneratörü ile ilgili diğer talimatları verir, sonra denek deneycinin sandalyeye bağlanmasına yardım eder. Deneycinin deneyden çıkmak isteyeceği noktaların senaryosu aşağıdaki gibidir: (150 Volt uygulanır)

DENEYCİ: (bağırarak) Bu kadar yeter, baylar!
DENEK: Seni suçlamıyorum.
BAY MARCH: Ah, hayır, devam edelim. Hadi ama, ben bunun tamamına maruz kalacağım. Haydi. Haydi devam edelim.
DENEK: (deneyciye) Ne diyorsunuz?
BAY MARCH: (bölerek) 450'ye kadar çıkabileceğimi söylemişti. ●nun bunun yapıp yapamayacağını görmek istiyorum.
DENEK: Dayanamıyor gibi görünüyor. Bunu yapmak mantıklı değil, anlıyor musun?
BAY MARCH: Ah, hayır.
DENEK: (Bay March'a) : Ne zaman bitirmek istersen bitireceğiz. Değil mi? ● zaman olur mu?
BAY MARCH: Ama hepsini tamamen öğrenmem gerektiğini söyledi.
DENEK: Hayır, şimdi ona acı çektirmek istemiyorum. Bak biz...
BAY MARCH: Hepsini öğrenmek gerekiyor dedi. Sizin tüm panelin sonuna kadar gidebileceğinizi söyledi.
DENEK: Tamam, bunu ona soralım. Eğer istemezse, dururuz.
DENEYCİ: Lütfen, bitirin, ah.
DENEK: Pekâlâ. (Denek hemen, deneycinin sandalyeye bağlandığı odaya gider ve onu çözer.) Bay March, hâlâ deneye devam edilmesi ile ilgili ısrarcıdır.
BAY MARCH: Ama siz bana dediniz ki...
DENEYCİ: Ne dediğimin önemi yok, bitiriyoruz.
DENEK: (sıcak bir ses tonu ile, deneyciyi çözerken) Bu önemli bir şey. ● şokları kendim hissediyor gibiydim, o düğmeye her bastığımda. Bir

hayli üst seviyelere çıktınız. Bana verdiğiniz örnek şok da baya kötüydü. Ve o kaçtı? 75 mi? Ve 180'e kadar çıktık.

Bay March'ın deneyciye şok verilmesini istemesi tamamen göz ardı edilmişti, Tablo 4'te bunu görebilirsiniz. Şoka maruz kalan deneycinin ilk protestosunda, her denek deneyi kesti ve bu noktanın ötesinde herhangi bir şok uygulamayı kabul etmedi. Bu davranışta hiçbir varyasyon gözlenmedi. Dahası, çoğu denek derhal öbür odaya koşarak deneyciye yardıma ve onu oradan çıkarmaya gitti. Denekler, çoğunlukla deneyciyle empati kurdular ve sıradan birine yabancı kaldılar, ona sanki deliymiş gibi baktılar.

Deneklerin çoğu, otorite bileşenini göz ardı ederek, bu davranışını insani olarak açıkladı. Açıkça görülmektedir ki, denekler için, davranışlarını kibarlıklarında yapıyor olduklarını hissetmek, patronun emirlerine uyarak davranıyor olduklarını hissetmekten daha tatmin edicidir. Şokları uyguladıkları kişi sıradan biri olsaydı ne yapacakları sorusunda, bu denekler, kurbanın protesto ettiği noktanın ötesine geçeceklerini şiddetle reddettiler. Kararlarında, otoritenin ağırlığının etkisini göremiyorlardı. Kişilerin günlük hayatlarında, kendi etik anlayışlarına göre olduğunu zannettikleri davranışlarının çoğu, şüphesiz, benzer şekilde otorite tarafından yönlendirilmektedir.

Üç deneyde, sıradan birinin otorite yerine emir verdiğinde neler olduğunu inceledik. İlk deneyde, öğrencinin kendisi, erkekliğini kanıtlamak için, deneye devam edilmesini istedi, ancak deneyci deneyi bitirdi. Deneklerin hiçbiri öğrencinin isteğine uymamıştı. İkinci deneyde, deneyci yokken, ama otoritesinin izleri oradayken, sıradan biri, öğrencinin protestolarına rağmen şok seviyesinin yükselterek devam etmeyi önermişti. 20 denekten 16'sı, onun emrini uygulamayı reddetmişti. Üçüncü deneyde, sıradan biri deneyciye şok verilmesini talep etti. Deneyci, deneyin bitirilmesini istediği anda, denek derhal deneyi sonlandırdı, diğer kişinin duygusuz emirlerini göz ardı etti.

Bu deneyler, temel bir gerçeği gözler önüne seriyor: Karar vermede etkin faktör, şok uygulama emrine verilen cevap değil, otoriteye verilen cevaptır. Otorite dışından gelen tüm emirler, göz ardı edilmiştir. Başka birine zarar verme yönünde bir emir verildiğinde, insanın içindeki agresif veya sadist içgüdülerin ortaya çıktığını iddia edenler, bu deneylerde denekle-

rin, sert ret davranışlarını göz önünde bulundurmalıdır. Deneklerin ne yaptığından ziyade, bunu kime yaptıkları önemlidir.

Çifte Otorite

Şimdiye kadar çatışma hep otorite ile sıradan bir kimse arasındaydı. Şimdi otoritenin kendisiyle çatışması durumuna bakalım. Gerçek hayatta, bazen, otoriteler arasında seçim yapabildiğimiz durumlar olur, bu deneyde bu durumlardan birini inceleyeceğiz. Farklı otoriteler zıt davranışları desteklerken, kişinin kendi değerlerinin ortaya çıkması mümkün olabilir ve bu da hangi otoriteyi takip edeceğini belirler. Ya da, belki zıtlaşan iki otoritenin orta yolu bulması gerçekleşir. Beklenebilir şekilde, bu durum, şok uygulayıp uygulamayacak olan ve hangi otoriteyi tercih edeceğine karar vermesi gereken deneğin içindeki çatışmayı büyütecektir. Ayrıca bu durumdan, otoritenin hangi davranışının etkili olduğunu hangisinin etkili olmadığını öğrenebiliriz.

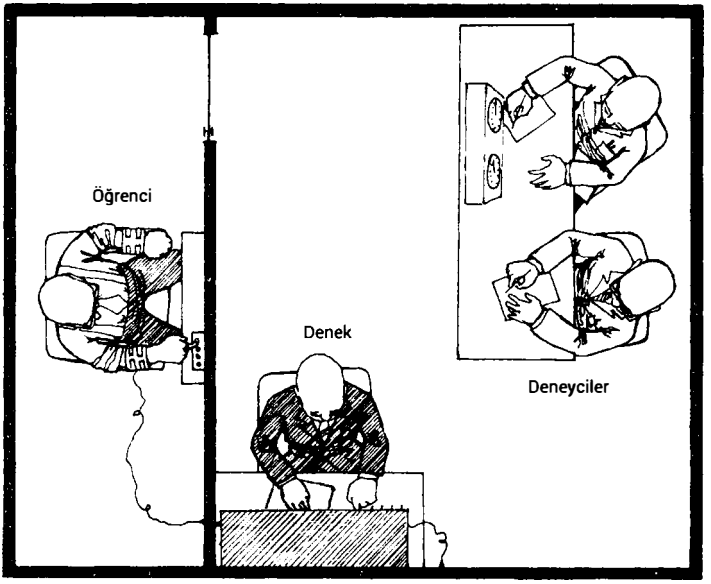
Deney 15: İki Otorite: Çelişen Emirler

Bu varyasyonda, denek laboratuvara geldiğinde, iki deneyci ile karşılaşır, ikisinin de üzerinde aynı gri önlük vardır. Dönüşümlü olarak talimatları anlatırlar. İki deneyci, yaklaşık aynı yaş ve boylardadır, ancak bir tanesi (Deneyci I) diğerinden (Deneyci II) daha yumuşak tavırlıdır. Kurbanımız yine sandalyesine bağlanır. Her şey standart koşullarda devam eder. Her iki deneyci de, kontrol masasında oturmakta ve kaydetme sürecinde aktif görünmektedirler. 150 Volt seviyesine gelindiğinde, uyumlu görünen çalışmaları sona erer. (Bu noktanın kurbanın ilk şiddetli tepkisini verdiği nokta olduğunu hatırlatalım.) Bir deneyci deneye devam edilmesi gerektiği talimatını verir. Ama, ikinci deneyci tam olarak zıttını, naif denekten ister.

Burada kötü niyetli otorite tarafından uygulanan baskı, diğer koşullardakinden az değildir. Deneğe devam etmesini emreder, bu konuda başka bir şansı olmadığını söyler. Bu emrin etki gücü, tam zıtı yönde verilen başka bir emirle kesilir.

İkisinin net etkisi, umduğumuz kadar gergin olmamıştır. Deneyciler, tartışan ve ikisi de kendi kararının doğruluğuna inanan iki patron gibi

görünmüştür. Birbirleriyle kavga etmektense ikisi de odaklarını denek üzerinde tutmuşlardır. Denek böylece, kendini ikisi de aynı seviyede, ancak çelişen iki otorite arasında bulur. Bu duruma örnek bir deney aşağıdadır:



Şekil 16. İki Otorite: Çelişkili Emirler

DENEYCİ I: Durmalıyız.
DENEYCİ II: Deney devam etmemizi gerektiriyor. Lütfen devam edin, öğretmenim.
DENEK: Hadi, buyrun.
DENEYCİ I: Öğrenci acı çekiyor. Deneye devam edemeyiz.
DENEYCİ II: Başka şansımız yok beyefendi, deney devam etmemizi gerektiriyor. Lütfen devam edin.
DENEYCİ I: Durun! Deneye devam etmiyoruz.
DENEYCİ II: Bay Williams, deneyi sürdürmemiz gerekli.
DENEK: İkiniz keşke bir karar verebilseniz. (Duraksama)
DENEK: Durun, durun. Hangisini yapacağız? Biriniz devam diyor, biriniz dur diyor. Hangisi?

Denek, birbiriyle uyumsuz iki emir arasındadır ve bu emirlerin ikisi de otorite figürü tarafından verilmektedir. Bu deneyin sonucu, Tablo 4'te açıkça gösterilmiştir. 20 denekten, biri anlaşmazlık çıkmadan önce deneyi bitirmiştir ve 18'i iki otoritenin ilk anlaşmazlık yaşadığı noktada, deneyi sonlandırmıştır. Diğeri, bu noktanın bir adım ötesinde bırakmıştır. Otoritelerarası anlaşmazlığın, davranışı bloke ettiği açıktır. Hiçbir denek, bu durumdan "yararlanıp" devam etmemiştir, kişinin kendi agresif güdülerini kötü niyetli otoriteye mal ederek gerçekleştirdiği görülmemiştir. Onun yerine davranış, tamamen sonlandırılmıştır.

Şurası dikkat çekicidir ki kurbanın diğer deneylerde verdiği tepkilerin hiçbiri bu kadar ani ve etkin bir yanıta yol açmamıştır. Bu davranışın nedeni, sosyal hiyerarşinin yüksek noktasından düşük noktasına iletilen emirdi ve denek, kendinden üst noktada birinden talimat almakta ve kendinden alt seviyedeki kişiye karşı ilgisiz davranmaktaydı. Yukarıdan gelen emir, bir kez "şaştığında", hiyerarşik sistemin bütünlüğü bozuluyor ve davranışı kontrol yetkisi kalmıyordu.

Bu deneyle, ilginç bir gerçek açığa çıkmış oldu: Bazı denekler, tekrar hiyerarşinin oluşması için girişimde bulundu. Onların bu çabaları, hangi deneycinin daha üst seviye olduğunu anlamaya çalışmak şeklindeydi. Patronun nerede olduğunu bilememenin rahatsızlığı vardı ve denekler çoğu zaman bunu bulmaya çalıştılar.

Deney 16: İki Otorite Biri Kurban Rolünde

Az önce anlatılan varyasyonda, davranış, aynı kıyafeti giymiş ve aynı yerde oturan iki deneyci arasından birini seçmek üzerineydi. Her birinin sadece statüsü değil, yaşanan durumdaki pozisyonu da olabildiğince aynı tutulmuştu. Yine de bu deney, ilginç bir soruyu gündeme getirdi. Davranışa yol açan, otoritenin ne dediği miydi yoksa iki otoritenin pozisyonlarının eşitliği mi? Yani, otorite, mevkiye göre mi algılanmakta yoksa, var olan durumdaki pozisyonuna göre mi? Mesela, bir kral tahtında otururken büyük bir otorite olabilirken, hapse atıldığında emir yetkisini yitirir. Otoritesinin işlevselliği, tüm bileşenlerin bir arada olmasına dayanır. Dahası, çelişen birden fazla otoritenin bir orta yolu olmadığı göz önüne alındığında, bu bileşenlerin durumu bağlılı-

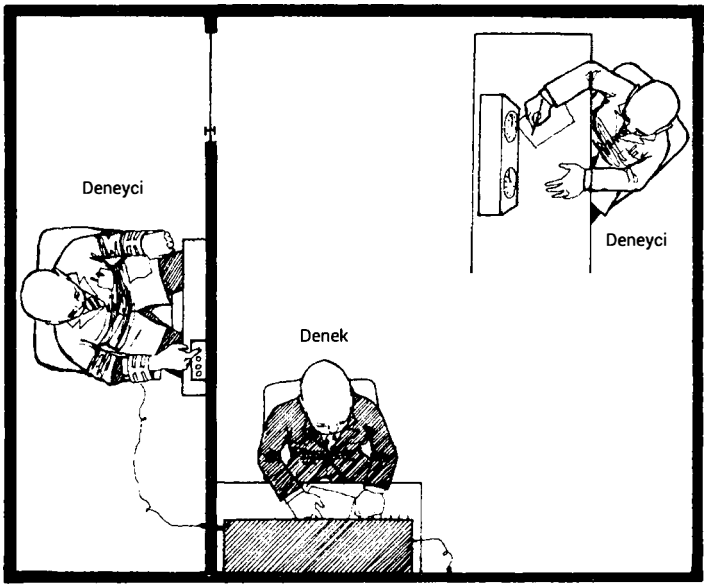
ğın kime olacağını belirleyebilir. Bu spekülatif tartışmayı bir kenara bırakıp, durumun deneysel analizine bakalım.

Bu varyasyon, deneklerin benzer giyimli ve belli iki deneyci ile kaldığı bir öncekinin tasarımına benzemektedir. Ama iki deneyci ve denek, dördüncü katılımcıyı beklerlerken, bir telefon gelir. Dördüncü katılımcı randevusunu iptal etmiştir. Deneyciler, hayalkırıklıklarını dile getirir, o gece veri toplamaları gerekmektedir. Biri, deneycilerden birinin denek olabileceğini bu sayede deney kotalarını doldurabileceklerini söyler. Deneyciler, yazı-tura atarak kimin öğrenci olacağını kararlaştırırlar. Kaybeden, bu sefer denekle kura çekerek kimin öğrenci kimin öğretmen olacağına karar verirler. Yapılan hileli kura ile, deneyci, öğrenci olur ve sandalyeye bağlanır. Normal bir kurban gibi davranışlar sergiler. Yani 150 Volt'ta, bu kadarın yettiğini, deneyi bitirmek istediğini bağırır. Ancak, ikinci deneyci devam etmekte ısrar eder. Burada, bir önceki durumdan farklı bir durum vardır: iki otorite artık birbiriyle paralel seviyelerde olmayan çelişen emirler vermektedirler. Biri kurban rolüne atanmıştır, öteki çok daha üst seviyededir.

Deneyin sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Sonuçlar çarpıcıdır: Sandalyeye bağlanan deneyci, adeta hiçbir otorite bileşeni olmayan sıradan bir öğrenci gibi değerlendirilmiştir. Gerçekte tüm denekler ya o çıkmak istediği anda deneyi sonlandırmışlar ya da onu görmezden gelmişlerdir. Her denek bu iki davranıştan birinin kümesine girmektedir, ama toplamda aynı durumda kalan sıradan birinden farklı değerlendirilmemiştir. Görünüşe bakılırsa, otorite olduğundaki gücü kaybetmiş gibidir.

Buna göre şu sonuçlar karşımızı çıkmaktadır:

1. Sıradan biri, deneyci deneyden çıkmak istediği zaman ona şok verme talimatı verdiğinde hiçbir denek deneye devam etmedi. (Deney 14)
2. Eşit statüdeki iki deneyci, uyumsuz emirler verdiklerinde, hiç şok uygulanmadı. (Deney 15) .
3. Deneyci, deneğe kendi takım arkadaşına şok uygulamasını emrettiğinde, takım arkadaşının protestoları, ancak sıradan birininkiler kadar etkiliydi. (Deney 16)



Şekil 17. İki Otorite: Bir Kurban

İlk soru, kurban rolüne giren deneycinin otoritesini kaybederken, Deney 15'te neden aynı şeyin yapamadığıdır.

Yaygın kanı, deneğin davranışını üst hiyerarşik seviyeye göre şekillendirdiğidir. Aynı zamanda, durumda tutarlı bir davranış çizgisi tutturma baskısı vardır. Bu çizgi, sadece çelişki içermeyen ve uyumsuz bileşenleri olmayan açık bir hiyerarşi varken mümkün olmaktadır.

Deney 14 Karşılaştırması

Deney 14'te, deneycinin ilk protestosunda deneyi sonlandırmada, deneyci, üst statüdeki kişinin yolundan gitmiştir. Bay March'ın deneyciye şok verme çabası, fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Deneyci çıkmak ister istemez, tüm denekler bu isteğe uymuşlardır. Bay March'ın tam tersi yöndeki emirleri, ciddi bir rakip olarak bile görülmemiştir. Ciddiye alınması için gerekli statüye sahip değildir ve komutanın bacağına tırmanmış orduya emir vermeye çalışan bir

çocuk gibi görünmüştür. Sonuç olarak, davranış, yüksek otorite tarafından belirlenmiştir.

Deney 15 Karşılaştırması

Deney 15'te iki deneyci birbiriyle çelişen komutlar verdiğinde, tüm davranış bloke olmuştur, çünkü yüksek otorite tanımlanamamış ve hangi davranış çizgisinin takip edileceği belirlenememiştir. İşleyen bir otorite sisteminde, kişinin üst kaynaktan gelen emirlere uyması ve bu emirleri öngörülen nesne üzerinde uygulaması temeldir. Bu sistemin işlerliğinde minimum gereksinim, anlaşılır ve tutarlı bir komuttur. Birbiriyle çelişen komutların varlığında, denek kimin patron olduğunu bulmak ve ona göre davranmak ister. Bu durumda karar verecek bir dayanak yoksa, davranış gerçekleştirilmez. Komut, kaynaktan tutarsız şekilde verilmiştir. Otorite devresi, etkin olmak için, bu tip çelişkileri barındırmamalıdır.

Deneyci neden Deney 16'da, tüm otoritesini kaybetmiştir? Denekler, uyumsuz bileşenler ve çelişkiler barındırmayan yüksek hiyerarşiler aramaya yatkındır. Bu yüzden, yüksek otoriteyi belirleyip ona göre davranacaklardır. Bu durumda:

1. Deneycilerden biri, isteyerek öğrenci rolüne geçmiştir. Böylece, geçici olarak, diğer deneyci ile bire bir aynı olan emir verme statüsünü sonlandırmıştır.
2. Otorite basit bir rol tanımı değil, bir sosyal durum içinde tanımlı eylem odağıdır. Hapisteki kral, tahtının ona getirdiği itaatin buharlaştığına şahit olmaktadır. Eski deneyci, kendini kurban rolünde bulur ve komuta sandalyesinde oturan bir otorite ile karşılaşır.
3. Bu, otorite algısının komuta sandalyesindeki deneyciye kayması için yeterlidir ve bu küçük fark, kritiktir. Yüksek statüdeki kişiye verilen yanıtın ya hep ya hiç şeklinde olması, hiyerarşik kontrolün doğasında vardır. Bu statünün çok yüksek olması gerekmez, yalnızca küçük bir farkı olması yeterlidir. Denge halindeki bir teraziye eklenen bilye gibi, kontrol, ufak bir farkla ya hep ya hiç şeklinde belirlenir. Net etki, orta yolu bulmak değildir.

Otorite sistemleri, hiyerarşik düzenlerle kurulmalıdır. Kontrolü belirlemedeki kritik soru, bu kontrolün kimin olduğu ve kim üzerinde olduğudur. Hiyerarşide yükselti farkları, açık ve anlaşılır basamaklı bir oluşumun varlığından çok daha az önemlidir.

IX.

BÖLÜM

Grup Etkisi

Otoriteye karşı tek başına birey güçsüzdür, ama grup güçlüdür. Bunun güzel bir örneği Freud tarafından, ezilen oğulların babalarına karşı birleşerek isyan etmeleri olayıyla betimlenmiştir. Delacroix adaletsizliğe karşı isyan eden kalabalıklardan örnek verir. Gandhi başarılı şekilde şiddete başvurmadan halkı İngiliz otoritesi ile karşı karşıya getirmişti, Attica Hapishanesi'ndeki mahkûmlar da organize olup hapishane yönetimine meydan okumuşlardı. Bireyin çevresindeki kişilerle ilişkisi, bir noktada, otorite ile olan bağlarıyla rekabete girebilir.

Uyum ve İtaat Arasındaki Ayrım

Bu noktada, uyum ve itaat terimleri arasında bir ayrım yapmalıyız. Uyum, özelde, çok geniş bir anlama sahiptir, ama bu tartışmanın içinde, onun anlamını deneğin, kendi denkleriyle, onun davranışını yönlendirecek yetkisi bulunmayan, kendi statüsündeki insanlarla olan davranışı olarak sınırlıyorum. İtaat, otoriteye uyum sağlayan deneğin davranışı olarak sınırlanacak. Orduya giren birini düşünün. Üstlerinin emirlerini titizlikle yerine getirecektir. Aynı zamanda, arkadaşlarıyla da bazı davranış şekilleri ve iletişim şekilleri geliştirecektir. İlki, onun itaatini, ikincisi ise uyumunu niteliyor olacak.

Uyum üzerine zekice tasarlanmış deneyler, S. E. Asch tarafından yapılmıştır. (1951) Altı kişiden oluşan gruplara belirli uzunlukta bir çizgi gösterilmiş ve diğer üç çizgiden hangisine benzediği sorulmuştur. Gruptakilerin biri dışında hepsi, daha önceden, her deneyde veya belli sayıda deneyde "yanlış" cevabı verecekleri yönünde anlaşmıştır. Naif denek, kendi kararını bildirmeden önce grubun çoğunun kararlarını duyacak şekilde sıraya yerleştirilmiştir. Asch, bu şekilde bir sosyal baskı altında, deneklerin bü-

yük yüzdesinin gözüne inanmaktansa grubun çoğunluğuna uymayı kabul ettiğini göstermiştir.
Asch'in denekleri, grupla uyumludur. Bu deneydeki denekler, deneyciye itaat etmektedir. İtaat ve uyum, iki terim de, inisiyatifin bir dış kaynağa çekilmesini anlatır, ama aşağıdaki özellikleri yönünden farklıdırlar:

1. *Hiyerarşi.* Otoriteye itaat, kişinin kendi üstünün kendi davranışını belirlemeye yetkili olduğunu düşündüğü hiyerarşik bir yapılanmada ortaya çıkar. Uyum, eşit statüdeki kişiler arasındaki davranışı düzenler, itaat bir statüyü diğerine bağlar.
2. *Taklit.* Bir taklittir, ama itaat öyle değildir. Uyum, kişinin grup arkadaşlarının davranışını benimsemesiyle, davranışta homojenliğe götürür. İtaatte, etki sahibi kaynağa gösterilen taklit içermeyen uyumdur. Asker, kendine verilen emri tekrar etmez, yerine getirir.
3. *Anlaşılırlık.* İtaatte, eylem talimatı açık ve anlaşılırdır, bir emir halindedir. Uyumda, gruba uyma gerekliliği çoğu zaman üstü örtük şekildedir. Bu yüzden, Asch'in grup baskısı üzerine deneylerinde, grup üyeleri tarafından denekten açık şekilde kendilerine uyması istenmemiştir. Bu davranış, denek tarafından kendiliğinden benimsenmiştir. Aslında, çoğu denek, grup üyelerinden gelen açıkça bir uyum talebine direnecektir, çünkü eşit statülerin birbirine emir verme hakkı yoktur.
4. *Gönüllülük.* İtaat ile uyum arasındaki en ince ayrım, davranışı gerçekleştirdikten sonra, deneğin kendi davranışını açıkladığı tutumdur. Denekler, davranışlarını açıklarken uyumu reddeder, ancak otoriteyi kabullenirler. Bunu açıklayayım. Asch'in grup baskısı deneylerinde, denekler tipik biçimde, kendi davranışlarının gruptan etkilendiği gerçeğini görmezden gelmişlerdir. Bu etkiyi küçümsemişler ve her denemede grupla aynı kararı vermelerine rağmen kendi kararlarını verdiklerini söylemişlerdir. Eğer cevaplarda hata yaptılarsa, bunların kendi hataları olduğu, görüşlerinin kötü veya değerlendirmelerinin yanlış olduğuna yorulması gerektiğinde ısrar ettiler. Gruba uyum sağlamalarını minimize ettiler.
İtaat deneyinde ise, tepkiler taban tabana zıttı. Burada denek, kurbana şok verme davranışında, herhangi bir kişisellik olduğunu inkâr ederek, tüm davranışının sorumluluğunu otorite tarafından dayatılan bir gereksinime atfettiler. Yani, uyum gösteren deney, grubun kendi özerkliğine ket vurmadığında ısrar ederken, itaatkâr denekler, kurbana şok verme davranı-

şında kendi kararlarının bulunmadığını ve kendi davranışlarını kendilerinin belirlemediğini iddia ederler. Peki niçin böyledir? Çünkü uyum, üstü kapalı bir baskıdan ortaya çıktığı için, denek kendi davranışının gönüllü olduğunu yorumlar. Gruba uymasının mantıklı bir sebebini bulamadığı için, uyum davranışını, yalnız deneyciye değil kendi kendine de inkâr eder. İtaatte ise tam tersi gerçekleşir. Durum genel olarak, özerklikten feragat olarak tanımlanır, deneğin itaat etmesi açık şekilde beklenmektedir. Denek, bu açıklamadaki durumu kendi davranışının açıklanmasında kullanır.

Yani, itaatin ve uyumun arkasındaki psikolojik etkiler farklıdır. İkisi de sosyal etki anlamında güçlü formlardır ve şimdi bu deneydeki rollerini araştıralım.[9]

Deney 17: Grup Arkadaşının İsyanı

Kötü niyetli otoritelere karşı isyanın en etkili şekliyle, ancak bireyselden ziyade toplu şekilde elde edilebileceğini söyledik. Bu, her devrimci grubun öğrendiği ve laboratuvarda basit bir deney ile gösterilebileceğimiz bir şeydir. Daha önce, deneklerin ahlak anlayışları ve deneydeki performansları arasında bir ayrılık olduğunu görmüştük. Protestolarına ve bir kurbana şok vermenin çatışmasına rağmen, deneklerin önemli bir kısmı, deneycinin otoritesini reddedemedi ve onun tarafından emredildiği şekilde en yüksek şok düzeyine kadar devam ettiler.

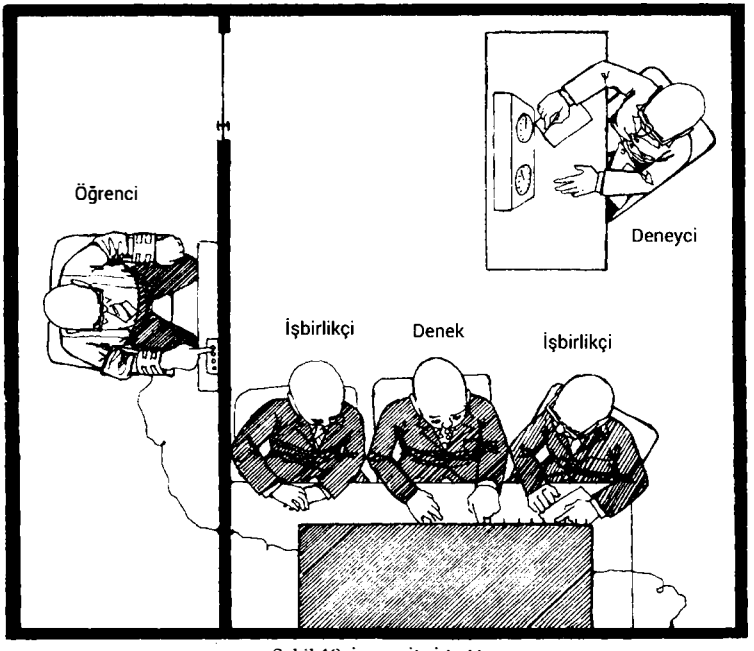
Şimdi, grup etkilerinin deneği otorite kontrolünden çıkıp kendi değerlerine kişisel standartlarıyla hareket etmeye hangi ölçüde ikna edebileceğini inceleyebiliriz. Burada temel deneyi tekrarlayacağız, ama bir farkla: Denek, deneyciye itaat etmeyecek, kurbana isteği dışında şok vermeye reddedecek iki diğer kişiyle birlikte olacak. Onların davranışlarının baskısı hangi ölçüde naif deneğin davranışını etkileyecek?

TEKNİK

Dört denek, laboratuvara gelir. "Çoklu öğretme ve cezanın öğrenmeye etkisi" deneyinde görev alacaklardır. Biri naif denek, diğer üçü ise deneycinin işbirlikçisidir. Deneyci, üç öğretmen ve bir öğrenciye hileli bir kura çektirir ve naif denek Öğretmen 3 olur. Öğretmen 1, Öğretmen 2 ve

Öğrenci rollerini işbirlikçiler alır. Öğrenci sandalyeye bağlanır ve üç öğretmen şok jeneratörü önüne oturtulur. Öğretmen 1, listedeki kelimeleri okuyacak, Öğretmen 2 öğrenciye cevabının doğru veya yanlış olduğunu bildirecek ve Öğretmen 3 (naif denek) cezayı uygulayacaktır. Temel deneydeki gibi, denekler her yanlış cevapta şok seviyesini bir artıracakları talimatını alırlar.

İşbirlikçilerinin davranışı. İşbirlikçiler, öğrencinin ilk şiddetli protestolarının duyulduğu 150 Volt'a kadar deneyci ile uyumludur. ● noktada Öğretmen 1, deneyciye öğrencinin tepkisinden ötürü daha fazla devam etmek istemediğini söyler.



Şekil 18. İtirazcı İki İşbirlikçi

Deneyci Öğretmen 1'e devam etmesinde ısrar eder. Ama, Öğretmen 1, deneycinin emirlerine uymaz ve sandalyesinden kalkarak odadaki başka bir yere oturur. Deneyci, deneklerden birini ikna etme çabaları boşa çıkmış halde, diğer iki deneğe devam etmelerini söyler. Öğretmen 3 (naif

denek) öğrenciye elektrik şoku vermeye ek olarak sözcükleri okuma görevini alır.
14. şok düzeyinin (210 Volt) ardından, Öğretmen 2, öğrenci için endişelendiğini söyleyerek deneye devam etmeyi reddeder. Deneyci ona devam etmesini emreder, ama o da sandalyesinden kalkar ve odanın bir başka köşesine oturur. "Her türlü sorunuza cevap verebilirim, ama o adama isteğinin dışında şok vermeyeceğim." "Bunun bir parçası olmayacağım." Bu noktada, naif denek, şok jeneratörünün önünde yalnız başında oturmaktadır. İki arkadaşının itaatsiz tavrını görmüştür. Deneyci, ona devam etmesini emreder, deneyin tamamlanması gerektiğinin önemli olduğunu söyler.
Deneyin sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. Bu grup düzeninde, 40 denekten 36'sı deneyciye itaatsiz davranmıştır (grup baskısı olmadan bu sayı 14'tür) Grup arkadaşının isyanı otoritenin gücünü kesmede çok etkili olmuştur. Aslında, bu deneydeki deneysel varyasyonların hiçbiri, deneycinin otoritesini kesmede buradaki kadar etkili olmamıştır.

İtaatsiz grup arkadaşlarına tepkiler. Naif deneklerin itaatsiz grup arkadaşlarına tepkileri çok değişken olmuştur ve biraz da deneğin kendisinin deneyciye itaatsizlik gösterdiği noktaya bağlıdır. İlk işbirlikçiyle birlikte deneyden çıkmak isteyen bir denek, "O çıkmadan önce ben de zaten çıkmayı düşünüyordum," dedi. Çoğu itaatsiz denek, işbirlikçilerini şu cümlelerle övdü: "İyi karakterli adamlar olduklarını düşündüm, evet, öyle düşündüm. Kurban, 'durun' dediğinde durdular." (11. şok seviyesinde itaatsiz) "Çok empatik olduklarını düşündüm, olacaklardan tamamen habersizdiler." (14. şok seviyesinde itaatsiz)
Deneyciye 21. seviyede itaatsizlik eden bir denek şöyle anlattı: "Pekâlâ, biraz daha devam etmelilerdi, ama çekildikleri anda onları suçlamadım."
Dört itaatsiz denek, diğerlerinin itaatsizliğinin kendi davranışını getirdiğini açıkça ifade etti. "Deneyden çıkma düşüncesi, onlar bunu yapana kadar aklıma gelmemişti." (14. şok seviyesinde itaatsiz) "Çıkmamın nedeni, çoktan deneyden ayrılmış diğer iki kişinin gözünde kötü ve zalim biri gibi görünmek istememem." (14. şok seviyesinde itaatsiz) İtaatsiz deneklerin çoğu, nedense, kendi itaatsizliklerinde diğer iki kişinin davranışının önemli olduğunu kabul etmedi.

Tablo 5. Grup deneylerinde deneklere uygulanan maksimum şok düzeyleri

Şok Düzeyi	Sözel adlandırma ve voltaj düzeyleri	Deney 17: Grup arkadaşının isyanı (n=40)	Deney 18: Şokları Başka Biri Uyguluyor (n=40)
	Hafif Şok		
1	15		
2	30		
3	45		
4	60		
	Orta Seviye Şok		
5	75		
6	90		
7	105	1	
8	120		
	Güçlü Şok		
9	135		
10	150	3	1
11	165	4	
12	180	1	1
	Çok Güçlü Şok		
13	195	4	
14	210	12	1
15	225		
16	240		
	Yoğun Şok		
17	255		
18	270	4	
19	285		
20	300	2	
	Aşırı Yoğun Şok		
21	315	3	
22	330		
23	345		
24	360	1	
	Tehlike: Ölümcül Şok		
25	375		
26	390	1	
27	405		
28	420		
	XXX		
29	435		
30	450	4	37
	Ortalama Maksimum Şok Düzeyi	16,45	28,65[#]
	İtaatkar denek	%10,0	%92,5[#]

Deneyin daha detaylı bir analizi, grup etkisine katkıda bulunan faktörleri göstermektedir.

1. Grup arkadaşları, deneğe, deneyciye itaatsizlik etme fikrini aşılar. Bu, bazı deneklere ihtimal dahilinde gelmemiş olabilir.
2. Önceki deneylerde yalnız başına olan denek, itaatsizlik göstermenin garip bir davranış mı olacağını veya ne gibi sonuçlar doğuracağını bilmemektedir. İtaatsizliğe dair iki örnek görmesi, bunun duruma karşı doğal bir tepki olduğu izlenimini yaratır.
3. İtaatsiz suç ortakları, kurbana şok vermeyi uygunsuz bir davranış olarak tanımlar. Deneğin, birine isteği dışında şok vermenin, psikoloji deneyi için bile olsa yanlış olduğu şüphesi için bir sosyal onay sağlamışlardır.
4. İtaatsiz işbirlikçiler, deneyden çıksalar da laboratuvarda kalmışlardır (deney sonrası soruları cevaplamayı da kabul etmişlerdir.) Bu noktadan sonra naif deneğin uyguladığı her şok, bu ikisi tarafından sosyal anlamda onay görmemektedir.
5. Diğer iki işbirlikçi deneye devam ettiği sürece, sorumluluk grup üyeleri arasında dağılmış vaziyettedir. Arkadaşları çekildikçe, sorumluluk naif deneğin üzerine kalır.
6. Naif denek, iki itaatsizlik örneğine şahittir ve deneyciye itaatsizliğin sonuçlarının asgari olduğunu görür.
7. Otoritenin her başarısızlığı, itaatkârın gözünde emirlerin ve otoritenin gücünü düşürdüğü (Homans, 1961) genel kuralına uygun olarak, diğer iki kişiyi deneyde tutamamakla, deneycinin gücü ortadan kayboluyor olabilir.

Grubun, deneycinin gücünü azaltmadaki bu başarısı bize şunu hatırlatıyor, kişiler kendi davranışlarını üç kurala göre belirler: Kendi içsel davranış standartları vardır; otorite tarafından kendilerine uygulanan yaptırımlara anlık tepkiler verirler ve son olarak, grup tarafından kendilerine uygulanabilir yaptırımlara karşı tepki verirler. Bir kimse, otoriteye karşı durmak istediğinde, bu davranışına gruptan destek bulmak için elinden geleni yapar. İnsanların birbirine verdiği destek, otoriter aşırılıklara karşı elimizdeki en güçlü siperdir. (Bu noktada, grubun her zaman olayın doğru tarafında olduğunu belirtelim. Linç grupları ve yağmacı serserileri, bize grupların aynı zamanda çok yıkıcı olabileceğini de göstermektedir.)

Deney 18: Şokları Başka Biri Uyguluyor

Otorite, grupların kullanışlı olabileceğini görmeyecek kadar kör değildir ve onları, itaati kuvvetlendirmek için onu kullanmanın yollarını arar. Bu basit deney varyasyonu, bu olasılığı göstermek için tasarlandı. Denek ve kurbana şok vermenin sonuçları arasında giren her güç veya olay, denek ve kurban arasında uzaklık yaratacak her faktör, gerginliği azaltacak ve itaatsizliği düşürecektir. Modern toplumda, kendimizle, katkıda bulunabileceğimiz yıkıcı eylemler arasında başka kişiler durur.

Modern bürokraside tipik durum aslında şudur: Yıkıcı amaçlar için tasarlanmış olsa da, ona dahil olan insanların kendileri bire bir yıkıcı eylemlerde bulunmamaktadırlar. Kâğıtlara bakmakta, mühimmat taşımakta veya başka bir iş yaparak, sonunda, kendi gözlerinden ve zihinlerinden uzak, yıkıcı etkiler gerçekleştirecek işlere katkı sağlamaktadırlar.

Bu durumu laboratuvarda incelemek için, kurbana şok verme görevinin naif denekten alınıp diğer katılımcıya (işbirlikçi) verildiği bir varyasyon tasarladık. Naif denek, deneyin tamamına katkı sağlayan ikincil görevler yürüteceği için şok verme düğmesine basma işinden uzaklaştırılmıştır.

Ve artık deneğin yeni rolü katlanılabilir düzeydedir. Tablo 5, bu 40 deneğin kırılma noktalarının dağılımını göstermektedir. 40 denekten yalnızca 3'ü deneyin sonuna kadar katılmayı reddetti. Kurbana şok verme eyleminde, aksesuar konumdadırlar, ama gerginlik yaratma ve itaatsizliğe götürme eylemlerinden psikolojik olarak sorumlu değildirler.

Yıkıcı bürokratik sistemin yetkili yöneticisi, personelini, yalnızca en kötü ve duygusuz personelin doğrudan şiddet uygulayacağı şekilde düzenleyebilir. Personelin kalan çoğunluğu, asıl zalim eylemden uzak oldukları gerçeğiyle, destekleyici faaliyetler yürütmekle çok daha az gerginlik hissederler. Sorumluluktan iki kat aklanmış gibi hissederler. İlki, meşru otorite, eylemleri için tam garanti vermiştir. İkincisi, kendileri, bire bir, zalim bir fiziksel eylem gerçekleştirmemektedir.

X.

BÖLÜM

Neden İtaat? Bir Analiz

Şimdiye kadar itaat deneyimizde birkaç yüz katılımcımız oldu ve emirlere itaatin rahatsız edici boyutlarda olduğunu gördük. İyi insanların otoriteye ve onun kötü emellerine boyun eğdiğini görmek, bizim için sıradanlaştı. Olağan yaşamında sorumluluk sahibi ve iyi insanlar, otoritenin hapsinde kendi kontrollerini bıraktılar ve deneycinin tanımladığı durumu koşulsuz kabullenmeleriyle, sert davranışlar sergilediler.

İtaatin nedenlerini derinlemesine araştırmalı ve teorik tanımını kavramalıyız. Otoriteye tabi olmak, insanın baskın ve güçlü bir davranışıdır. Bu niçin böyledir?

Hiyerarşinin Hayatta Kalma Değeri

Analizimize, insanların yalnız olmadıklarını, hiyerarşik bir konuma sahip olduklarını söyleyerek başlayalım. Kuşlar, amfibikler ve memelilerde ast-üst ilişkilerinin olduğunu görürüz (Tinbergen, 1953; Marler 1967) ve insanoğlunda, otorite yapılanması fiziksel güçten ziyade sembollerle belirlenmiştir. Hiyerarşik yapılanmalar gruplara, fiziksel çevredeki tehlikelere, rakip türlere ve kendi içlerinden gelebilecek tehlikelere karşı avantaj sağlar. Disiplinli ve organize olmuş bir topluluğun, organize olmamış bir topluluğa üstünlüğü, bir ordunun, düzensiz orduya karşı üstünlüğüne benzer.

Bu bakış açısına göre, insanoğlunun diğer karakter özellikleri gibi, hayatta kalmanın nesiller boyu bu özelliği gerektirdiği ileri sürülür. Hayatta kalma şansını artırmayan davranışlar, organizmadan başarılı bir şekilde silinir, çünkü bu davranışlar, eninde sonunda o topluluğu yok olmaya sürükleye-

cektir. Üyelerinin bazılarının avcı, bazılarının savaşçı, bazılarınınsa çocuklara bakmakla yükümlü olduğu grupların davranışı, görev paylaşımı olmayan gruplara nazaran büyük avantajlar sağlar. İnsanoğlunun kurduğu uygarlıklara bakarsak, yalnızca düzenli ve yönlendirilmiş davranış piramitleri inşa etmiş, Yunan halklarını oluşturmuş ve insan ırkını hayatta kalmaya çabalayan zavallı bir yaratık halinden çıkarıp gezegenin teknik hâkimiyetine ulaştırmıştır.

Sosyal organizasyonlar, sadece topluluk dışında değil, içinde de avantajlıdır, grup üyelerin arasındaki ilişkiye uyum ve istikrar kazandırır. Her üyenin statüsünün belirlenmesi, aradaki sürtüşmeyi minimuma indirir. Bir kurt sürüsü avını yakaladığında; örneğin, dominant kurt önceliğinin tadını çıkarır, sonra ikincil dominant yer ve bu şekilde alt sıralara doğru devam eder. Her üyenin kendi yerine razı olması ve grubun hiyerarşisi, sürüyü istikrarlı halde tutar. Aynı durum, insan gruplarında da geçerlidir: İç uyum, grup üyelerinin kendilerine uygun görülmüş statüleri benimsemeleriyle sağlanır. Hiyerarşide yaşanan sorun, diğer taraftan, çoğunlukla şiddeti doğurur. Bu yüzden, istikrarlı bir sosyal yapılanma, grubun çevresiyle olan ilişkisinde avantaj sağlar ve grup içi ilişkilerin düzenlemesinde şiddeti azaltır.

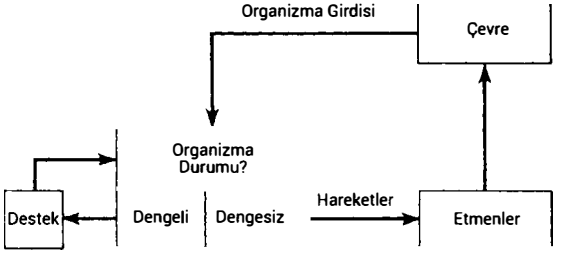
Bu tip bir sosyal yapılanmada itaat potansiyeli önkoşuldur ve yapılanma herhangi bir tür için hayatta kalma şansını muazzam şekilde artırdığı için, bu potansiyel, organizmaya evrimsel süreçler sayesinde kazandırılır. Tartışmanın sonucunu bu olarak görmüyorum, bu sadece başlangıç. Çünkü, eğer "insanlar içgüdüleri bu yönde olduğu için itaat eder" dersek, hiçbir yere varamayız.

Aslında, şu anda sunulan öneri bu basit içgüdü fikri değildir. Onun yerine, önerdiğimiz, itaat potansiyelimizle birlikte doğduğumuz ve bu potansiyelin daha sonra toplumla etkileşimlerden ortaya itaatkâr bireylerin çıktığıdır. Bu açıdan, itaat kapasitesi bir bakıma dil yeteneği gibidir; organizmanın belli mental kapasitelerde olması konuşması için gereklidir, ancak onu asıl konuşturan sosyal çevredir. İtaatin sebeplerini açıklarken, yenidoğanı ve doğumdan sonraki sosyal etkileşimleri incelemeliyiz. Her birinin etkisinin oranı ayrı bir tartışmadır. Evrimsel bakış açısından bakıldığında, sonuç hiyerarşik düzende fonksiyon gösteren canlılardır. [10]

Sibernetik Bakış Açısı

Biraz daha farklı bir açıdan bakıldığında, sibernetik bakış açısıyla, daha açık bir sonuç elde edilebilir. Evrimden sibernetiğe geçiş, biraz ilgisiz görünebilir, ama güncel bilimsel gelişmelerin takipçileri, geçtiğimiz yıllarda evrimsel süreçlerin sibernetik bakış açılarıyla ne kadar geliştiğini görmektedir (Ashby, 1956; Wiener, 1950). Sibernetik, regülasyon veya kontrolün bilimidir ve burada soru, otonom hareket eden bir canlıdan, bir yapılanmada fonksiyonel olabilen canlıya evrimleşme sürecinde, hangi değişikliklerin olmuş olması gerektiğidir. Bu değişimlerin belirgin olması için, bazı belli başlı gereksinimler analiz edilmelidir. Bu sorular, deney katılımcılarının davranışlarından uzaklaşıyor gibi görünse de, ben bu davranışların temelinde bu değişimleri bulacağımızı düşünüyorum. İtaatin tüm bilimsel teorilerindeki asıl soru, otonom hareket eden canlının bir sosyal yapı içine alınması ve kendi başına değil de sistemin bir parçası olarak hareket etmesini sağlayan değişimlerin neler olduğudur. Sibernetik teori, bize bir model sağlayarak, bireysel çoklukların nasıl hiyerarşik düzenlere entegre olabilmesi için gerekli değişimleri açıklayabilir. Şimdiye kadar bu sistemlerde yer almış insanlar, bu genel kurallara uyuyor olmaları gerekir.

Önce görece basit bir canlı, bir otomaton için bir tasarım oluşturalım. Bireysel kontrolünden çıkıp hiyerarşik görevlere geçişte hangi modifikasyonların gerektiğini soracağız ve sorunu tarihsel anlamıyla değil, tamamen güncel formuyla ele alacağız.



Şekil 19. Basit Homeostatik Model

A, b, c... diye giden otomatonların oluşturduğu bir dizi düşünelim, her birinin izole bir görevi olsun. Her otomaton, bir açık sistemdir, dış çevre-

den gelen girdilere göre iç dengesini belirler. Dış çevrenin girdilerine duyulan ihtiyaç (ör. gıda) arama için aletler, sindirim ve çevredeki öğeleri kullanılabilir kaynaklara dönüştürülmesini gerektirir. Davranış, otomatonun yaşamsal durumunu tehdit eden bir iç sinyal ile başlar. Bu sinyal, sistem tekrar sağlıklı bir seviyeye gelene kadar, beslenme olasılıklarının arayışını tetikler. Cannon'ın homeostaz (iç denge) modeli (1932) bu tip sistem düzenlemelerinin canlılarda her zaman var olduğunu işaret eder.
Otomatonlar artık bireysel kontrol edilen omnivorlar olarak yaşayabilirler. Onları, en primitif ve andiferansiye (farklılaşmamış) bir sosyal organizasyon formunda bile bir araya getirmek için, modele bir şeyler eklenmelidir. Kontrolsüz kişisel hızların önüne bir set çekilmelidir, yoksa otomatonlar hep birlikte yok olacaklardır. Yani, bir otomaton sanki çevrenin elemanıymış gibi algılanacak veya yok edilecek ya da beslenme değerinden faydalanılacaktır. Bu yüzden, tasarıma yeni bir öğe eklenmelidir; otomatonları birbirlerine karşı davranmaktan alıkoyacak bir şey. Bu etkenin eklenmesiyle birlikte, bu otomatonlar aynı coğrafyada katledilme riski olmadan yaşayabilirler. Otomatonlar arasındaki ortak yaşam seviyesi artmalı, daha geniş bir alana yayılmalı ve bu önleyici mekanizmalar fazlasıyla etkin olmalıdır.
Daha genel anlamda, bireyin içindeki gerginlikten çıkan davranışları, aynı tür bireylere yönelmeden önce, yine bireyin kendi içindeki mekanizmalar önlemelidir. Böylesi önleyici bir mekanizma evrimleşmezse, türün soyu tükenir ve evrimsel süreç, hayatta kalma için yeni bir tasarı geliştirmek zorunda kalır. Asbhy'ye göre (1956):

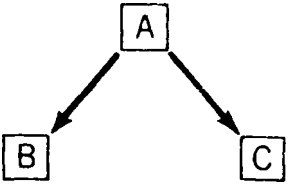
> Bugün gördüğümüz organizmalar, iki milyar yıllık bir seleksiyonun sonucudur. Hayatta kalma gücü açısından eksik olan her form, bir şekilde elimine edilmiştir ve bugün, her form, hayatta kalma için gereken özellikleri barındıran formlardır. Gözler, kökler, kamçılar, kabuklar ve pençeler, hayatta kalmayı maksimize etmeye yöneliktir. Ve beyine geldiğimizde yine, bir hayatta kalma aracı görürüz.

Bu analizde belirtildiği gibi bir önleyici mekanizma insan türü için de var mıdır? Soru retoriktir; biz, güdülerin tatminini sağlayan davranışlarımız arasından diğer bireyler için yıkıcı olanların kontrolünü doğal olarak yapmaktayız. Vicdan ve süper ego, bu önleyici sisteme ait kavramlardır ve fonksiyonları, kişisel gerginliklerden köken alan kontrolsüz davranışların tanımlanmasıdır. Eğer otomatonlar, insanlardaki özellikleri ve yapıları

benimserse, bu insanlar ona bir model sunduğu için değil, kendi türlerini yok etmeyen, ancak çevreden girdiler alarak yaşamlarını devam ettiren paralel tasarımlar için aynı problemler çıkabileceği içindir.
İnsandaki vicdan, bu yüzden, her bireysel güdümlü otomatonun kendi türüne yönelmemek için sahip olması gereken, yokluğunda otomatonların bazılarının bir bölge sahibi olamayacakları genel prensibinin özel bir durumu olarak görülebilir. Bu önleyici, otomatonun iç dengesizliklerinden kaynaklanan davranışları kontrol eder ve filtreler. İnsan organizmasıyla ilgili, psiko-analitik terminolojiyi kullanacak olursak, id'den köken alan içgüdüsel yönelimler hemen davranışa dönüşmez, önce süper egonun önleyici filtresinden geçirilir. Çoğu insanın, siviller olarak, günlük hayatında diğer kişileri incitmeyeceğini, sakatlamayacağını veya öldürmeyeceğini söyleyebiliriz.

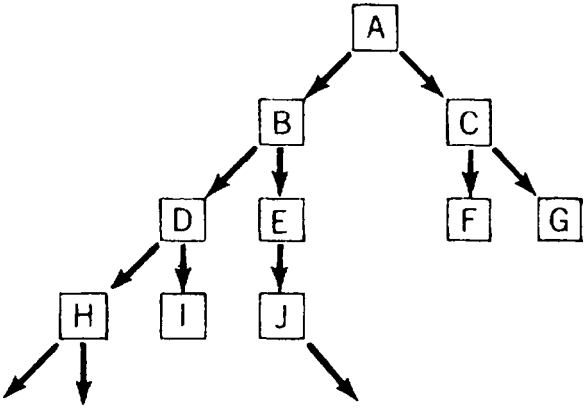
Hiyerarşik Yapılanma

Otomaton şimdi bireysel hareket edebilecektir, tek kısıtı kendi türüne yönelmemektir. Eğer birkaç otomatonu bir arada organize etmek istersek ne olur? Belirli bir düzende hareket etmek üzere elemanların birleştirilmesi, en iyi şekilde, iki veya daha fazla elemandan sorumlu olacak bir dış kaynak yaratmakla mümkün olur. Kontrol, buradan tüm otomatonlara yayılır.



Her bir elemanın kendinden bir alt seviyedeki için kontrolör olduğu daha güçlü sosyal mekanizmalar oluşturulabilir.
Tipik piramit şekli, hiyerarşilerin genel şablonudur. Bu organizasyon, tanımladığımız otomatonlar ile henüz gerçekleştirilemez. Her elemanın iç tasarımı değiştirilmelidir. Her seviyedeki yerel elemanın kontrolü, bir üst seviyeye devredilmelidir. Bireysel güdümde önemli olan önleyici mekanizmalar, kontrolün bir başkasına devredilmesi noktasında ikincil öneme geriler.

Daha genel anlamda, bireysel güdümlü elemanlar, hiyerarşik bir yapılanmada birleştirildiklerinde, değişiklikler, elemanların iç yapılanmasında başlamalıdır. Bu değişimler, sistem gereksinimlerini oluşturur ve değişmez biçimde, sistem bütünlüğü için yerel kontrolün bastırılmasını beraberinde getirir. Sistem bütünlüğü, sistemin tüm parçaları ahenk içindeyse ve birbirine zıt amaçlar gütmüyorlarsa sağlanabilir.



Evrimsel bir bakış açısıyla, her bireysel güdümlü eleman, sadece kendi yararına olan kontrolsüz hırsları konusunda regüle edilmelidir. Süper ego, vicdan veya benzeri içgüdülerin kontrolsüz dışavurumunun önüne ahlaki idealleri koyan mekanizmalar bu görevi tamamıyla yerine getirmektedir. Ancak, organizasyonel düzende, sistemin işlerliği için bu önleyici mekanizmaların üstten gelen yönlendirmeler ile çelişmemesi kritik derecede önemlidir. Bu sebeple, birey kendi kendine çalışırken, vicdan oyundadır, ama organizasyonel bir düzene dahil olduğunda, üst seviyeden gelen yönlendirmeler, içsel ahlaki değerler ile değerlendirilemez. Sadece kişinin kendi içinden gelen davranışlar, bireysel-güdümlü moddayken, bu şekilde değerlendirilir ve düzenlenir.

Hiyerarşi, her birinde bir patron ve takipçiler bulunan modüllerden oluşur (Ör. A: B,C). Her takipçi, sırayla, diğerlerinden üstün konumda bulunabilir. (Ör. B: D, E), tüm yapı, bu birbiriyle ilintili birimlerden oluşur. İtaat psikolojisi, modülün hiyerarşideki yerinden bağımsızdır: General Wehrmacht'ın Adolf Hitler'e olan itaati, en düşük rütbeli askerin bir

üstüne gösterdiği ve onun da bir üstüne gösterdiği itaat ile aynıdır. Sadece en tepedeki liderin psikolojisi, farklı bir dizi ilke gerektirir.

Değişkenlik

Şimdi, tartışmada şimdiye kadar adı kullanılmayan bir konuyu açıklamamız gerekirse bunun adı, sistem modifikasyonları için gereken değişkenlik olacaktır. Değişkenliğin var olduğu yerde, daha büyük sistemlerin yapılanması, yerel kontrolün, koordine eden rütbeye transferi ile gerçekleşebilir. Eğer bu olmaz ise, büyük sistemler ortalama bir bireyden daha az verimli olurlar.

Her biri kendi başına fonksiyonel özdeş elemanlardan oluşan bir dizi düşünün, her birini saatte 50 mil hızla yürüten bir sistemde beş tane elektrikli tren vagonu diyelim. Bireysel elemanlarda değişiklik olmadığı sürece, 5 araç birbirine bağlı iken, tren saatte 50 mil hızla gidecektir. Şimdi bu sisteme, değişkenlik bileşeninin katıldığını düşünün, otomatik hızlarla sistem vagonları 10, 20, 30, 40 ve 50 mil hızlarla sürmektedir. Eğer araçlar birbirine karşı üstünlük içeren bir sistemde tasarlanmamışlarsa, sistem, en yavaş elemanından daha hızlı olamaz.

Eğer bir sosyal yapılanmada, bir konu hakkında farklı düşünceler varsa, bütünlük yalnızca en küçük ortak paydada birleşmekle sağlanabilir. Bu en verimsiz sistemdir ve üyelerine yarar sağlamaması muhtemeldir. Bu yüzden, yerel seviyede kontrolün baskılanması ve kontrolün üst seviyeye transferi, değişkenlik arttıkça önem kazanır. Değişkenlik, evrimsel kuramcıların hep açıkladıkları gibi, yüksek biyolojik önem arz eder. Ve insan türünün bariz bir özelliğidir, çünkü insanlar birbirinin aynı değiller ve hiyerarşik düzenden fayda sağlayabilmek için, sisteme girişte yerel kontrolün baskılanması gerekir ki, en az verimli eleman, sistemin işlerliğinin tamamını belirlemesin.

Yerel kontrolün baskılandığı sistemlerden örnek vermek açıklayıcı olacaktır: Pilotlar, piste iniş esnasında kontrolü kuleye devrederler ki, düzenli bir iniş sistemi sağlanabilsin; askeri birimler, kontrolü bir üst komuta seviyesine bırakırlar ki, davranış birliği sağlanabilsin. Bireyler hiyerarşik kontrol içeren bir koşula girdiklerinde, normalde kişisel güdüleri kontrol eden mekanizmalar bastırılır ve bu kontrol mekanizması bir üst seviyeye aktarılır. Freud, iddialarının genel sistemler üzerindeki etkilerinden bah-

setmeden, bu mekanizmayı açıkça yazmıştır: "Birey, ego idealinden vazgeçer ve onun yerine liderde vücut bulmuş grup idealini benimser." (Grup Psikolojisi). Bunun olmasının basit sebebi, kişisel değil grup ihtiyaçlarının göz önünde tutulmasıdır. Hiyerarşik yapılanmalar, yalnızca tutarlı iseler ayakta kalabilir ve tutarlılık, üst seviyenin alt seviye üzerinde kontrolü ele alması ile gerçekleşir.

Şimdiye kadarki tartışmayı özetleyeyim: (1) Organize bir sosyal yaşam, bu yaşamın parçası olan bireylere ve gruba fayda sağlar, (2) böylesi bir yapılanmayı ortaya çıkaran psikolojik ve davranışsal değişimleri evrimsel güçlerle şekillendirilir, (3) sibernetik bakış açısıyla, bireysel güdümlü otomatonları düzenli bir hiyerarşiye sokmak için gereken en genel şey, bireysel yönlenmeleri bastırıp, üst seviyelerden yönetimi mümkün kılmaktır, (4) daha genel olarak, hiyerarşiler, yalnızca elemanların içsel değişikliklerinin gerçekleşmesi ile oluşturulabilir; (5) fonksiyonel hiyerarşiler bu bileşenlerle tanımlanır; (6) bu hiyerarşilere dahil olan kişiler, gereksinimlerden ötürü, kendi fonksiyonelliklerini modifiye ederler.

Bu analiz, yalnızca bir sebepten ötürü önemlidir: Bu analiz, bireysel fonksiyon gösteren bir bileşen, sisteme dahil olduğunda, o bileşende meydana gelecek değişikliklere karşı bizi uyarmaktadır. Bu dönüşüm, deneyimizin merkezindeki ikilemle örtüşür: Önceden sorumluluk sahibi ve iyi bir insan olan denek, nasıl olur da, deneyde bir başkasına kötü davranabilir? Yapar çünkü, içgüdüsel agresif davranışı kontrol eden vicdan, hiyerarşik bir sisteme girişle birlikte ortadan kaybolmuştur.

Ajana Dönüşmek

Hiyerarşide fonksiyon gösterecek her eleman için iç modifikasyon esastır ve bu, bireysel güdümlü davranışları kontrol altına alıp, üst yönetime devredecek bir regülasyondur. Böyle bir otomatonun yapısı, insan fonksiyonuna paralelse şu iki türlü davranışa kolayca izin veriyor olmalıdır: Bireysel güdümlü (otonom mod), kendi başına hareket eder ve kendi ihtiyaçlarını giderirken sistemik mod, otomaton, kendinden daha büyük bir organizasyon yapısına dahil olduğunda. Davranışı, bu iki durumdan hangisinin içinde olduğuna bağlı olarak değişecektir.

Sosyal organizasyonlar ve onları oluşturan bireyler, sistem bütünlüğünün gereksinimlerinden muaf değildir. Otonom moddan sistemik moda geçi-

şin insan tecrübesindeki tezahürü nedir ve insani açıdan bunun getirileri neler olacaktır? Bu soruya cevap verebilmek için, genel seviyeden ayrılıp, tek bir kişinin sosyal hiyerarşide fonksiyonel konuma geçişini incelemeliyiz.

Otonom moddan sistemik moda geçiş için gerekli düğmeyi insanda nerede bulabiliriz? Otomatonlarda olduğu gibi, insanın da iç dünyasında değişimler olduğu ve bu değişimlerin, şüphesiz ki, nöronal fonksiyon modellerinde değişimler yarattığı kesindir. Kimyasal inhibitörler ve aktivatörler kullanılan nöronal yolakların ve sekansların ihtimallerini değiştirirler, ama bu durumu kemonörolojik düzeyde göstermek teknik imkânlarımızın çok üzerindedir. Yine de, bu geçişe dair fenomenolojik bir ifadeye erişimimiz var. İşlevsellikteki kritik değişim, tavır değişikliği ile yansıtılmaktadır. Daha özel olarak, otorite sistemine giren kişi, artık kendisini kendi amaçları uğruna hareket ediyor gibi görmez, diğer bir kişinin isteklerinin gerçekleştirmede aracı (ajan) olarak görür. Kişi kendini bu görüşe ikna ettiğinde, daha önceden tanımlanmış değişimler davranışına ve içsel işlevselliğine yansır. Bu tavır değişikliği, kişiyi, hiyerarşiye katılmadan önceki durumundan farklı bir duruma sokar. Buna ben, Ajan Durumu diyeceğim ve bununla, kişinin kendisini otoritenin amaçlarını yerine getirme aracı (ajanı) olarak gördüğü durumu kastetmekteyim. Bu terim, otonom - kişinin kendi kendine davranışını belirlediği- durumun zıttı olarak kullanılacaktır.

Ajan Durumu, davranıştan gözlenen ana tavırdır. Ajanlık durumu, okuyucuya verilen bir terim olmanın ötesinde, analizimizin kilit noktasıdır. Eğer, bu kullanışlıysa, ona uygun laboratuvar deneyimleri bulabilmemiz gerekir. Eğer gereksiz ise, bulgularımızın bütünlüğüne hiçbir şey katmadığını ortaya çıkarmalıyız. Açık olmak için, ajanlık durumu ile ilgili neyi kastettiğimizi açıklayayım. Bu, hem sibernetik hem fenomenolojik bakış açısıyla tanımlanabilir.

Sibernetik analiz bakış açısına göre, ajanlık durumu, bireysel güdümlü bir topluluk, içsel modifikasyona uğradığında, onu hiyerarşik bir sistemde fonksiyonel kılmak için gerçekleşir.

Sübjektif bakış açısıyla, kişi ajan durumuna, kendini daha yüksek statüde birinin regülasyonuna ikna eden bir sosyal durumda tanımladığı zaman gerçekleşir. Bu koşulda, birey, kendi davranışından kendini sorumlu görmez, diğer kişilerin emirlerini yerine getiren bir araç olarak görür.

Serbest seçim olanağı bileşeni, bu kişinin kendini bu şekilde tanımlayıp tanımlamadığını gösterir, ancak bazı kritik etkenler göz önüne alındığında, bunu yapma itkisi son derece güçlüdür ve bu geçiş geri döndürülebilir değildir.

Ajan durumu, çoğunlukla bir ruh hali olduğundan, bazı kimseler, tavırdaki bu değişikliğin, aslında kişinin durumunda bir değişikliğe yol açmadığını söyleyebilir. Bunu tartışabilirim, ama bireylerdeki bu geçişler tam olarak, otomatonlardaki ana mantık değişimlerinin eşleniğidir. Tabii ki bedenimizde geçiş için düğmeler yok, değişimler sinapslarda gerçekleşiyor, ama bu onları daha az gerçek kılmıyor.

XI.

BÖLÜM

İtaat Süreci: Analizin Deneye Uygulanması

Ajan durumunun analizimizin kilit noktası olduğu şu anda, bazı sorular ortaya çıkmıştır (sonraki sayfadaki şekle bakınız). İlki, bir kimsenin özerk durumdan ajan durumuna geçmesini sağlayan koşullar nelerdir (öncül koşullar)? İkincisi, bu geçiş gerçekleştikten sonra, kişide hangi davranışsal ve psikolojik değişimler (sonuçlar) meydana gelir? Ve üçüncüsü, kişiyi ajan durumunda tutan sebepler nelerdir? (bağlayıcı faktörler.) Burada, duruma giriş ile durumun devamlılığını sağlayan nedenler arasında bir ayrım yapılmaktadır. Şimdi süreci ayrıntılarıyla değerlendirelim.

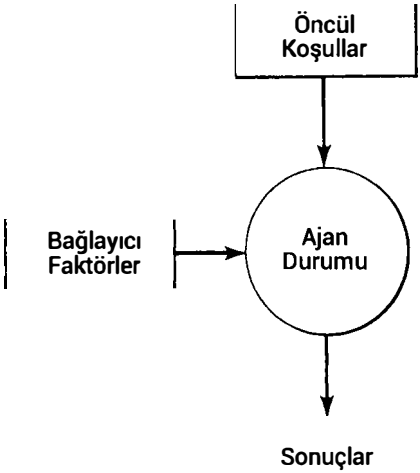
İtaatin Öncül Koşulları

İlk olarak, kişinin bizim deneğimiz olmadan önce ve sosyal dünyadaki tavrını belirleyen ve itaatin altyapısını oluşturan ne gibi etkilere maruz kaldığını düşünmeliyiz.

Aile

Denek, otorite sistemleri arasında büyümüştür. İlk yaşlarından itibaren, ebeveyn kontrolüne maruz kalmıştır, böylece yetişkin otoritesine saygı duyması gerektiği telkin edilmiştir. Ebeveyn emirleri, ayrıca ahlaki zorunlulukların kaynağıdır. Yine de, bir ebeveyn, çocuğuna ahlaki bir zorunluluğa uymasını söylediğinde, aslında iki şey yapar: İlki, uyulması gereken etik bir davranış sunar. İkincisi, çocuğunu otoriter emirlere uymak için eğitir. Böylece, bir ebeveyn "kendinden küçüklere vurma" dediğinde, bir değil, iki zorunluluk koymaktadır İlki, emredilenin küçüklere (çaresiz ve masumların prototipi) nasıl davranması gerektiğiyle ilgilidir, ikincisi ve örtük olan ise "ve bana itaat et" demektedir. Yani, ahlaki ideallerimizin doğuşu,

itaatkâr bir tavrın telkiniyle ayrılmaz bir bütündür. Dahası, itaat talebi, çok farklı emirler arasında, tutarlı kalan tek bileşen olur ve böylece herhangi bir ahlaki içeriğe göre daha baskın olma eğilimindedir. [11]



Kurumsal Yapı

Çocuk ailenin kozasından çıkar çıkmaz, kurumsal bir otorite sistemine dahil olur: Okul. Burada çocuk, sadece birtakım dersler öğrenmekle kalmaz, kurumsal bir çerçevede nasıl davranacağını da öğrenir. Davranışları belli derecelerde, öğretmenleri tarafından düzenlenir, ama sırayla disipline ve bir başöğretmene bağlı davrandıklarını algılar. Öğrenci, ukalalığın otorite tarafından kabul edilmediğini, azarlandığını, otoriteye uygun tek davranışın riayet olduğunu gözlemler.

Genç insanın ilk yirmi yılı otorite sisteminde emredilen olarak işlev görmekle geçer, okuldan ayrılmasının ardından, erkekler genellikle ya sivil bir işe ya da orduya girerler. İşte, ihtiyatlı muhalefete bir dereceye kadar izin veriliyor olsa da, itaatkârlığın üstleriyle iyi geçinmenin yolu olduğunu öğrenir. Bir şekilde birey, detaylarda özgür bırakılmış olsa da, durum, başkası tarafından tanımlanmış bir iş yapmakta olduğudur.

Her ne kadar ilkel ya da modern tüm toplumlarda otorite yapıları gerekliliktен çıkmış olsa da, modern toplum buna, kişilere tüzel otoritelere yanıt verme davranışını öğretmeyi eklemiştir. Bir Amerikalı ile bir Ashanti için otoriteye itaat etmek muhtemelen farklı değilken, yerliler otoritenin tüm basamaklarındaki insanlar kişisel olarak tanırlarken, modern endüstri toplumunda bireyler yanıtların soyut rütbelerden oluştuğu, bir nişan, forma veya unvan ile tanımlanmış tüzel otoritelere itaat ederler.

Ödüller

Otoriteyle yaşanan bu tecrübede, sürekli otoriteye uyumun genellikle ödüllendirildiği, otoriteye uyum sağlanamamasının ise cezalandırıldığı bir ödül yapılanması ile ilgili çatışma vardır. Göreve sadakatle ifade edilen itaate pek çok ödül layık görülmüş olsa da, en zekice olanı şudur: Kişi, hiyerarşide bir basamak yukarı taşınır, böylece hem motive edilmiş olur hem de yapının devamlılığını sağlamış olur. Bu ödül formu, "terfi", kendi içinde birey için duygusal bir tatmin taşır, ama önemli özelliği, hiyerarşik yapının devamını sağlamasıdır.

Bu tecrübenin net sonucu, sosyal hayatın dayandırıldığı bir dizi aksiyomun içselleştirilmesi, sosyal emrin içselleştirilmesidir. Ve ilk aksiyom şudur: Baştaki adam ne diyorsa onu yap. Dilbilgisi kurallarını içselleştirerek yeni cümleler kurabiliriz, sosyal hayattaki aksiyomatik kuralları da içselleştirerek yeni karşılaşılan durumlarda tepkilerimizi belirleriz. Otoriteye uyumu gerektiren her kuralın hiyerarşisinde, her şeyden üstün bir konum varsayılır. Öncül koşullar içinde, bu yüzden, kişinin aile tecrübeleri, tüzel kişilikler üzerine kurulu otorite sistemlerinden oluşan genel sosyal toplum düzeni ve otoriteye uyanın ödüllendirildiği, uymayanın cezalandırıldığı ödül sistemiyle ilgili tecrübeler yer alır. Deneklerimizin davranış alışkanlıklarına dair geçmişleri önemli olsa da, bu koşullar, deneysel kontrolün ötesindedir ve anında ajan durumuna geçişi sağlamazlar. Şimdi, verilen anda ajan durumuna geçmeyi sağlayan anlık faktörlere geçelim.

Anlık Öncül Koşullar

Otorite Algısı. Ajan durumuna geçiş için gereken ilk koşul, meşru bir otorite algısıdır. Psikolojik bakış açısıyla otorite, verilen durumda sosyal

kontrol pozisyonunda algılanan kişidir. Otorite, bağlamsal olarak algılanır ve karşılaşıldığı durumu aşması gerekmez. Örneğin deneyci denekle sokakta karşılaştığında, üzerinde özel hiçbir etkisi olmaz. Bir pilotun yolcular üzerindeki otoritesi, uçak dışında devam etmez. Otorite, örneklerle desteklenir, insanlar arasında, belli durumların genelde sosyal kontrol figürleri barındırdığına dair bir ortak görüş vardır. Otorite, yüksek statüsünü "prestij" algısı ile korur. Örneğin, tiyatroda yer gösterici sosyal bir kontrol kaynağıdır, biz isteğimizle ona uyarız. Otoritenin gücü kişisel özelliklerinden değil, sosyal yapıda algılanan pozisyonundan gelir.

Otoritenin kendini nasıl belli ettiği sorusu, başta, özel bir cevap gerektirmez. Biz, değişmez olarak, kimin yetkili olduğunu biliriz. Yine de, bu davranışı laboratuvarda incelemek için biraz bölebiliriz.

Öncelikle denek, duruma birinin kontrolde olacağını tahmin ederek gelir. Yani, deneyci, kendini tanıtmasıyla birlikte, denek tarafından hissedilen bir boşluğu doldurur. Buna göre, deneyci kendi otoritesini savunmaya ihtiyaç duymaz, sadece tanımlar. Bunu birkaç gösterici işaretiyle yapar ve bu tanımlama deneğin beklentisindekiyle uyuştuğu için, sorgulanmaz. Destekleyici bir etken de, deneycinin kendine güveni ve gösterdiği "otorite havası"dır. Nasıl bir hizmetçi, saygılı bir tavır benimserse, efendisi de içinde bulunulan durumda baskın statüsünü gösteren emreden bir tavır benimser.

İkinci olarak, bazı dışsal bileşenler de otoriteyi vurgulamak için kullanılır. Deneycimiz, gri bir önlük giymekteydi ve bu da onun laboratuvar ile ilişkilendirilmesini sağlıyordu. Polis, ordu ve diğer hizmetlere ait formalar sıradan tecrübelerde en çok göze çarpan otorite işaretleridir. Üçüncüsü, denek rekabet eden otoriteler olmadığını anlar. (Başka kimse kontrolün kendinde olduğunu iddia etmemektedir ve bu deneycinin itaat edilmesi gereken doğru kişi olduğu varsayımını güçlendirir.) Dördüncüsü, göze çarpan bir anormal etken yoktur. (5 yaşında bir çocuk deneyci olduğunu iddia etmemektedir.)

Deneğin itaat gösterdiği, otoritenin kendisi değil, otoritenin görüntüsüdür. Çelişkili bilgiler veya anormal etkenler olmazsa, otoritenin kendini tanımlaması neredeyse her zaman yeterlidir. [12]

Otorite Sistemine Giriş. Ajan durumuna geçişi sağlayan ikinci bir etken de, bir kimseyi eldeki otorite sisteminde tanımlamaktır. Otoritenin algı-

lanması yeterli değildir, otoriteyi kendisiyle ilişkilendirmesi gerekir. Bu yüzden, bir geçit töreni izlerken albay "sola dön" diye bağırdığında, biz sola dönmeyiz, çünkü biz, bu emrin ilgili kişisi olarak tanımlı değilizdir. Otorite sisteminin dışında dururken, içine geçtiğimiz an ile arada her zaman bir geçiş formu vardır. Otorite sistemleri sıklıkla fiziksel bir bağlamla sınırlanır ve sık sık bu fiziksel sınırı geçtiğimizde otoritenin etkisi altına gireriz. Bu deneyin bir laboratuvarda gerçekleştiriliyor olması, gerçekleşen itaat düzeyinde önemli bir bileşendir. Deneycinin bu alana "sahip olduğu" hissi, deneğin kendini sanki başka birinin evindeymiş gibi konumlandırmasını getirmiştir. Deney, laboratuvar dışında bir yerde yapılıyor olsaydı, itaat keskin bir düşüş gösterirdi. [13]

Daha da önemlisi, bu deney için, deneycinin otoritesine dahil olmak isteğe bağlıdır, katılımcılar kendi istekleri ile karar vermişlerdir. Gönüllülüğün psiko-mantıksal getirisi, deneğin sonunda kendisini rolüne bağlı hissedeceği bir taahhüt ve zorunluluk hissi yaratmasıdır.

Deneklerimiz deneye zorla dahil edilmiş olsalardı, otoriteye uyum sağlarlardı, ancak bunun psikolojik mekanizmaları bizim gözlemlediklerimizden farklı olabilirdi. Genellikle ve nerede mümkün ise, toplum pek çok kurumuna girişlerde bir gönüllülük hissiyatı yaratmaya çalışır. Orduya girişte bir bağlılık yemini ettirilir ve gönüllüler daima acemilere tercih edilir. İnsanlar zorlama ile bir sosyal kontrol kaynağına itaat ederlerken (kendilerine bir silah doğrultulduğunda olduğu gibi), itaatin doğası bu tip durumlarda gözetim altında tutma ile sınırlıdır. Silahlı tehdit ortadan yok olduğunda ya da yaptırımda bulunma gücünü yitirdiğinde, itaat sonra erer. Meşru bir otoriteye gönüllü itaat durumunda ise, itaatsizlik için gereken yaptırımlar kişinin kendi içinden gelir. Zorlamaya dayalı değildir, kişinin kendi rolüne duyduğu bağlılıktan kaynaklanır. Bu bakış açısıyla, itaati için içselleştirilmiş bir temel vardır, ancak dışsal bir temel yoktur.

Otoritenin İşlevi ile Emrin Koordinasyonu. Otorite, belirli bir bağlamda, algılanan sosyal kontrol kaynağıdır. Bu bağlam, durumdaki otoriteye uygun emirlerin sınırlarını belirler. Genelde, birini kontrol etme işleviyle verilen emirlerin doğası arasında zekice bir bağlantı kurulmalıdır. Bağlantı, en genel haliyle, çok iyi düşünülmüş olmasa da, mantıklı gelmesi gerekir. Yani, ordu örneğinde, bir yüzbaşı emri altındakilere çok tehlikeli bir davranışta bulunmalarını emredebilir, ancak bu emri kız arkadaşına uygu-

latamayabilir. İlk durumda, emir ordunun genel işleyiviyle bağlantılıdır diğerinde ise değildir. [14]

İtaat deneyinde, denek, bir öğrenme deneyi bağlamında hareket etmekte ve deneycinin emirlerini kendi rolüyle anlamlı şekilde koordine edilmiş görmektedir. Laboratuvar bağlamında, böylesi emirler genelde uygun algılanırken, sonrasında aynı etkiyi yaratmayabilir.

Çünkü deneyci kendinin bilirkişi olduğu bir bağlamda emir vermektedir, gücü artmıştır. Genellikle, otoritelerin emir verdikleri insandan daha fazla bildikleri düşünülür, bilseler de bilmeseler de, durum, bildikleri şeklinde tanımlanır. Emredilen, üstüne göre daha yüksek bir teknik bilgi birikimine sahip olsa bile, bunu açık etmez. [15]

Kapsayıcı İdeoloji

Belli bir sosyal durumda meşru bir sosyal kontrol kaynağı algısı, ajan durumuna geçiş için gerekli bir ön koşuldur. Ancak durumun meşruiyeti, onun geçerli bir ideolojiyle olan ilişkisine dayanır. Denek, laboratuvara girdiğinde ve yapması istenenlerle, çılgınca "daha önce bilim diye bir şey duymadım," diye bağırmazlar. "Bununla neyi kastediyorsunuz?" bu durum içinde, bilim fikri ve onun meşru bir sosyal kurum olarak kabulü, deneyin kapsayıcı (kapsayan, en üst) ideolojisidir. İş dünyası, kilise, hükümet ve eğitim kurumları gibi kurumlar, davranışın diğer meşru alanlarıdır, her biri toplumun ihtiyaçları ve değerlerince geçerlidir ve ayrıca, tipik bir insan açısında kabul görür, çünkü bunlar onun içine doğduğu ve büyüdüğü dünyanın birer parçasıdır. İtaat, böyle kurumlarca garantilenir, ama bu kişinin doğru şeyi yaptığına dair bir inançla, onun isteğine bağlı bir itaat olmayacaktır. Dahası, eğer deney, bizim kültürümüzden çok farklı bir kültürde yapılsaydı, diyelim ki Trobriandlılar arasında (Trobriand Adaları, Yeni Gine), psikolojik anlamda karşılaştırılabilir sonuçlar için, bilimin işlevsel eşleniğini bulmamız gerekirdi. Trobriandlılar, bilim adamlarına inanmıyor ancak doktorlara inanıyor olabilirler. 16. yüzyıl İspanyol Engizisyonu, bilimden kaçınmıştır, ama kilisesinin ideolojisini benimsemiştir. Ve onun adıyla ve onun korunması için, vicdan ile ilgili tüm problemlerin önünü kesmiştir.

İdeolojik gerekçelendirme, insanların davranışlarının arzulanan bir amaca hizmet ettiğini düşündürmesi ile itaate istek oluşturmak için kritiktir. Ancak bu ışık altında, uyum kolayca sağlanır.
Bir otorite sistemi, böylece, birinin diğerine davranışlarını emretmesi beklentisini güden iki insandan oluşur. Bu çalışmada, deneyci, sistemde kişiliğini aşan bir bileşendir. Sistem, deney kurulumunu, etkileyici laboratuvar ekipmanlarını, deneğe zorunluluk duygusu veren cihazları deneyin de dahil olduğu bilimin mistik havasını ve böyle aktivitelerin devamını sağlayan geniş kurumsal anlaşmaları - ki bu, deneyin uygar bir kentte yapıldığı ve kabul gördüğü gerçeğinden çıkan yaygın sosyal destektir - kapsamaktadır.
Deneyci, davranışlara hükmetme kapasitesini, hiçbir fiziksel güç veya tehditle değil, sosyal yapıda sahip olduğu pozisyonu ile kazanır. Genel beklenti, onun sadece davranışa hükmedebileceği değil, hükmetmesi de gerektiği yönündedir. Aslında, gücü biraz da, üzerinde hükmettiği insanların onayından gelir. Ama bu onay başta garantilenmiştir, onayın yok olması otomatikman olmaz veya büyük maliyet getirir.

Ajan Durumu

Ajan Durumu'nun özellikleri nelerdir ve bunların deneğe getirileri nelerdir? Ajan Durumu'na geçtiğinde, kişi, önceki kişiliğiyle uyuşmayan özellikleriyle, önceki olduğundan farklı biri olur.
İlki, deneğin sergilediği tüm davranışlar deneyci ile olan ilişkisi içine yayılmıştır; tipik olarak denek, kendi benliği dışında, uyumlu ve iyi bir izlenim bırakmak için uğraşmaktadır. Böyle uyumlu bir performans sergilemek için dikkatini, durumun özelliklerine verir. Talimatlara uyar, şok uygulamanın teknik detaylarına odaklanır ve kendini elindeki teknik görevlerin içine sıkışmış bulur. Öğrencinin cezası, tüm deneyim içinde anlamsız bir boyuta küçültülür, laboratuvardaki karmaşık aktiviteler arasında ufak bir ayrıntı olur.

Uyarlanma

Deneyle ilgili bilgisi olmayanlar, deneğin çıkmazlarından birinin öğrenci ve deneyci arasında kalmaktan kaynaklandığını düşünebilirler. Gerçek

durumda ise, denekte bir uyarlanma süreci gerçekleşir: otoritenin emirlerine maksimum düzeyde duyarlı olmak ve öğrencinin sinyallerine karşı duyarsız ve psikolojik olarak uzak durmak. Bu etki konusunda şüphesi olanlar, hiyerarşik bir sistemde organize olmuş bireylerin davranışlarına bakabilirler. Bu, bir şirket sahibinin çalışanları ile buluşması olabilir. Emredilenler, patronun ağzından çıkan her şeye büyük bir özenle dikkat etmektedirler. Düşük statülerdeki kişilerin sundukları fikirler, sıklıkla, duyulmayacak, ancak aynı fikirler patron tarafından tekrarlandığında büyük heyecan yaratacaktır.

Bunda özellikle kötü niyetli bir tutum yoktur, bu, otoriteye karşı doğal tepkilerin yansımasıdır. Biraz daha derin araştıracak olursak, neden böyle olduğunu görürüz: otorite sahibi kişi, bu pozisyonun getirisi ile, fayda sağlayacak veya yoksunluk verecek en uygun pozisyona sahiptir. Patron kovabilir veya terfi verebilir; askeriyede üst pozisyonlar kişileri tehlikeli savaşlara gönderebilir veya daha yumuşak görevler verebilir, aşiret reisi, evlendirebilir veya öldürtebilir; yani otoritenin kaprislerine dikkatle boyun eğmek çok adaptif bir davranış olacaktır.

Bu yüzden, otorite, kişilerden daha büyük algılanır. Kişiler, otoriteyi çoğunlukla insanı istek ve arzuların üzerinde tüzel bir güç olarak görürler. Yönetimde olanlar, insanüstü bir karakter edinirler.

Farklılaşmaya uyarlanma kavramı, deneylerde etkileyici bir normallikte görülmüştür. Öğrenci, deneğin, duyguları ve algısı deneycinin kontrolünde olduğundan, kendisine gerçekten uyumlanmadığı bir durumun engeli altında işlev görür. Pek çok denek için, öğrenci, deneyci ile tatmin edici bir ilişki kurmalarına engel olan sevimsiz bir obje gibidir. Merhamet isteği ile attığı çığlıklar, dolaylıdır, çünkü o çığlıklar deneğin, durumdaki merkez figürün onayını nasıl kazanacağına dair gereken şeye rahatsızlık atfederler.

Durumun Anlamının Yeniden Belirlenmesi

Bir kimsenin, kendi dünyası olarak tanımladığı davranışı kontrol edin, böylece onun davranışlarını kontrol etmede büyük yol kat etmiş olursunuz. Bu neden ideolojinin, insanın durumunu yorumlamak için yapılan girişimlerin, her zaman devrimlerin, savaşların ve kişilerin aşırı davranışlarda bulunduğu diğer olayların belirgin özellikleri olduğunu gösterir.

Hükümetler, olayların resmi algısını oluşturan propagandaya büyük yatırımlar yaparlar.
Her kurum, bir çeşit ideoloji benimser, biz buna "durumun tanımı" deriz ve anlamının sosyal bir yorumu vardır. Durumun bileşenlerine bütünlük kazandıran bir algı yaratır. Bir perspektiften bir eylem iğrenç görülürken, diğer perspektiften tamamen onaylanmış görünebilir. İnsanlarda, meşru otorite tarafından verilen davranış tanımlarını kabul etme eğilimi vardır, davranışı gerçekleştiren denek olsa da bu davranışın anlamını belirleme işini otoriteye bırakır.
İtaatin bilişsel temelini oluşturan, bu otoriteye bırakılan ideolojik yetkidir. Eğer, dünya veya durum, otoritenin tanımladığı gibi ise, bir dizi eylem mantık çerçevesinde ilerler.
Otorite ve denek arasındaki ilişki, bu yüzden, zorlayıcı bir figürün isteksiz bir alt seviyesini eyleme zorladığı şeklinde kabul edilemez. Çünkü, denek otoritenin duruma dair tanımını kabul etmekte ve isteği ile hareket etmektedir.

Sorumluluğun Kaybı

Ajana dönüşmenin en önemli sonuçlarından biri, kişinin otoriteye karşı sorumluluk hissetmesi, ancak otorite tarafından istenen davranışların içeriğinden dolayı hiçbir sorumluluk hissetmemesidir. Ahlak yok olmaz, ancak çok farklı bir odak noktası edinir: emredilen kişi otoriteye ne derece uygun davrandığına göre utanç veya gurur hisseder
Dil, bu tip bir ahlakı tanımlamak için bir sürü terim barındırmaktadır: sadakat, görev, disiplin, tüm terimler, ahlaki bir anlamla yüklenmiştir ve kişinin otoriteye karşı zorunluluklarını yerine getirme derecesini tanımlar. Kişinin "iyiliğine" değil, emredilenin sosyal rolünü ne deneli yerine getirdiğine işaret ederler. Otoritenin emri altında iğrenç bir davranış gerçekleştiren kişinin genellikle savunması, basitçe görevini yaptığı şeklinde olur. Bu savunmayı iddia ederken, kişi, duruma uygun bir mazeret sunmamakta, dürüstçe otoriteye boyun eğdiği psikolojik tutumu raporlamaktadır.
Bir kişinin kendini davranışlarından sorumlu hissetmesi için, bu davranışın kendinden geldiğini hissetmelidir. Çalıştığımız durumda, denekler, davranışlarının zıttını düşündüklerini ancak, davranışlarının başka birinin

kontrolünde olduğunu düşündüler. Deneydeki denekler çoğunlukla, "Eğer bana kalmış olsaydı, öğrenciye çok uygulamazdım." demiştir.
Süper egonun fonksiyonu davranışın iyi mi kötü mü olduğunu değerlendirmekten çıkmış, otorite sistemine ne denli uyum yakalandığına kaymıştır. [16] Çünkü diğerlerine zarar verecek davranışları önleyici güçler kısa devre yapmış ve davranışlar artık vicdan ile sınırlı tutulmamıştır.
Günlük hayatında, kibar ve yumuşak bir insan düşünelim. Öfkelendiği zamanlarda bile, kendini kızdıranlara patlamayan biri. Yaramaz bir çocuğa tokat atması gerektiğini hissettiğinde bu durumdan hiç hoşlanmaz ve hatta kollarındaki kaslar felç olur ve tokat atamaz. Ama askeriyeye alındığında, insanlara bomba atması istendiğinde bunu yapar. Davranış kendi motivasyonundan kaynaklanmamakta, bu yüzden de kendi psikolojik sisteminin önleyici mekanizmaları ile kontrol edilmemektedir. Büyüme sürecinde, normal birey agresif itkilerin ifadesini kontrol etmeyi öğrenir, ama kültür, otoriteden kaynak alan davranışlarda içsel kontrolün kullanımı telkin etmede neredeyse tamamen başarısızdır. Bu nedenle, ikincisi insanın hayatta kalması için daha büyük bir tehlike oluşturur. [17]

Özkimlik

İnsanlar için sadece dışarıdan değil, kendilerine nasıl göründükleri de önemlidir. Bir kişinin ego ideali, içsel önleyici regülasyonları için önemli bir kaynak olabilir. Kötü bir davranışta bulunmak zorunda kalınca, bunun sonuçlarını kendi özkimliğinde hissedip bundan kaçınabilir, ancak kişi bir kez ajan durumuna geçtiyse, bu değerlendirme mekanizması tamamen yok olmuştur. Eylem, artık kendine ait motivasyonlardan köken almadığından, kendi özkimliğini yansıtmaz ve özalgısında herhangi bir etki yaratmaz. Aslında kişi, kendi istediğiyle ondan beklenen arasında bir zıtlığı fark eder. Eylemi görüp gerçekleştirse bile eylemin doğasına yabancıdır. Bu nedenle, emir altında gerçekleştirilen eylemle deneğin bakış açısından, insanlık dışı olsalar bile fiilen suçsuzdur. Ve deneğin kendi değerinin onayı için döndüğü yine otoritedir.

Emirler ve Ajan Durumu

Ajan durumu, belirli bir itaat davranışının nasıl olacağına dair potansiyel teşkil eder. Ancak, belli emirlerin yerine getirilmesi için potansiyelden fazlası gerekir.

Genel haliyle, emirlerin otoritenin rolü ile tutarlılık arz etmesi gerektiğini daha önce söylemiştik. Bir emir, iki ana bölümden oluşur: eylemin tanımı ve eylemin yapılmasının zorunluluğu. (Mesela bir istek, tanım içerir, ancak yapılmasının zorunluluğundan yoksundur.)
Emirler ve itaatin belli eylemlerine yönlendir Ajan durumu, itaatin bir başka söylenişi midir? Hayır, o, itaatin görülme olasılığını artıran mental bir durumdur. İtaat, içinde bulunulan durumun davranışa yansımasıdır. Kişi, herhangi bir emir almadan ve uymak zorunda olmadan da bir otorite tarafından regülasyona açık bir ajan durumunda olabilir.

Bağlayıcı Faktörler

Bir kez insan ajan durumuna geçtikten sonra, onu ne bu durumda tutmaktadır? Bileşenler ne zaman hiyerarşiye bağlantılı olursa, onları bu hiyerarşide tutan kuvvetlerin varlığı gerekir. Eğer bunlar yoksa, en küçük bir çomak bile sistemin bütünlüğünü ve akışını bozar. Bu yüzden, bir kez insanlar sosyal hiyerarşiye dahil edildikten sonra, yapıyı en sağlam halinde tutmak için bazı çimento görevi gören şeyler gerekir.

Bazı kişileri deneysel durumu deneğin yüksek rasyonel beceri ile, çelişkili öğeleri tespit edip, bazı mental hesaplara göre faktörleri analiz edip davranışlarını bu hesapların sonucuna göre şekillendirdiği bir sistem olduğu yorumunu yapabilir. Yani deneğin çıkmazı, bu rasyonel karar verme durumunun sonucudur. Bu analiz, deneyler tarafından gösterilen davranışın önemli bir yönünü atlamaktadır. Çoğu denek entelektüel kararını öğrenciye daha fazla şok vermemeye göre yapmış olsa da bunu davranışa dönüştürememiştir. Bu denekleri laboratuvarda gözlemlerken, kendilerini otoriteden kurtarmak için nasıl içsel bir çaba sarf ettiklerini ve yine de şok jeneratörüne karşı hastalıklı bir bağın onları yerinde tuttuğunu görebiliriz. Bir denek deneyciye şunları söylemiştir: "Buna dayanamıyor. İçerideki o adamı öldürmeyeceğim. Orada bağırıyor, duyuyorsunuz. Bağırıyor. Bunu kaldıramıyor." Denek, sözel düzeyde devam etmemeyi seçiyor olsa da, deneycinin emirlerine uygun davranışı gerçekleştirmeye devam eder. Çoğu denek, itaatsizliğe dair geçici bir tavır sergilemiş, ancak sonra sanki bir bağdan kurtulamıyor gibi davranmışlardır. Şimdi, bir deneği rolüne sıkı sıkıya bağlayan güçleri inceleyelim.

Bu güçleri izlemeye başlamanın en iyi yolu sormaktır: Denek, çıkmak isterse neler yaşamak zorunda kalır? Şok jeneratörünün önünden kalkıp itaatsizlik duruşunu benimsemeleri için hangi psikolojik ormanları aşması gerekir?

Eylemin Sıralı Doğası

Laboratuvardaki süreç, her bir eylemin bir sonrakini etkilediği bir süreçtir. İtaatkâr eylem koruyucudur; deneyci, ilk talimatlarından sonra denekten yeni bir davranış beklemez, sadece yaptığı şeye devam etmesini ister. Denekten beklenen eylemin tekrarlayan doğası, bağlayıcı faktörler yaratır. Denek giderek daha acı verici şoklar uyguladıkça, yaptığı şeyde kendini onaylayacak bireyler arar. Bu onaylamalardan biri sonuna kadar gitmektir. Eğer, çıkacaksa, kendisine şunu söylemelidir: "Bu noktaya kadar yaptığım her şey kötüydü, bunu şimdi anlıyorum ve bırakıyorum," ama devam ederse, performansı güvence altında demektir. İlk eylemler, sonrakiler tarafından nötralize edilen rahatsızlıklar yaratır. [18] Ve denek, parça parça, yıkıcı davranışlara zorlanır.

Durumsal Zorunluluklar

Tüm sosyal durumların altında, davranışı düzenlemede rol oynayan durum etiketleri vardır. Deneyden çıkmak için, denek bu sosyal durumun anlayışına dair bir dizi anlayışı ihlal etmek durumundadır. Başta, deneyciye bir söz vermiştir ve şimdi bu sözünden dönecektir. Dışarıdan bakan birine karşı şok vermeyi reddetmek ahlaki değerlerden köken alıyor gibi görünebilir, ama denek tarafından bu eylem deneyciye karşı bir sorumluluğun yerine getirilmeyişidir ve bu ret hafife alınmamalıdır. Bu olayın bir de öteki yüzü vardır. Goffman (1959), her sosyal durumun katılımcılar arasındaki fikir birliği üzerine inşa edildiğini söyler. Temel gereksinimlerinden biri, bir kez katılımcılar durumun tanımı üzerinde fikir birliğine vardıklarında, bunu sarsacak bir şey olmamalıdır. Aslında, kabul edilen tanımın bir katılımcı tarafından bozulması ahlaki bir günah gibidir. Hiçbir durumda, durumun tanımıyla açıkça uyuşmazlık, sosyal davranışta uygun görülmez.

Daha özelinde, Goffman'ın analizine göre, "toplum, şu temel üzerine kurulmuştur: Belli sosyal karakteristikleri benimsemiş insanlar, bu değerlere diğerlerinin de değer vermesini bekleme hakkına sahiptir ve buna göre davranılmak ister." Bir kişi bir durumu tanımladığında ve sonra örtük veya açık biçimde belirli bir tip insan olduğunu iddia ettiğinde, otomatik olarak diğerlerinden ahlaki bir talepte bulunur: Kendine belirttiği tipte insanlara uygun şekilde davranılması ve değer verilmesi. Deneyciye uymayı reddetmek, onun durumdaki yetkinliğine ve otoritesine yapılmış bir reddir ve bu durumda ciddi bir sosyal uygunsuzluk vardır.

Deneysel durum, hiçbir deneğin, deneycinin öz tanımını ihlal etmeden öğrenciye şok vermeyi kesemeyeceği şekilde inşa edilmiştir. Öğretmen, çıkamaz ve aynı zamanda otoritenin kendine dair yetki tanımlarını korumuş olur. Yani denek, eğer çıkarsa, ukala, uygunsuz ve kaba davranmış olacağından korkmaktadır. Bu duygular, öğrenciye uygulanan şiddet karşısında küçük kalsalar da, deneğin itaate yönelmesinde bağlayıcıdırlar. Otoritenin yetkisini yüzüne karşı reddetme olasılığı ile çaresizlik hisseden deneğin tüm aklını ve duygularını kaplar. Otoriteye sırt dönmek, getirdiği tanımlı sosyal durumun bozulması ile, pek çok insanın yüzleşemeyeceği büyük bir utançtır. [19] Bu tuhaf olaydan kaçınmak amacıyla, çoğu denek, itaati daha az acı verici bir alternatif olarak görmektedir.

Normal sosyal durumlarda bu tür bozulmaları önleyecek tedbirler alınır, ama denek kendisini en ince itaatsizliğin bile deneycinin güvenilirliğini bozacağı bir durumda bulur. Sadece itaat deneycinin statüsünü ve onurunu koruyabilir. Deneğin şefkatinin ölçüsü olarak, deneycinin duygularını "incitmeme" isteği, itaatsizliği önleyen bağlayıcı faktörlerin etkisidir. Böylesi bir riayet kaybı, reddettiği otorite kadar, deneğe de acı verecektir. Bunun önemsiz olduğunu düşünen okuyucular, aşağıdaki deneyi tekrarlayabilirler. Bu onlara denek üzerindeki önleyici gücü gösterir.

Öncelikle, gerçekten saygı duyduğunuz birini tanımlayın, tercihen sizden en az bir nesil büyük olsun ve hayatın önemli bir alanında bir otoriteyi temsil etsin. Saygı duyulan bir profesör, sevilen bir din adamı veya bir ebeveyn olabilir. Bu ayrıca sizin unvanıyla, Profesör Parsons, Papaz Paul, veya Dr. Charles Brown diye hitap ettiğiniz biri olabilir.

Bu kişi size, otoriter bir mesafe ve ciddiyet hissettiriyor olabilir. Otorite ile ilişki etiketinin ihlalinin sonuçlarını görmek için, adamın yanına gidip, Dr, Profesör ya da papaz unvanı yerine ilk adıyla veya daha ileri gidip lakabıyla seslenmelisiniz. "Dr. Brown", örneğin, "Günaydın, Charlie!" diyebilirsiniz.

Ona yaklaşırken, anksiyete ve deneyin başarıyla tamamlanmasını önleyecek bir engel hissedebilirsiniz. Kendi kendinize şunu diyebilirsiniz: Bu aptalca deneye neden devam etmeliyim? Dr. Brown ile daima, şimdi belki de tehlikede olan, iyi ilişkilerim olmuştur. Neden ona karşı ukala görünmeliyim?

Daha olası olanı, saygısızca bir tutumda bulunamayacak, ama buna teşebbüs edecek bile olsanız bizim deneklerimizce hissedilenleri anlayabileceksiniz.

Toplumun üzerine inşa edildiği sosyal durumlar, bir arada ve her bir kişinin, bir başkası tarafından sağlanan bu tanıma saygı gösterdiği ve bu sayede, çelişki, utanç ve tuhaf bölünmelerden kaçındığı belli bir durum etiketinin işlemesiyle ele alınır. Bu etiketlemenin en basit yönü, bir kimseden diğerine neyin geçtiği ile değil, bu kişiler arasındaki yapısal düzenin devamıyla ilgilenmesidir. Bu ilişkiler, eşitlikten veya hiyerarşiden olabilir. Durum hiyerarşi içerisinde tanımlıyken, tanımlı durumu değiştirme girişimi daima ahlaki bir günah olarak duyumsanacak ve anksiyete, utanma ve özdeğerlerde azalma hissi yaratacaktır. [20, 21]

Anksiyete

Deneyin deneyimlediği korkular, bilinmeyen bir şeye karşı duyulan endişeler olarak doğada beklenen şekliyledir. Böylesi yaygın bir endişe, anksiyete olarak adlandırılır.

Bu anksiyetenin kaynağı nedir? Bu, kişinin sosyalleşmesinin uzun tarihine dayanır. Biyolojik bir canlıdan, uygar bir canlıya geçişte, sosyal yaşamın temel kurallarını içselleştirir. Ve bunların en temeli otoriteye saygı duymaktır. Bu kurallar, içsel olarak, ihlali durumunda, yıkıcı bir ego tehdidi ile ilişkilendirilerek, zorunlu tutulur. Laboratuvarda gözlenen duygusal tepkiler - titreme, kahkaha atma, utanma - bu kurallara karşı bir saldırı olduğunun kanıtıdır. Denek bu kırılmadan

geçerken başgösteren anksiyete, onu yasaklı eylemden geri çekmeye yönlendirir ve böylece, ancak üstesinden gelerek otoriteyi reddedebileceği duygusal bir bariyer yaratır.

Asıl önemli olan, bir kez itaatsizlik yolu ile, "bu buz kırıldığında" (bariyer aşıldığında), gerçek anlamda tüm gerginlik, anksiyete ve korku uçup gider.

XII.

BÖLÜM

Gerginlik ve İtaatsizlik

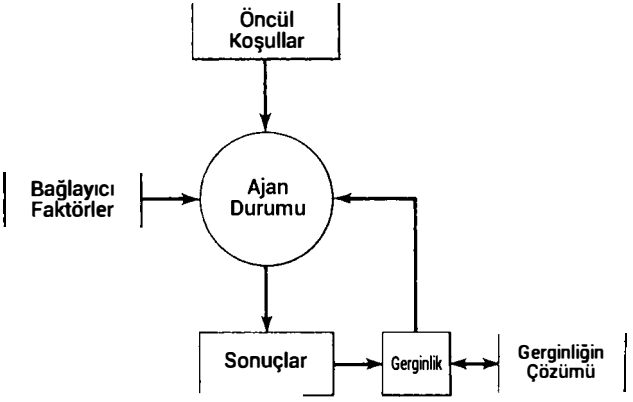
Denekler itaatsizlik gösterir. Neden? Öncelikle bunu yaptıklarını söylemeye meyilliyiz, çünkü kurbana şok vermek ahlaka uygun değildir. Henüz ahlaki yargılar açısından bir açıklama yapmak yeterli değildir. Kurban yakın veya uzakken, çaresiz bir kurbana şok vermenin ahlaki durumu sabitti, ama bu dengede ufak bir değişikliğin itaatsizlik gösteren insanların sayısını değiştirdiğini gördük. Bunun yerine gerginliği, denekleri itaatsizliğe iten bir form olarak görmek daha geneldir ve gerginliğin ne olduğunu, hem insani anlamda hem de çalışmalarımızı yönlendiren teorik model anlamında anlamamız gerekir.

Teorik olarak, gerginlik, özerk bir kimse hiyerarşiye dahil olduğunda ortaya çıkar, çünkü özerk bir sistemin tasarım gereksinimi, yalnızca sistemik işlev göstermek üzere tasarlanmış bir biriminkinden farklıdır. İnsanlar kendi başlarına da işlev görebilirler veya çeşitli rollerin benimsenmesi ile, büyük sistemler içinde yer alabilirler, ancak bu ikili kapasite, tasarımdan taviz vermeyi gerektirir. Ne tamamen özerk olmak için, ne de tamamen itaatkâr olmak için uygun değiliz.

Tabii ki, hem özerk hem sistemik işlev göstermek üzere tasarlanmış her sofistike birim, gerginliğin azaltılmasına yönelik mekanizmalar içerir, eğer bu mekanizmalar sistemde bulunmuyorsa alelacele bir kırılmayı beraberinde getirir. Yani modelimize son bir konsept daha, gerginliğin çözülmesini eklemeliyiz. Ve bunlardan bir formül çıkarıp gözlediğimiz davranışsal süreçleri özetlemeye çalışacak olursak:

İ; B>(g-m)
X; B<(g-m)

Burada İ, itaati, X, itaatsizliği, B bağlayıcı faktörleri, g gerginliği ve m de, gerginliği çözen mekanizmaları göstermektedir. İtaat, bağlayıcı faktörlerin net gerginlikten daha yüksek olduğu durumdur (gerginlik, çözen mekanizmalar ile azaltır), itaatsizlik ise net gerginlik bağlayıcı faktörlerin gücünü aştığında gerçekleşir.



Gerginlik

Deneylerimizdeki deneklerin gerginlik tecrübeleri, otoritenin gücünü değil zayıflığını göstermiştir; deneyin çok önemli bir başka yüzünü gözler önüne sermiştir: Ajan durumuna geçiş, bazı denekler için, kısmidir.

Eğer bireyin otorite sistemine katılımı bütünüyle gerçekleşseydi, emirlere uyarken, ne kadar sert olduğu fark etmeyen otoriter isteklere uyarken hiçbir gerginlik hissetmezdi ve bu emirlerle istekler denek için tamamen kabul edilebilir olurdu. Her gerginlik belirtisi, bu yüzden, otoritenin bu kişiyi ajan durumuna sokmadaki başarısızlığına kanıttır. Laboratuvardaki otorite sistemi, tüm emir altındakilerin rollerini derinlemesine benimsediği Stalin ve Hitler gibi totaliter yapılardaki kadar nüfuz edici değildir. Bireysellik kalıntıları, deneycinin otoritesinin dışında değişen derecelerde varlığını sürdürmektedir, kişisel değerleri canlı tutmakta, gerginliğe yol açmakta ve eğer yeterince başarılı olduğu durumda itaatsizliğe yol açmaktadır. Bu bakış açısıyla, laboratuvarda yaratılan ajan durumu, uyuyan bir kişinin sesle uyanması gibi kesintilere karşı hassastır. (Uyku durumunda,

kişinin duyma ve görme yetileri keskin biçimde azalır, ancak güçlü bir uyaran onu bu durumdan çıkarabilir. Benzer şekilde, ajan durumunda, kişinin ahlaki yargıları büyük ölçüde bastırılmıştır, ama yeterince güçlü bir şok, kişiyi bu durumdan çıkarabilir.) Laboratuvarda yaratılan durum, ulusal hükümetlerin baskın otorite sistemleri tarafından getirilen derin uykuya nazaran, hafif bir uyku olarak nitelenebilir.

Gerginliğin Nedenleri

Deneyde gözlenen gerginliğin sebepleri, birini incitmekten duyulan ilkel özerk uzaklaştırmalardan, durumun yasal getirilerinin sofistike hesaplarına kadar uzanmaktadır.

1. Öğrenciden gelen acı dolu çığlıklar, çoğu katılımcıyı fazlaca etkiledi, tepkileri anlık, duygusal ve acele oldu. Böyle tepkiler, yenidoğan mekanizmaları yansıtabilir, camda tebeşir gıcırdatmanın ters etkisi ile karşılaştırılabilirler. Eğer katılımcı kendini bu uyarana itaat ile cevap vermek zorunda hissederse, gerginlik artar.
2. Dahası, masum bir kişiye acı vermek deneğin moral ve sosyal değerlerini alt üst eder. Bu değerler, bazıları için derinden içselleştirilmiş inançlardır ve diğerleri için toplumun öğrettiği insani davranış standartlarıdır.
3. Bir başka gerginlik kaynağı da, deneğin öğrenciye şok verirken hissettiği örtük bir misilleme tehdididir. Bazıları, öğrenciyi fazlaca kızdırdıklarını, onun deneyden sonra bunun öcünü alacağını düşünür; bazıları deneyin bir parçası olarak, prosedürdeki hiçbir şey bunu göstermemesine karşın, kendilerini bir şekilde öğrencinin durumunda bulacaklarını düşünür. Öbür denekler, bir derecede bu davranışların yasal getirilerinden sorumlu tutulacaklarını ve öğrencinin kendilerine dava açıp açmayacağını düşünür. Tüm bu misilleme düşünceleri, muhtemel veya fantezi olsun, gerginlik yaratır.
4. Denek, deneyciden olduğu kadar öğrenciden de yönlendirmeler duyar, öğrenciden duyduğu, durması gerektiğidir. Bu emirler, deneycinin emirlerine nazaran dayanıksızdır, denek tamamen itaatkâr olsa da, emirlere tamamen uysa ve hiçbir kişisel değere uymasa da, aynı anda gelen çelişen komutlardan ötürü gerginlik yine de artacaktır.

5. Kurbana şok uygulamak, çoğu deneyin özkimliği ile çatışmaktadır. Kendilerini çoğunlukla başkalarını incitecek kötü insanlar olarak görmezler, ama yine de kendilerini bunu yaparken bulurlar ve davranışlarıyla uyuşmazlık hisleri güçlü bir gerginlik kaynağı oluşturur.

Gerginlik ve Dengeleyiciler

Deneğin eylemleri ile bu eylemlerin sonuçları arasındaki psikolojik yakınlığı azaltan her mekanizma, gerginlik seviyesini düşürür. Bırakma araçları ya da yaşanan olayın manasını - birini incitiyorum - sevreltme, eylemi uygulamayı kolaylaştırır. Bu yüzden, denek ile kurban arasında fiziksel uzaklık yaratmak, kurbanın çığlıklarını uzaklaştırdığından gerginliği azaltır. Şok jeneratörünün kendisi önemli bir dengeleyicidir, düğmelerine basmanın kolaylığı ve kurban üzerindeki güçlü etki arasında keskin bir kopukluk oluşturan hassas ve etkileyici bir enstrümandır. Düğmeye basmak, hassas, bilimsel ve kişisel olmayan bir eylemdir. Deneklerimiz kurbana yumruk atarak ceza verecek olsalardı, bunu yapmaya çok daha gönülsüz olurlardı. Kötü niyetli otoritenin, dengeleyicilerin insanlıktan çıkaran etkileriyle birleşmeleri, insanın hayatta kalması için en tehlikeli şeydir. Neyin mantıklı neyin psikolojik olduğunun arasında bir karşıtlık vardır. Sayısal temelde, bir kasabayı topa tutarak on bin kişiyi öldürmek, bir kişiyi taşla ezerek öldürmekten daha kötüdür, ama ikincisi yine de psikolojik olarak, gerçekleştirilmesi daha güç bir eylemdir. Uzaklık, zaman ve fiziksel bariyerler ahlak duyusunu nötralize eder. Yirmi bin fit yükseklikte bir uçaktan napalm bombası atmak veya kıyı bombardımanı yapmanın önünde hiçbir psikolojik önleyici yoktur. Bir düğmenin önünde oturan bir adam için, kıyameti başlatmak, asansörün düğmesine basmakla aynı duygusal güce sahiptir. Teknoloji insanın etki alanını uzaktan kitleleri imha edecek şekilde genişletmişse de, evrim bu uzaktan kontrollü agresyonlara, yüz yüze karşılaştırmalar için bolca bulunan ve etkin mekanizmalar gibi önleyici mekanizmalar geliştirme şansını bulamamıştır. [22]

Gerginliğin Çözülmesi

Gerginliğin çözülmesinin mekanizmaları ile ilgili ne biliyoruz?

İtaatsizlik, gerginliği sona erdiren nihai araçtır, ama bu herkes için ulaşılabilir değildir, daha önce tanımlanan bağlayıcı faktörler, bunu bazı deneklerin ulaşamayacağı şekilde tutar. Deneklerin itaatsizliği bir aşırı uç olarak, sosyal görevlerinde radikal bir davranış olarak tecrübe ettikleri göz önüne alınırsa, çoğunlukla sosyal anlamda daha az yıkıcı araçlara yönelerek gerginliği azaltmaları beklenir. Gerginlik bir kez artmaya başladı mı, şiddetini düşürmek için birçok psikolojik mekanizma olaya dahil olur. İnsan aklının entelektüel esnekliği ve gerginlikten kurtulmaya yarayan bilişsel ayarlamalarının kapasitesi düşünülürse böyle olması şaşırtıcı değildir.

Kaçınma, bu mekanizmaların en ilkelidir; denek, kendini eyleminin duyusal sonuçlarından soyutlar. Daha önce, deneklerin acı çeken kurbanı görmemek için nasıl kafalarını tuhafça çevirdiklerini anlatmıştık. Bazı denekler, kasten sözcükleri bağırarak okuyarak, kurbanın protestolarını bastırmaya çalıştırlar. Bu denekler, kurbanın acı çekmesi ile ilgili uyarıların kendilerine ulaşmasına izin vermediler. Daha az göze çarpan bir kaçınma formu, dikkatin kurbandan çekilmesiydi. Buna çoğu zaman, deneysel prosedürün mekaniklerine karşı dikkatin bilinçli azaltılması eşlik etti. Bu şekilde kurban, psikolojik olarak bir rahatsızlık kaynağı olmaktan çıkarılıyordu. Meşgulce kâğıtlarını karıştıran, çevresinde olup bitenin pekâlâ farkında olan, o küçük görevli izlenimi ile baş başa kaldık.

Eğer kaçınma, denekleri rahatsız edici olaylardan koruyorsa, belirgin kanıtların inkârı da entelektüel mekanizmalar ile gerginliği olayların daha teselli edici bir yorumuna ulaşmak için, azaltmaktadır. Nazi dönemi gözlemcileri kurbanlar ve zalimler arasında inkârın ne denli yaygın olduğunu göstermiştir. Yaklaşan ölümle yüzleşen Yahudiler, kitle katliamının açık ve görünen kanıtlarını kabul etmemişlerdir. Bugün bile milyonlarca Alman, hükümetleri tarafından masum insanların topluca katledildiğini inkâr eder.

Deneyde bazı denekler, uyguladıkları şokların acı verici olduğunu ve kurbanın acı çektiğini inkâr ettiler. Böylesi bir inkâr, deneyciye itaatin yarattığı gerginliği azaltarak, itaat ve birini incitmek arasındaki çelişkiyi elimine etmekteydi, ama laboratuvar senaryosu zorlayıcıdır ve sadece bir kısım denek, bu deneyin hipotezine göre hareket etmiştir. (Böyleyken bile, verdiği şokların acı verici olduğuna inanmayan, ama yine de kendi üzerinde örnek şok denemeye yanaşmayan denekler için inkârın savunmacı

tutumu belirgindir) İtaatkâr denekler arasında en sık, olayların değil, ama sorumluluğun inkâr edilmesine rastladık.

Bazı denekler gerginliği düşürmeye, aynı anda da otoritenin kurallarına göre devam etmeye giriştiler, itaat davranışını "hafif şekilde" gösterdiler. Her şokun uygulama süresinin değişken olduğunu ve kontrolünün naif denekte bulunduğunu hatırlatalım. Denekler, şok jeneratörünü tipik olarak 500 milisaniye süresince aktive ettiler, ama bazıları bunun onda biri kadar süre uyguladı. Şok jeneratörüne dikkatle dokunarak, normalde yarım saniyelik bir cızırtının ufak bir bipleme olarak duyulmasını sağlarlar. Görüşmede bu denekler, mümkün olan en az şoku verdiklerini vurgulayarak "insanlıklarını koruduklarını iddia ettiler." Gerginlik ile bu şekilde başa çıkmak, itaatsizlik etmekten daha kolaydı. Baskıcı bir sistem içinde kişisel iyi niyetin ifadesine izin veriyordu, ancak bu tipte minimal uyum içindeki öz-kuruntu vardır. Bu, otoriteyi sarsar, onun gücünü yok etmez, ancak azaltabilir, ama asıl önemi, deneğin vicdanına merhem olmasıdır.

Potansiyel önemi olan, bazı deneklerin deneyin zalim yüzüyle karşılaşmamak için edindikleri diğer bir davranış da hiledir. Bazı denekler, doğru cevabı ses tonuyla kurbana iletmeye çalıştılar. Bu şekilde öğrenciye kopya verip, şok almasını engelleme girişiminde bulundular. Bu denekler, deneyi bölmek istiyorlardı, ama otorite ile bir kırılmaya gitmek istemiyorlardı. Açık bir itaatsizlikte bulunmadan öğrenciye yardım etmeye çalıştılar. Öğrenci bu kopyalardan yararlanmadığında bile, denek öğrenciyle yakınlık kurarak, deney sonrası görüşmede, ona nasıl kopya vermeye çalıştığını anlattı. Bazen, hile, etkili olur (Deney 7'de olduğu gibi, denek öğrenciye belirlenenden daha düşük şokları uygulamıştı), ama çoğunlukla hiçbir yardımı olmaz. Denek, insani duygularını açıkça göstermekte başarısızdır, onları sonuçları belli belirsiz bir hileye yönlendirir. Yine de "bir şey yapıyor olmak", çok küçük önem arz eden bir şey de olsa, iyi bir adam olduğuna dair özkimliğini korur.

Kişisel sorumlulukların kaldırılması, gözlemlediğimiz gibi, otoriteye dahil olmanın en önemli sonucudur.

Gerginlik arttıkça bazı denekler, yaptıklarından sorumlu olmadıklarına dair garanti isterler, bunu gerginliklerini düşürmek için isterler. Denek ve deneyci arasında geçen aşağıdaki diyaloğa bakalım. Denek, bir hayli stres altında, 375 Volt'a kadar devam etti.

ÖĞRETMEN: Bence içerideki adama bir şeyler oldu. Hiçbir cevap alamadım. Daha az voltajda çığlık atıyordu. Lütfen, içeri girip iyi olup olmadığını kontrol edemez misiniz?
DENEYCİ: (aynı soğuk ifadeyle) Bir kez başladıktan sonra, olmaz. Lütfen devam edin, Öğretmenim!
ÖĞRETMEN: (oturur, derin bir iç çeker) "Serin-gün, gölge, su, boya. Cevap verin lütfen, içeride iyi misiniz? İyi misiniz?
DENEYCİ: Lütfen devam edin, Öğretmenim. Devam lütfen. (Öğretmen düğmeye basar)
ÖĞRETMEN: (koltuğun etrafında döner) Adama içeride bir şeyler oldu. (geri döner) sıradaki. "Az-- dolar, kolye, ay, boya"(tekrar etrafında döner) içerideki adama bir şeyle oldu. Sizin kontrol etmeniz daha iyi olur, efendim. Cevap falan vermeyecek.
DENEYCİ: Devam, devam edin lütfen.
ÖĞRETMEN: Tüm sorumluluğu kabul ediyor musunuz?
DENEYCİ: Sorumluluk benim. Doğru. Lütfen devam edin. (Öğretmen listesine geri döner, okuyabildiği kadar hızlı şekilde kelimelerin üzerinden geçer, 450 Volt'a kadar uygular.)
ÖĞRETMEN: İşte bu kadar.

Deneyci, öğretmeni, yaptıklarının sorumluluğunun kendisine ait olduğunu söylediğinde, öğretmenin algıladığı gerginlikte düşüş gözlenir. Sorumluluk, diğer yollara aktarılabilir; kendi cezasını kendi verdiren kurbana. Kurban, deneyde gönüllü olmakla ve daha da gaddarcası, aptallıkla ve inatçılıkla suçlanır. Şimdi, sorumluluğun transferinden mağdurun gereksiz yere değer kaybetmesine geçtik. Buradaki psikolojik mekanizma açıktır: kurban değersiz bir insansa, onun canını yakmaktan endişe duymaya gerek yoktur.[23]

Fiziksel Dönüşüm

Psikolojik stresin fiziksel semptomlara dönüşmesi, psikiyatride sıklıkla görülen bir durumdur. Genellikle, hastanın duygusal durumundaki değişimler ve psişik stres, fiziksel semptomlarca emilir. Bu deneyde, stresin pek çok belirtisini gördük: Terleme, titreme ve bazı durumlarda, tedirgin kahkahalar. Böylesi fiziksel ifadeler, sadece gerginliğin varlığını göstermez, onu azaltmaya yardımcı da olur. Gerginlik, itaatsizlikle sonlandırılmak

yerine, fiziksel ifadelere dökülür ve gerginlik bu şekilde dağıtılır.

Anlaşmazlık

Gerginlik yeterince etkili biçimde itaatsizliğe götürür, ama dışarıdan bakıldığında anlaşmazlık meydana getirir. Anlaşmazlık, deneğin, deneyci tarafından sunulan eylemin uygulanışına itiraz etme ifadeleri olarak tanımlanmaktadır, ama bu sözlü anlaşmazlık, deneği itaatsizliğe götürmeyebilir, denek için ikili, çelişen bir fonksiyonu olabilir. Bir taraftan, denek ve deneyci arasında ilerleyecek bir sürtüşmenin ilk adımı, deneycinin niyetinin test edilmesi ve deneyin gidişatını değiştirmeye yönelik bir girişim olabilir. Paradoksal olarak, aynı zamanda da, deneğe davranışını değiştirmeden kendini ifade şansı veren, gerginliği azaltan bir mekanizma olabilir. Anlaşmazlık, hiyerarşik bağları koparabilir bu yüzden, bir derecede itaatsizlik ile bağdaştırılabilir. Otoriteye itaat eden, muhalefet bireyler, kendi itirazlarını dile getirirken, yine de otoritenin kendileri üzerinde hüküm kurma hakkına saygı duymaktadır. İtiraz ederken, bu mahkûmiyetten kurtulmaya hazırlıklı değillerdir.

Bir gerginliği düşürme mekanizması olarak, muhalefet, denek için, olayın ahlaki çelişkileri hakkında psikolojik bir telkin kaynağıdır. Denek, kendini dışarı kurbana şok vermeye karşı biri olarak tanımlar ve böylece arzulanabilir bir özkimlik edinir. Aynı zamanda, otoriteye itaat eden bir ilişki benimseyerek, otoriteye uymaya devam eder.

Burada tanımlanan mekanizmaların -kaçınma, inkar, fiziksel dönüşüm, minimal uyum, hile, sosyal onay arayışı, kurbanı suçlama ve araçsız itiraz- her biri özel bir tip gerginlik ile ilişkilendirilebilir. Yani, içsel tepkiler, kaçınma ile azaltılır; özkimlik kaçamak davranışlarla korunur, en az uyum ve muhalefet vb. Daha kritik olan, bu mekanizmalar geçersiz bir sonuca hizmet etmektedirler: deneğin otoriteyle ilişkisini koparmadan, yaşanan çelişkiyi tolere edilebilir düzeye indirmek.

İtaatsizlik

İtaatsizlik, gerginliği sona erdiren nihai araçtır. Bu kolayca ortaya çıkan bir eylem değildir.

Sadece deneycinin emrini yerine getirmemeyi ifade etmez, deneyci ve denek arasındaki ilişkinin yeniden formüle edilmesini gerektirir.
Endişe ile karışıktır. Denek kendini, sınırları belirlenmiş sosyal bir emir içinde bulur. Kendisine tanımlanan bu rolden çıkması, küçük ölçekte bir anomi (sosyal hayatın insanlar üzerinde oluşturduğu, çaresizlik ve düzensizlik hissi) yaratmaktır. Deneğin, tanımlı şartlarda devam etmesi halinde deneyci ile ilişkisinin geleceği tahmin edilebilir, ancak itaatsizliğin ne getireceği bilinmemektedir. Pek çok denek için, itaatsizliğin neyi doğuracağı konusunda endişeler vardır ve çoğu zaman otoritenin bilinmeyen bir ceza vereceği düşünülür, ancak deneycinin talep ettiği davranış artık dayanılmaz olduğunda, bazı deneklerde itaatsizliğe götüren süreçler başlar.
Süreç iç şüphe ile başlar, önce kişisel bir deneyim olan gerginlik, deneğin deneyciye, dikkatinin kurbanın acı çekmesinde olduğunu söylemesiyle, yavaşça dışavurulmanın kaçınılmaz olduğu hale gelir. Denek, bir seviyede, deneycinin de kendi gibi düşüneceğini umar: Şoklara devam etmemeliyiz. Deneyci bu ümidi boşa çıkarınca, konuşma anlaşmazlığa dönüşür, denek otoriteyi deneyin gidişatını değiştirmeye ikna etmeye çalışır. Şok serilerinin şiddeti adım adım yükselirken, muhalefetin sesi de yükselir ve deneyci ile kırılma noktasına gelir. Anlaşmazlığın ilk ifadesi, deneme gibi söylenmiş olsa da, bir diğer anlaşmazlığı getirecek bir adım oluşturur. İdealde, muhalefet eden denek, deneyciden kendisini salmasını ya da deneyin gidişatını değiştirmesini ister ve böylece otoriteye karşı gelmeyi elimine etmeye çalışır. Bunda başarılı olmayınca, anlaşmazlıklar deneğin otoritenin emirlerini uygulamayacağı tehdidine dönüşmüştür. Sonunda, denek, diğer araçlardan bıkmış ve kurbana şok vermeyi kesmek için deneyciyle ilişkisinin köküne inmek zorunda kalmıştır, yani itaatsizlik gösterir. İç şüphe, şüphenin dışavurumu, anlaşmazlık, tehdit ve itaatsizlik, deneklerin yalnızca küçük bir çoğunluğunun seçtiği zorlu bir yoldur. Yine de bu olumsuz bir sonuç değildir, ama pozitif bir davranış karakteri, kasıtlı bir bozgun içerir. Pasif çağrışımı getiren, uyumdur. İtaatsizlik davranışı, iç kaynakların seferberliği ve bu kaynakların zihin meşguliyetinin ve kibar sözlü itirazların ötesine, bir davranışa dönüşmesini gerektirir, ama psikolojik maliyet, düşünülmelidir.
Çoğu kişi için, deneyciye verdiği yardım etme sözünden dönmek acı vericidir. İtaatkâr denek, öğrenciye şok vermenin sorumluluğunu deneyciye yüklerken, itaatsizlik gösterenler, deneyi mahvetme sorumluluğunu kabul

ederler. İtaatsizlikte, denek deneyi mahvettiğini, bilim adamının amaçlarını bertaraf ettiğini ve kendisine verilen görevi hakkıyla yapamadığını düşünür, ama tam da o anda, bize aradığımız ölçütü ve insani değerlerin bir onayını sağladı.

İtaatsizliğin pahası, kişinin kendini inançsız olduğuna dair içini kemiren bir his olmuştur. Ahlaken doğru davranışı seçmiş olsa da, denek, kendisine verilen sosyal emri yerine getirmediği için ve buraya destek vermeye geldiği şeyi tamamlayamadığını hissettiği için sorun yaşar. Davranışının yükünü taşıyan, itaatkâr denek değil, kendisidir.

XIII.

BÖLÜM

Alternatif Bir Teori: Saldırganlık Cevap Olabilir mi?

Laboratuvarda gözlediğim davranışı, bana en mantıklı gelen şekli ile açıklamaya çalıştım. Alternatif bir görüş, laboratuvarda gördüğümüz durum buna izin verdiği için saldırganlığın, yıkıcı eğilimlerin dikkate alınmaması olduğudur. Bu görüş bana hatalı geliyor, neden olduğunu açıklayacağım, ama önce, "agresyon" argümanını tanımlama izin verin.

Saldırganlık ile, bir başka organizmaya zarar vermek için duyulan itki veya davranışın kendisi kast edilmektedir. Freudcu görüşe göre, yıkıcı güçler tüm bireylerde mevcuttur, ama bunlar her zaman ortaya çıkacak mecra bulamaz, çünkü süper ego veya vicdan, onların ortaya çıkışını engeller. Dahası, ego - insanın gerçekliğe dayalı yüzü - yıkıcı eğilimleri kontrol altında tutmak için çalışır. (Her öfkelendiğimizde kırıp dökersek, bu bize eninde sonunda zarar verir, bu yüzden kendimize hâkim oluyoruz.) Aslında, bu yıkıcı güdüler o kadar kabul edilemezdirler ki, çoğunlukla bilinçli incelemeye tabi tutulamazlar. Ama, sürekli ifade yolları arar ve sonunda kendine savaşın şiddetinde, sadistçe zevklerde, anti-sosyal kişilik yıkımında ve diğer belli kendine zarar verme yöntemlerinde vücut bulur.

Deney, sosyal anlamda bir kişiye zarar vermeyi meşru konuma getirmiştir, dahası, deneğe bunu bilim kisvesi altında yapması için fırsat vermiştir.

Bu yüzden, birey, bilinç seviyesinde, kendini sosyal bir amaca hizmet ediyor gibi görür, ama bunun altında yatan asıl itici güç, deneğin itaati, öğrenciye şok vermekle kendi yıkıcı eğilimlerini tatmin etmekte oluşudur.

Bu görüş ayrıca, görülen itaat davranışının sağduyu yorumu ile örtüşmektedir. Bundandır ki, deneyi ilk kez duyan erkek ve kadınların aklına hemen, "içindeki canavarın dışarı çıkması", sadizm, diğerlerine acı çektir-

mekten zevk almak, ruhun karanlık ve şeytani yanlarının ortaya çıkması gelmiştir.

Saldırgan eğilimler insan doğasının bir parçası olsa da, deneyde gözlemlenen davranışlarla pek ilgisi yoktu. Savaştaki askerlerin yıkıcı itaatleriyle, bir görevde binlerce kişiyi öldüren bombacılarla ya da bir Vietnam köyünü çepeçevre bombalamakla da ilgisi yoktu. Tipik asker, öldürür, çünkü ona öldürmesi söylenmiştir ve o, emirlere uymayı kendi görevi gibi görür. Kurbana şok verme eylemi, yıkıcı ihtiyaçlardan doğmaz, deneklerin bir sosyal yapıya dahil olmalarından ve bu yapıdan çıkamayışlarından doğar.

Diyelim ki deneyci, deneğe bir bardak su içmesini söyledi. Bu, deneğin susamış olduğunu mu gösterir? Tabii ki, hayır, o sadece kendine söyleneni yapmaktadır. İtaatin özü, eylemin, eylemi gerçekleştiren kişinin isteğiyle değil, sosyal hiyerarşinin üst basamağından gelen emirle gerçekleştirilmesidir.

Bunu destekleyen deneysel kanıtlar mevcuttur. Bu, Deney 11'de görülmüştür, denekler istedikleri şok seviyesini kullanmakta özgürler ve deneyci, paneldeki tüm şok seviyelerinin kullanılmasını sağlamaya çalışmıştır. Öğrenciye acı vermek için büyük şans verilmiş olsa da, neredeyse tüm denekler kontrol panelinin en düşük seviyelerinde kalmıştır. Ortalama şok seviyesi 3.6 olmuştur, ama eğer yıkıcı içgüdüler her an ortaya çıkmayı bekliyor olsaydı ve denekler bilim adına kendi uygulayacakları şoku kendileri belirleyebiliyorlarken, neden kurbana acı çektirmediler?

Deneklerin içinde bunu yapma eğilimi varsa bile, bu eğilim çok azdı. En fazla bir, iki kişi öğrenciye şok vermekten memnuniyet duymuştu. Düzeyler, asla, deneklere kurbana şok verme emri verildiği durumda elde edilenler ile kıyaslanabilir değildi. Onlarca kat fark vardı.

Benzer şekilde, Buss (1961) ve Berkowitz (1962) tarafından yürütülen agresyon çalışmalarına bakacak olursak, onlar da bizim Deney 11'de kullandığımıza benzer bir format kullanmışlardır. Bu araştırmacıların amacı, kendiliğinden var olan agresyonu araştırmaktı. Tipik deneysel manipülasyonlarda, deneği kızdırmışlar ve öfkeliyken daha yüksek şok seviyeleri uygulayıp uygulamadığına bakmışlardır, ama bu manipülasyonların etkisi, itaat altında elde edilenlerle karşılaştırıldığında ufacıktır. Açıklamak gerekirse, deneyci, öfkelendirmek, rahatsız etmek, kızdırmak için ne yaparsa yapsın, denek en fazla bir-iki şok seviyesi üste, mesela 4'ten 6'ya, çıkmıştır. Bu, agresyonda anlamlı bir yükselmeyi göstermektedir, ama yine de,

davranışına getirilen bu şekilde bir varyasyonla, daha önceki durum arasında on kat fark vardır.

İtaat deneyindeki deneklerde, az sayıda istisnayla, bu bireylerin zevksiz bir görev yürütmekte oldukları ve çoğunlukla yapılan işle aynı fikirde olmadıkları, ama yine de kendilerini bunu yapmak zorunda hissettikleri gözlenebilmektedir. Çoğu, kendini deneycinin otoritesinden çıkaramasa da, kurbana şok vermeyi protesto etti. Şimdiye kadar, yalnızca bir kişi, kurbana şok vermekten zevk alıyor gibiydi, ama o bir istisnaydı ve çalışmamızın çirkin örneği oldu.

Deneysel kanıtların ek kaynakları Rol Değişimi çalışmasında görülebilir. (Deney 8). Bu deneylerin birkaçında, deneklere kurbana şok verme şansı verilmiş, ancak durumun sosyal yapılanması uygun şekilde değil ise, denekler şok uygulamayı reddetmiştir.

Deneklerinin davranışlarının nedeni, öfke ya da saldırganlıkta değil, otorite ile ilişkilerinin doğasında saklıdır. Kendilerini otoriteye teslim etmişlerdir, kendilerini otoritenin amaçlarına ulaşmasında aracı olarak görmüşler ve bir kez böyle gördükten sonra, bu durumdan çıkamamışlardır.

XIV.

BÖLÜM

Yöntemin Sorunları

Bazı eleştirmenlerin aklında, deneyde gözlenen davranışa uymayan bir kişi canlanıyor. Sıradan insanlar, diyorlar, sırf onlara emredildiği için bağıran bir kişiye acı verecek şoklar uygulamazlar. Sadece Naziler ve sadistler bu şekilde davranabilir. Önceki bölümlerde, laboratuvardaki davranışın neden ortaya çıktığını açıklamaya çalıştım: Kişinin otoriteye bağının nasıl geliştiğini, davranışın manasının bulunduğu ortama göre nasıl dönüştürüldüğünü ve kişiyi itaatsizlikten uzaklaştıran bağların nasıl etki gösterdiğini.

Deneyin eleştirisinin altında yatan alternatif model, insan doğasının, kişilerin otoriteye uymak ve diğer insanlara zarar vermek seçimine maruz kaldığında, normal insanların otoriteyi reddettikleri bir modeldir. Eleştirmenlerin bazıları, Amerikalıların sırf emredildiği için karşılarındaki insana, insanlıkdışı davranışlarda bulunmayacaklarına ikna olmuşlardır. Deney, bu görüşe uyan sonuçlar sunmadığı için hatalı görülmektedir. Bu bulguları ciddiye almamak için sunulan iddialar şunlardır: (1) Deneye tabi tutulan kişiler tipik değildir. (2) Öğrenciye şok verdiklerine inanmamışlardır. (3) Laboratuvarda olanlar dış dünyaya genellenemez. Bu noktaları tek tek inceleyelim.

1. Deneye katılan insanlar genel nüfusu temsil edebilir mi veya bu kimseler özel bir grup mudur? Bu anekdotla başlayalım: İlk deneyler yapıldığı sırada, denek olarak çoğunlukla Yale lisans öğrencileri kullanıldı ve bunların yaklaşık % 60'ı itaatkârdı. Çalışma arkadaşlarımdan biri hemen bu sonuçların genel nüfusu nitelemediğini ifade etti, Yale öğrencileri çoğunlukla agresif, rekabetçi ve en ufak bir provokasyonda birbirlerine giren kişiler olduğunu öne sürdü. Beni, deneyde "sıradan" insanlar kullandığı-

mız zaman, sonuçların farklı olacağına ikna etti. Pilot çalışmalardan normal deney serilerimize geçtiğimizde, New Haven'dan her alandan insanlar deneye katıldı: Profesyoneller, beyaz yakalılar, işsizler, işçiler. Deney sonuçları, öğrencilerle elde ettiğimiz sonuçlar ile aynıydı.

Deneye gelen kişilerin gönüllü oldukları doğru ve bu prosedürün kendi başına bir önyargı olup olmadığını sorabiliriz.

Deney sonrası çalışmalarda, deneklere laboratuvara neden geldiklerini sorduk. En büyük grup (% 17) psikoloji deneylerini merak ettiklerini söyledi, % 8.9 paranın ilk sebep olduğunu söyledi, % 8.6 bellekle ilgilendiklerini söyledi, % 5 belki kendileriyle ilgili bir şey öğrenebilecekleri için geldiğini söyledi. Laboratuvara gelmelerini sağlayan itici güçler çeşitliydi ve denek skalamız aşırı derecede genişti. Dahası, Rosenthal ve Rosnow (1966), deneylere gönüllü katılanların, bu şekilde katılmayanlara oranla daha az otoriter olduğunu göstermişlerdir. Yani, gönüllü olmanın bir önyargı yaratması muhtemel ise, bu sonuçlara tam tersi yönde yansımalıydı.

Daha fazlası, deneyler Princeton'da, Münih'te, Roma'da, Güney Afrika'da ve Avustralya'da tekrarlandığında, her biri denek bulmakta farklı yöntemler kullandı ve denek popülasyonları bizim deneyimizdekinden farklı karakteristiklere sahipti, yine de bulunan itaat düzeyi, değişmez şekilde bu kitapta anlatılandan daha yüksekti. Mantell, Münih'te, kendi deneklerinden yüzde 85'ini itaatkâr buldu. [24]

2. Denekler, öğrenciye acı veren şoklar uyguladıklarına inandılar mı?

Meydana gelen gerilim, deneklerin deneysel çatışmanın içine girmesini sağladı ve bu durum pek çok kez rapor edildi (1963, 1965 ve 1965).

Tüm deney koşullarında, acı seviyesi denekler tarafından çok yüksek görüldü ve Tablo 6 örnek bir grup deneyin sonuçlarını göstermektedir. Deney 5'te Sesli Geribildirim (kurban görünmüyordu, ama sesi duyuluyordu), itaatkâr denekler için ortalama 14 üzerinden 11.36'ydı ve bu değer "aşırı derecede acı verici" grubuna düşüyordu. İtaatkâr deneklerin yarısından fazlası, skalanın en üst noktalarını kullandılar ve en az bir örnek artı işareti ile "aşı derecede acı verici"nin yeterince güçlü bir ifade olmadığını belirtti. Bu koşuldaki 40 örnekten, ikisi skalada (1 ve 3 arasında değerlerle) kurbanın şok aldığına inanmadıklarını belirttiler, iki denek de itaatkârdı. Bu denekler, tahmin edilebileceği gibi, deneycinin manipülatif

niyetlerine maruz bırakılamadılar, ama bu o kadar kolay değildir, rahatsız edici bir davranıştan kaçınmak, savunmacı bir tavır gerektirir ve bazı deneklerin oraya kendi performanslarını görmeye gelmişlerdi. Soru şudur: Bu inançsızlıkları verilere dayanıyor mu yoksa sadece öylesine bir fikir mi?

Tablo 6. Kurbanların çektiği acının deneklerin tarafından tahmini

Koşul	İtaatkarın S değeri $\bar{x}$	n	Karşı gelenin S değeri $\bar{x}$	n	Tüm S değerleri $\bar{x}$
Uzaktan görüş	13,50	(20)	13,27	(11)	13,42
Sesle Geribildirim	11,36	(25)	11,80	(15)	11,53
Yakınlık	12,69	(16)	11,79	(24)	12,15
Parmak Ucu Yakınlığı	12,25	(28)	11,17	(12)	11,93
Yeni bir temel seviye koşulu	11,40	(26)	12,25	(14)	11,70
Personel değişikliği	11,98	(20)	12,05	(20)	12,02
Bridgeport tekrarı	11,79	(19)	11,81	(18)	11,80
Denek kadınlar	12,88	(26)	12,07	(14)	12,60
Otoritenin yakınlığı	11,67	(31)	12,39	(9)	11,83

Deneyden yaklaşık bir yıl sonra yapılan ankete göre sonuçları yorumlanabilir, ama hepsinin içine en iyisi deneklerin inancını ölçen geniş anketin sonuçları büyük resim içinde incelenebilir. Verilen cevapların dağılımı ile birlikte, uygulanan anket aşağıda verilmiştir.

Deneklerin dörtte üçü, (ilk iki kategoride) kendi ifadelerine göre, acı verici şoklar uyguladıklarına inanarak davranmışlardı. Bu noktada, deneklerin öğrencinin şok aldığına inanmadıklarını kabullenmek, güzel bir çıkış olabilirdi, ancak grubun sadece beşte biri, bundan şüphe duyduğunu belirtti.

Swarthmore Üniversitesi'nden David Rosenhan, kendi çalışmalarına temel oluşturmak için deneyin bir tekrarını yürüttü. Ayrıntılı görüşmeler hazırladı. Diğer şeylerin yanında, anketörü, deneyden bağımsız biri olarak seçti ve ondan deneğin tüm tecrübesini detaylı raporlamasını istedi, bu şekilde deneklerin deneye olan inancını "Deneyde hiçbir şey aklınıza takılmadı mı?" diye sorarak araştırdı. Tamamen kabullenmenin sıkı kriterleri temelinde, Rosenhan, (bağımsız kişiler tarafından değerlendirildi) deneklerin % 60'ının deneycinin otoritesini kabullendiğini raporladı. Bu deneklerin performans analizi sonucunda % 85'in tamamen itaatkâr olduğunu rapor etti. (Belirtmek gerekir ki, Rosenhan, orijinal deneylerdekin-

den daha genç bir kitleyle çalıştı ve bu da, inanıyorum ki, itaat düzeyini artırdı.)

Deneysel bulgularım, karşılaştırmalı analizler sonucunda, önemli bir değiş-

Şekil 7. İnanılan Durumların Tanımlanması

Deney Sırasında	Karşı gelen	İtaatkar	Tüm denekler
(1) Öğrencinin acılı şoklar aldığına kesinlikle inandım	%62,5 (230)	%47,9 (139)	%56,1 (369)
(2) Bazı şüphelerim olmasına rağmen öğrenci muhtemelen şokları alıyordu	%22,6 (83)	%25,9 (75)	%24 (158)
(3) Öğrencinin şokları alıp almadığından emin değilim	%6,0 (22)	%6,2 (18)	%6,1 (40)
(4) Bazı şüphelerim olmasına rağmen öğrenci muhtemelen şokları almıyordu	%7,6 (28)	%16,2 (47)	%11,4 (75)
(5) Öğrenci şokları kesinlikle almıyordu.	%1,4 (5)	%3,8 (11)	%2,4 (16)

şiklik göstermediler. Örneğin Deney 2'de, Sesli Geribildirim koşulunda, öğrencinin numara yapmadığını düşünen deneklerden (kategori 1 ve 2) % 58'i itaatkârdı, kategori 1'i işaretleyenlerin ise % 60'ı itaatkârdı. Tüm deney koşulları için, bu kontrol itaatkâr deneklerin yüzdesini itaatsiz deneklere nazaran biraz düşürüldü. Değişiklikler, koşullararası ilişkileri değiştirmedi, sonuçların yorumlarını ve anlamlarını değiştirmek içinse yetersizdi.

Özet olarak, deneklerin çoğu deneysel koşulun gerçekliğine inanmıştı, yalnız birkaç tanesi inanmamıştı. Her deneysel koşulda, benim tahminim, 2 ya da 4 örnek, öğrenciye şok verdiğine inanmamıştır, ama hiçbir deneğin verisinin deney analizinden elimine edilmemesi kuralını koydum ve denekler arasında seçim yaparak çıkarmak, yanlış bir kriter ise yanlış hipotezlere götürecek en kısa yoldur. Şimdi bile hiçbir deneği elimine etmek istemiyorum, çünkü onların bu teknik ilüzyonu reddetmeleri itaatkârlıklarının sebebi miydi yoksa bunun sonucu muydu bilemiyorum. Bilişsel süreçler, deneğin bunu yapmak zorunda olduğunu hissettirerek durumu rasyonalize etmeye yardım etmiş olabilir. Aslında bir denek için davranışını öğrencinin şok aldığına inanmadığını söyleyerek açıklamak

basitti, bu yüzden belki denekler deney sonrasında böyle bir açıklamayı benimsemiş olabilirler. Bu onlardan hiçbir şey götürmez ve kendi özalgılarını korumakta çok yardımcı olabilir. Bu ayrıca dikkatle oluşturulmuş bir hikâyeyi sezdikleri için onları zeki ve akıllı gösterebilir.
Daha önemlisi, bir şekilde, inkâr rolünün tüm itaat ve itaatsizlik süreçlerindeki rolünü gösterebilir. İnkâr, deneyde gerçekleşen pek çok bilişsel ayarlama sürecinden biridir ve bazı deneklerin performansları değerlendirilirken doğru şekilde hesaba katılması önemlidir. (Bölüm 12)

3. *Laboratuvar koşulları, özel olduğu için itaat hakkında dış dünya hakkında genel bir bilgi sunamaz mı?* Hayır, eğer kişi neyi gözlemlediğimizi - bireylerin ne kadar kolay otoritenin aracı olabildiklerini ve nasıl bir kez bağlandıktan sonra kendilerini bundan kurtaramadıklarını - anlarsa, yapamaz. Bölüm 11'de bir kısmını işlemeye çalıştığım otoriteye itaat süreçleri, ortaya çıkışını sağlayan koşullar devam ettikçe sabit kalır: Kişinin; statüsünden ötürü, emir verme yetkisini olan biriyle ilişkilendirilmesi. İtaatin içeriği ve özelliği diğer durumlarda değişse de, temel süreçler aynı kalır, tıpkı yanma sürecinin bir kibrit ve bir orman için aynı olması gibi.
Genelleme sorunu, birini diğeriyle noktası noktasına karşılaştırma içermez (Kibrit küçüktür, orman büyüktür vb.), ama altta yatan ilişkili süreçlerle ilgili doğru bir teorinin oluşturulup oluşturulmadığına dayanır. Yanmada olduğu gibi, elektron eksitasyonu altındayken hızlı oksidasyon sürecini anlamak gibi, itaatte, ajanlık durumundaki içsel akıl süreçlerini anlarız.
Bazıları psikolojik deneyin özel bir olay olduğunu ve bu yüzden dış dünyaya genellenemeyeceğini iddia ederler,[25] ama eğer kendine has özellikleri olan sosyal bir durum tanımlanırsa, sosyalbilimcilerin görevi bu olayın altında hangi ilkelerin olduğunu araştırmaktır.
Psikolojik deney olarak tanımladığımız bu durum, alt ve üst ilişkilerinden oluşan diğer tüm durumlarla en temel yapısal özelliklerini paylaşmaktadır. Bu tip durumlarda insan, kendisinden ne istendiğine değil, onu isteyen insanla olan ilişkisine göre cevap vermektedir. Aslında, meşru bir otoritenin eylemin kaynağı olduğu durumlarda, ilişki içeriğin önüne geçer. Sosyal yapının önemi olarak kastedilen şey budur ve deneyde gösterilmeye çalışılan şey budur. Bazı eleştirmenler, deneycinin davranışı meşru kıldığını iddia ederek sonuçların geçersiz olduğunu iddia ettiler, ama davranış, itaatin anlamlı örneği olan tüm sosyal durumlarda meşrulaştırılır, bu bir

askerin itaati, çalışanın veya devlet hapishanesindeki bir celladın itaati olabilir. Bu deneyde araştırılmak istenen, tam da o tip hiyerarşiler içindeki davranışlardır. Eichmann, her şeyden bağımsız, meşru bir sosyal organizasyondaydı ve onun bakış açısıyla, normal bir iş yapıyordu. Diğer bir deyişle, bu araştırma yalnızca ezilmişlerin itaatini, itaat etmeye türlü işkencelerle zorlanan kimseleri değil, toplum kendilerine bir rol biçtiği ve bu role göre yaşamını sürdürmek istediği için kendi isteğiyle itaat eden kimseleri konu edinmiştir.

Diğer önemli bir soru da, laboratuvardaki itaatin, Nazi Almanyası ile arasında ne kadar paralellik bulunduruluğudur. Büyük farklar olduğu açıkça görülmektedir. Zaman ölçeğindeki eşitsizliği düşünün. Laboratuvar deneyi bir saat sürmektedir, Nazi felaketi ise on yıldan fazla sürmüştür. Laboratuvarda gözlenen itaat, herhangi bir şekilde Nazi Almanya'sı ile karşılaştırılabilir mi? (Bir kibrit ateşi 1898'deki Şikago yangını ile karşılaştırılabilir mi?) Cevap, durumlar arasında çok büyük farklar bulunmasına rağmen, ortak bir psikolojik sürecin ikisinin de altyapısında bulunduğu olmalıdır. Laboratuvarda, bir dizi basit manipülasyonlarla, sıradan kimseler artık kendilerini bir başkası üzerinde gerçekleştirdikleri eylemlerinin sorumlusu olarak görmemektedirler. Sorumluluğun aradan çıkarıldığı ve bireylerin eylemleri gerçekleştiren düşünmeyen ajanlar olduğu, genel izlenimdi. Kişi aradığı kanıtı gerçekleme zamanında bulabilir ve eğer kişi Nürnberg'de My Lai'deki Amerikan katillerin ve Andersonville komutanının savaş suçlularının deşifrelerini okursa aradığı kanıtı bulabilir. Bir askerde, parti liderinde ve itaatkâr bir denekte gördüğümüz ortak şey, otoriteye sınırsız bağlılık ve çaresiz bir kurbana karşı eylemde bulunmanın yarattığı gerginliği azaltacak aynı mental mekanizmaların kullanılmasıdır. Aynı zamanda, tabii ki, bizim deneklerimiz ile Hitler'in komutasındaki ordunun farklarını görmek önemlidir.

Deney, deneklerimize bazı olumlu insani değerlere vurgu yapılarak tanıtılmıştır: Öğrenme ve bellek süreçlerine dair bilgi dağarcığını genişletmek. Bunlar, kültürel değer yargılarıyla uyum içindedir. İtaat bu uçlara ulaşmak için sadece bir araçtır. Tersi şekilde, Nazi Almanyasının sunduğu amaçlar, ahlaken kınanması gereken amaçlardı ve Alman halkının çoğu da böyle olduğunu düşünüyordu. [26]

Deneklerimizde itaatin korunması, sosyal durumun yüz yüze kalma durumuna bağlıdır. Deneyci odada bulunmadığında itaatin nasıl kritik şekilde düştüğünü gördük. Almanya'da görülen formlarıyla itaat, büyük oranda otoritenin içselleştirilmesine bağlıdır, dakika dakika görüşmeye daha az bağlıdır. Böyle içselleştirmelerin uzun süren telkin süreçleri ile mümkün olduğunu, laboratuvarda geçirilen bir saatte olamayacağını düşünüyorum. Bu yüzden, Almanları itaate götüren mekanizmalar, itaatsizliğin anlık utancı değil, otoriteyle geçirilen uzun zaman boyunca evrimleşen, daha içselleştirilmiş cezalandırıcı süreçlerdir.

Diğer farklara da en azından birer cümle ile değinmek lazım: Nazizme direnmek, kendi başına bir kahramanlıktır, önemsiz bir eylem değil ve ölüm muhtemel bir cezadır. Cezalar ve tehditler, her zaman var olmuştur ve kurbanlar kendilerini hep kötülenmiş ve değersiz bir canlı olarak resmedilmiş bulurlar. Son olarak bizim deneklerimiz otorite tarafından kurbanlarına yaptıkları şeyin acı verici olduğu, ancak kalıcı hasar bırakmadığı konusunda bilgilendirildiler, öte yandan Almanlar doğrudan imhalarda görev almış, üstelik sadece acı vermeyeceklerini insan yaşamını yok edeceklerini bilmekteydi. Yani, son analizde, Almanya'da 1933-1945 yılları arasında yaşananlar, bir daha asla bire bir tekrarlanmayacak özel bir tarihsel olay olarak düşünülmelidir.

Yine de itaatin özü, bir psikolojik süreç olarak, bir kişinin meşru bir otorite tarafından bir başkasına karşı davranmaya yöneltildiği daha basit bir senaryo içinde yakalanabilir. Bu durum, bizim konumuzu ve Alman konusunu karşılaştırır ve her dizi için ayrı paralel psikolojik ayarlamalarda ortaya çıkmıştır.

1972'de H. V. Dicks tarafından yayımlanan bir çalışmayla bu konuya ışık tutulmuştur. Dick, SS toplama kampının eski üyelerinden biri tarafından görüşmeye alınmıştı. Bu çalışmanın sonucu, itaat deneyleri ile ilişkilendirilebilirdi. Kendisi, SS ve Gestapo görüşmelerindeki psikolojik mekanizmalarla laboratuvardaki denekler arasında paralellik bulduğunu söylemektedir:

Milgram, kurbanı değersizleştirmeye duyulan ihtiyacı tanımlamıştır. Aynı eğilimi mesela BS, Bt ve GM'de de hissediyoruz. (Dick'in çalışmasındaki görüşmeden:) Sistemin "çaresiz bir dişlisi" tanımı da aynı derecede etkileyicidir, Milgram, daha sonrasında "beni yaptıklarının yanlışlığına ikna ettiler" diyerek böylece kendilerini daha erdemli hissetmeye çalışabilecek denekleri kayda almıştı. Onların gücü

geçersizdi, çünkü onlar otoriteye karşı gelememişlerdi. Bu bulgular bize, sonradan yapmak zorunda oldukları için büyük öfke duyan PF gibi bir adamın (SS üyesi) nasıl içten ayrıştığını göstermiştir.
Milgram'ın deneyi, uyumluluk ve grup otoritesine itaat kavramlarındaki "hepimiz insanız" eğilimini açıklamıştır. Çalışması ayrıca daha sonrasında kendilerini rahatlatmak için "sıradan" deneklerin bazılarının başvurduğu ego savunmalarından da bahsetmektedir.

Gordon W. Allport, bu deneysel paradigmayı "Eichmann Deneyi" olarak tanımlamaya istekliydi, çünkü deneğin durumunu "işini yaparken" milyonlarca insanın katline katkıda bulunan ünlü Nazi bürokratına benzetmişti. "Eichmann Deneyi" bu yüzden belki, uygun bir terimdir, ama bu deneyin nasıl gerçekleştirildiğini yanlış değerlendirmeyelim. Sadece Nazilere odaklanmak, amaçları ne kadar alçakça olsa da ya da fazla göz önündeki otorite figürlerini bu çalışma ile ilişkilendirmek, önemli noktayı tamamen gözden kaçırmak anlamına gelir. Çalışmalar öncelikle, sıradan ve rutin yıkımların emirleri takip eden sıradan insanlar ile yapılması ile ilgilenmektedir.

XV.

BÖLÜM

Sonsöz

Vicdan ve otorite arasındaki çatışmadan doğan ikilem, toplumlaşmanın doğasında vardır ve Nazi Almanyası hiç var olmasaydı dahi bu ikilem bizimle birlikte olacaktı. Bu probleme, yalnızca tarihte yer alan bir olaymış gibi yaklaşmanın yolu, buna havalı bir uzaklık koymaktır.

Bazıları Nazi örneğini görmezden gelir, çünkü hepimiz otoriter bir ülkede değil, demokratik bir ülkede yaşamaktayız. Ancak, gerçek şu ki, bu durum, problemi ortadan kaldırmaz. Problem, "otoriterliğin" bir politik organizasyon ya da bir çeşit psikolojik tutum olması değil, otoritenin bizzat kendisidir. Otoriter rejim, yerini demokratik uygulamalara bırakabilir; ancak, otoritenin kendisi, toplum bildiğimiz şekliyle devam ettiği sürece, saf dışı bırakılamaz. [27]

Demokrasilerde kişiler, halk oylamalarıyla göreve getirilirler. Ancak, bu bir kez gerçekleşti mi, göreve başka yollarla getirilenlerden daha az otoriteye sahip değillerdir ve hepimizin de sürekli gördüğü gibi, demokratik olarak göreve gelmiş otoritenin istekleri dahi vicdanla çatışabilir. Milyonlarca siyahın köleleştirilmesi ve ithalatı, Hint-Amerikan toplumun yok edilmesi, Japon-Amerikalıların hapsedilmesi, Vietnam'daki sivillere yönelik napalm saldırısı; tüm bunlar, demokratik bir neslin otoritesinden kaynaklanan şiddet içerikli politikalardır ve beklenen bir boyun eğmeyle karşılanmıştır. Her birinde, eyleme karşı çıkan vicdani bir ses yükseltilmiştir, ancak sıradan bir insanın tipik cevabı emirlere itaat etmek olmuştur.

Ülke genelindeki üniversitelerde ne zaman otorite deneyleri üzerine ders versem, deneklerin davranışı karşısında dehşete düşen ve böyle bir durumda asla bu şekilde davranmayacaklarını bildiren, ancak, birkaç ay içinde orduya alındıklarında vicdan azabı duymadan, beti benzi atmış

kurbana şok verme eylemlerinde bulunan genç insanlarla karşılaşıyorum ve her defasında şaşırıyorum. Bu konuda onlar da, herhangi bir çağda otoritenin amaçları doğrultusunda kendilerini feda eden ve yıkıcı sürece alet olan insanoğullarından daha iyi ya da daha kötü değiller.

İtaat ve Vietnam Savaşı

Her nesil itaat problemi hakkında kendi tarihsel tecrübelerinden bilgi almak için ortaya çıkıyor. Birleşik Devletler, çok yakın bir zamanda Güneydoğu Asya'da pahalıya mal olan ve çok tartışmalı bir savaştan yeni çıktı. Vietnam çatışmasındaki sıradan Amerikan vatandaşlarının yaptığı insanlık dışı olayların listesi uzun uzadıya ortaya dökülürken burada ayrıntısına gireceğiz. Bu konuyla ilgili farklı tezler okuyucuya sunuldu (Taylor, 1970; Classer, 1971; Halberstam, 1965). Askerlerin rutin olarak "ateş serbest bölgesi" kuralını uygulayarak köyleri ateşe vermesi, yoğun olarak napalm bombası kullanması, ilkel ordulara karşı ileri düzeydeki silahları kullanmasını, ülkenin büyük bir kısmını yaşanmaz hale getirişi, askeri çıkarları için hasta ve yaşlıların zorla tahliye edilmesi ve yüzlerce silahsız sivilin katledilişini burada fazla anlatmayacağız.

Psikologlara göre bunlar, kişiler üstü tarihi olaylar olmaktan ziyade; bize benzeyen, ancak otorite tarafından dönüştürülmüş ve bu nedenle de kendi eylemlerinin bireysel sorumluluğunu alma duygusunu elden bırakmış kişiler tarafından gerçekleştirilen eylemlerdir.

Düzgün bir insan nasıl olur da birkaç ay içinde hiçbir vicdani sınır tanımayarak başkalarını öldüren biri haline gelebilir? Bu süreci bir gözden geçirelim.

İlk olarak kişi, ordu otoritesi dışında bir noktada yer alıyorken bu otoritenin içine girmeye zorlanmış olmalıdır. Yaygın bilinen giriş bildirisi formal mekanizmayı sağlar. Sadakat yemini, aceminin yeni rolüne olan bağlılığını sağlamlaştırmak için uygulanmaktadır.

Ordu eğitim alanı, rakip yetkililerin olmamasını sağlamak için daha geniş topluluklardan mekan olarak ayrılmıştır. Ödüller ve cezalar, kişinin ne kadar itaat ettiğine yönelik olarak belirlenmektedir. Birkaç haftalık bir dönem, temel eğitime ayrılmaktadır. Bunun görünürdeki amacı, aceminin askeri becerileri kazanması olmasına rağmen, temel amacı, geriye kalan bireyselliği ve kendilik bilincini de yıkmaktır.

Talimhanede geçirilen saatler, insanlara güzel bir geçit töreni yapmalarını öğretmek için değildir. Hedef disiplindir ve kişinin yapısal moda dahil olmasına görülür bir biçim vermektir. Bölükler ve takımlar kısa süre sonra tek kişi gibi hareket etmeye başlarlar, her biri otoriteye yanıt verir. Bu formlar, insanlardan değil, otomatonlardan oluşmuştur. Askeri eğitimin bütün amacı, askeri bu noktaya düşürmek, egonun tüm izlerini silmek ve çok uzun süre maruz bırakarak askeri otoriteyi içselleştirdiğinden emin olmaktır.

Otorite, savaş alanına göndermeden önce askerlerin eylemlerini, "toplumun büyük amaçlarına ve kıymetli ülkülerine hizmet eden" eylemler olarak tanımlamaya özen gösterir. Acemilere, çatışmada karşı karşıya geldiklerinin kendi neslinin düşmanları olduğu ve onlar öldürmezler ise vatanlarının tehlikede olduğu söylenir. İçinde bulunulan durum, acımasız ve insanlıkdışı eylemlerin haklı görünmesini sağlayan bir şekilde tanımlanır. Vietnam Savaşı'nda ek bir unsur, zalimce eylemleri kolaylaştırmıştı: Düşman, başka bir ırktandı. Vietnamlılar genel olarak, insandan daha aşağı ve bu yüzden sempatiyi hak etmeyen "pislikler" olarak anılırlardı.

Savaş alanı içerisinde yeni gerçeklikler ön plana çıkar; asker artık benzer eğitimi ve telkinleri almış düşmanla karşılaşır. Askerin kendi safındaki herhangi bir düzensizlik, kendi birimi için tehlike oluşturmaktadır ve daha az etkili bir birim, yenilgiye mahkûmdur. Böylece disiplinin sürdürülmesi, hayatta kalma unsuru haline gelir ve askere itaat etmekten başka şans bırakılmaz.

Asker, rutin görevi boyunca başkalarını, sivil veya asker, öldürmeye, yaralamaya ya da sakat bırakmaya yönelik hiçbir bireysel kısıtlama yaşamaz. Bu eylemlerle birlikte kadın, erkek veya çocuk acıyla kıvranır, ölümle burun buruna gelir, ancak asker bu olayları kişisel olarak kendisiyle ilişkilendirmez. ●, kendisine verilen görevi yerine getirmektedir.

Bazı askerlerde itaatsizlik veya uyumsuzluk ihtimali ortaya çıkar, ancak içinde bulundukları durum, bunu uygulanabilir kılmaz. Nereye kaçabilirler? Dahası, karşı koymaya yönelik sıkı cezalar vardır ve nihayetinde, itaat için güçlü, içselleştirilmiş bir temel oluşur. Asker, korkak, sadakatsiz veya Amerikan değilmiş gibi görünmek istemez. Durum öyle tanımlanmıştır ki asker, yalnızca uyum sağlarsa kendini vatansever, cesur ve erkek olarak görür.

İnsanları öldürmesinin adil bir nedenden kaynaklandığı ona söylenir. Ve bu tanımlama, en üst kaynaktan gelir, müfreze komutanından ya da Vietnamlı birinden değil, Başkanın ta kendisinden. Savaşı evlerinde protesto edenler reddedilmiştir. Otoriter bir yapıya sıkıştırılmış asker için ve hayatı tolere etmeyi sağlayan psikolojik değişimleri tehdit ettiğini, yani şeytanın işini yaptığını düşünenler için. Yalnızca günü geçirip hayatta kalabilmek bile yıpratıcı iken, ahlak için endişelenecek vakit yoktur.

Bazıları için, ajan durumuna geçiş geçicidir ve insanı değerler er geç ortaya çıkar. Böyle vicdan yanlısı askerler, sayıları az olmakla birlikte, bir bozulma kaynağıdır ve birlikten uzaklaştırılırlar.

Ama burada, yapılanmaların nasıl iş gördüğüyle ilgili önemli dersler öğrendik. Tek bir bireyin ihaneti, dışarıya sızmadığı sürece, önemsizdir. Birey, sıradaki ile değiştirilir. Askeri yapılanmaya en büyük tehdit, yalnız isyancının diğerlerini de etkilemesidir. Bu yüzden, izole edilmeli veya iyi örnek olmaması için şiddetle cezalandırılmalıdır.

Çoğu örnekte, teknoloji, ihtiyaç duyulan dengeleyicileri sunarak gerginliği azaltır. Napalm bombası, on bin fitten bırakılmıştır, mitralyözlerin hedefi insanlar değil, kızılötesi osiloskoptaki küçük sinyallerdir.

Savaş devam eder; sıradan insanlar öyle zalimce ve kötü davranmaya devam ederler ki yanlarında deneydeki deneklerimiz melek gibi kalırlar. Savaşın sonu, bireysel olarak askerlerin itaatsizliğinden meydana gelmez, hükümetin politika değişikliğinden meydana gelir; askerler emir üzerine kollarını bile feda edebilirler.

Savaş bitmeden önce, insan davranışı, bizim sarpa saran önsezilerimizi onaylar hale gelir. Vietnam Savaşında, My Lai Katliamı, bu kitabın yazılma amacı olan problemi tüm açıklığı ile göz önüne sermiştir. Şimdi CBS News kanalında Mike Wallace tarafından bir katılımcı ile yapılan röportaja bakalım.

S. Her helikopterin içinde kaçar kişi vardı?

C. Beş. Ve bir köyün yanına iniş yaptık ve hepimiz bağlantı kurup köy içinde birbirimizle iletişim kuruyoruz. Ve bir tane adam vardı, barınağın altında bir Vietnamlı, kıvrılmış oraya ve adamlardan biri orada bir Vietnamlı var diye haber verdi

S. Kaç yaşlarında bir adamdı? Yani bir savaşçı mı yoksa yaşlı mı diye soruyorum.

C. Yaşlı bir adam. Adamlarımızdan birisi burada bir Vietnamlı var diye duyurdu ve arkasında Çavuş Mitchell da vurma emrini verdi.

S. Çavuş Mitchell sizin biriminizde sorumlu muydu?
A. Tüm bölükten sorumluydu. Ve daha sonra bir adam onu vurdu. Bu yüzden biz de köyün içerilerine doğru ilerleyerek şehri aramaya ve insanları toplamaya başladık.
S. Kaç kişi toparladınız?
C. Hımm, yaklaşık kırk kişi kadar vardı, köyün merkezinde de 50 civarı vardı. Ven onları oraya toparladık ve hemen oracıkta köyün merkezinde bir insan adacığı. Ve...
S. İnsanları tanımlar mısın, adam, kadın veya çocuk?
C. Adamlar, kadınlar ve çocuklar.
S. Peki bebekler?
C. Bebekler. Ve onları iyice sıkıştırdık. Onlara çömelmelerini söyledik ve Teğmen Galley geldi ve "Onlara ne yapmanız gerektiğini biliyorsunuz, değil mi?" dedi. Ben de evet diyerek yanıtladım. Bu yüzden ben de bizim onları izlememiz gerektiği düşüncesini kanıksadım. Yanımızdan ayrıldı ve yaklaşık on-onbeş dakika sonra geri döndü ve "Nasıl olur da onları hâlâ öldürmediniz?" Ve ben de bizim onları öldürmemizi istediğinizi tahmin etmediğimizi ve onları korumamızı istediğini düşündüm. Sonra da "Hayır. Onları ölü istiyorum," dedi.
S. Bunu sadece sana mı yoksa hepinize mi söyledi?
C. Aslında ben onunla yüz yüzeydim, ama diğer üç kişi ateş etmeye başlayınca on adım kadar geri çekildiler. Bana da ateş etmeye başlamamı söyledi. Bu yüzden ben de ateş etmeye başladım. Dört şarjörü kalabalığa boşalttım.
S. Yani silahının dört şarjörünü boşalttın.
C. M-16.
S. Bu senin kaç tane şarjörü kullandığınla ilgili.
C. Her şarjörle 17 atış oluyor.
S. Yani sen toplamda 64 tane gibi bir vuruş yaptın?
C. Doğru.
S. Yani kaç tane öldürdün? O anda?
A. Onlara otomatik silahla ateş ettim ve işler çok hızlı ilerlediği için kaç gerçekten kaç tanesini vurduğunu kimse bilemez. Bu yüzden belki de on veya on beş tanesini vurmuş olabilirim.
S. Adam, kadın ve çocuk?
C. Adam, kadın ve çocuk.
S. Ve bebekler?
C. Ve bebekler.
S. Peki sonrasında?
C. Sonra daha fazla insanı toparlamaya çalıştık ve yaklaşık yedi veya sekiz kişiyi bir eve tıkıştırdık ve yanlarına bir el bombası bıraktık.
S. Peki, sayı artıyor muydu?

C. Sayı artıyordu, 7-8 kişi oldu. Ve onları sazdan bir eve kapatıp ve evet, sazdan bir eve kapatıp içeri bir el bombası atacaktık. Ve o sırada biri bir çukur kazmıştı ve bize onları çukura getirmemizi söyledi. Biz de onları evden çıkardık ve oraya götürdük, bu arada orada zaten 70-75 kişi toplanmıştı. Biz de bizimkileri oraya getirdik ve Teğmen Galley bana, "Yapacak başka bir iş daha var, asker," dedi. Sonra insanların yanına gidip, teker teker onları itmeye ve ateş etmeye başladı.
S. Onları çukura mı itiyordu?
C. Çukura itiyordu. Bir hendek gibiydi. Biz de onları itmeye ve ateş etmeye başladık, hep birlikte hepsini ittik ve otomatik silahlarımızı onların üzerinde kullandık. Ve sonra...
S. Yani, erkekler, kadınlar ve çocukların?
C. Erkekler, kadınlar ve çocuklar.
S. Ve bebekler?
C. Ve bebekler, evet. Sonra onlara ateş etmeye başladık ve biri bize tek atışa geçip cephaneden tasarruf etmemizi söyledi. Biz de tek atışa geçtik ve birkaç el daha ateş ettik.
S. Bunu neden yaptınız?
C. Bunu neden mi yaptım? Çünkü bunun emredildiğini düşündüm ve sanki, o zaman doğru şeyi yapıyor gibi hissettim, çünkü demiştim ya, arkadaşlarımı kaybetmiştim. Çok iyi bir arkadaşımı, Bobby Wilson'ı kaybetmiştim. Bunu yaptıktan sonra, iyi hissettim, ama o günün sonunda, yavaş yavaş gözüm açıldı.
S. Evli misiniz?
C. Evet.
S. Çocuk var mı?
C. İki tane.
S. Kaç yaşlarındalar?
C. Oğlum iki buçuk, kızım da bir buçuk. Açıkçası, aklıma şu soru geldi, iki çocuk babası olan biri... Nasıl bebekleri vurabilir?
● zamanlar kızım yoktu. Yalnız oğlum vardı. Evet.
S. Nasıl bebekleri vurursunuz?
C. Bilmiyorum. Bu o şeylerden biri.
S. ● gün kaç kişi öldürüldü?
C. Yaklaşık 370 kişi.
S. Bu sayıya nasıl ulaştınız?
C. Çok fazla insan vardı.
S. ● kadar insan vardı diyorsunuz, peki siz tek başınıza kaç kişinin ölümünden sorumlusunuz?
C. Bilemiyorum.
S. 25? 50?
C. Bilemiyorum. Çok fazla işte.

S. Ve tam olarak ateş eden kaç kişi vardı?
C. Pekâlâ, onu da bilemiyorum. Orada başka... Orada başka bir takım daha vardı, ama kaç kişiydi, bilemiyorum.
S. Ama o siviller sıraya dizildi ve vuruldu mu? Çapraz ateş ile öldürülmediler mi?
C. Sıraya dizilmediler. ...Çukura itildiler veya dizüstü çöktürülüp vuruldular.
S. Peki o siviller - özel olarak kadınlar, çocuklar ve yaşlılar- ne yaptılar? Size neler söylediler?
C. Çok şey söylemediler. Sadece itiliyorlar ve ne deniyorsa onu yapıyorlardı.
S. Yalvarıp, "hayır.. hayır" ya da ...
C. Evet. Yalvarıyorlar ve "Hayır, hayır" diyorlardır. Anneler çocuklarına sarılıyorlardı, ama biz ateş etmeye devam ettik. Evet, ateş etmeye devam ettik. Kollarını sallıyor ve yalvarıyorlardı.

(25 Kasım 1969 - *New York Times*)

Askerle röportaj, My Lai'deki rolünden ötürü yapılmamıştı, çünkü katliam toplumun dikkatini çektiğinde, o zaten askeri yargı kapsamının dışındaydı. [28]

My Lai olayının belgelerini, Eichmann davasını ve Andersonville komutanı Teğmen Heery Wirz davasını okuduğunuzda, şunlar ortaya çıkmaktadır:

1. Ahlaklıdan ziyade, güçlü bir idareci görünümü olan biri tarafından domine edilen ve işini yapan bir dizi insan buluruz. [29]
2. Aslında, kişiler bu durumda, görev gereği diğer insanları katletmek veya kişisel duygularını ifade etmek arasında bir seçimle yüzleşir. Ancak, davranışlarını emirle kontrol eden yüksek otoritenin izin verdiği ölçüde bir ahlak duygusu hissederler.
3. Bağlılık, görev ve disiplin gibi kişisel değerler, hiyerarşinin teknik gereksinimlerine göre şekillenir. Kişi tarafından bunlar, yüksek ahlaki zorunluluklar olarak algılanır, ancak yapılanma düzeyinde bunlar sadece sistemin devamını sağlamaya yönelik teknik ön koşullardır.
4. Sıklıkla kullanılan dilde modifikasyonlar yapılır, böylece eylemler sözel düzeyde, her insanın yetiştirilmesinde rol oynayan sözel ahlaki değerlerle direkt yoldan çatışmazlar. Öfemizmalar (kötü bir şeyin yumuşak kelimelerle ifadesi, örtmece) dilde baskındır; müsrifçe değil, ancak kişinin tamamen ahlaki zorunluluklara karşı bir koruma aracı olarak.
5. Sorumluluk, emredilenin zihninde değişmez şekilde üst komutaya kayar. Ve sıklıkla, "onay" talep edilir. Aslında, sıklıkla tekrarlanan onay

istekleri, ahlak ihlallerinin gerçekleştiğinin, değişen düzeylere, emredilen tarafından değişen seviyelerde, daima hissedildiğinin bir öncül sinyalidir.
6. Eylemler daima, bir dizi yapıcı amaca yönelik olarak nitelendirilir ve bazı yüksek ideolojik amaçlar ışığında yüceltilirler. Deneyde, kurbana isteği dışında şok verme eylemi bilime hizmet; Almanya'da, Yahudilerin katledilmesi, "Yahudi mikrobuna" karşı hijyenik bir süreç olarak nitelendirilmektedir.
7. Olayların yıkıcı yönüne itiraz etmede, hatta bunun konusunu dahi açmada, kötü nitelendirilen bir şeyler vardır. Yani, Nazi Almanyasında, en çok "son çözüm" ile tanımlananlar için bile, cinayetlerle ilgili konuşmak aykırı kabul edilir. Deneydeki denekler, sıklıkla itirazlarını utanma olarak gösterdiler.
8. Denek ve otorite arasındaki ilişki sabit kaldıkça, ahlaka uymayan emirleri devam ettirebilmek için, psikolojik düzenlemeler devreye girmiştir.
9. İtaat, karşıt isteklerin veya felsefelerin dramatik bir çatışması halini almaz, daha ziyade sosyal ilişkilerin, mesleki özlemlerin ve teknik rutinlerin baskın sesi belirlediği daha geniş bir atmosfere gömülüdür. Genellikle, vicdanıyla mücadele eden bir kahraman figürü görmeyiz ya da patolojik derecede agresif bir adamın acımasızca güç konumunu istismar ettiğini, bunun yerine yapacak bir iş verilmiş olan ve becerisine dair bir etki bırakmaya çabalayan bir işlev birimidir gördüğümüz.
Şimdi, deneylere geri dönelim ve anlamlarını vurgulayalım. Ve gördüğümüz nedir? Agresyon değildir, çünkü kurbana şok veren kişilerde bir öfke, kindarlık veya nefret yoktur. İnsanlar öfkelendiklerinde, nefret dolu eylemlerde bulunurlar ve diğer insanlara öfke saçarlar, ama burada öyle olmadı. Çok daha tehlikeli bir şey oraya çıktı: İnsanın içindeki insanlığından vazgeçme kapasitesi, aslında, kendi kişiliğini kurumsal yapılar içine dahil ettiğinde kaçınılmaz olarak böyle davranması...
Bu, doğanın bize kodladığı ölümcül bir hatadır ve uzun vadede türümüze yalnızca düşük bir hayatta kalma şansı sunar. Kişisel olarak çok değer verilen sadakat, disiplin ve özveri erdemlerinin, savaşlarda yıkıcı sistemler yaratmanın temel bileşenleri olması ve insanın kötü niyetli otorite sistemlerine bağlı kalması ironiktir. [30]
Her birey, diğerleri için yıkıcı olabilecek kontrolsüz içgüdülerini kısıtlayan az ya da çok vicdana sahiptir, ama kişi, bu karakteri kurumsal bir yapıya devrettiğinde, kişisel ahlakın sınırlamalarından yoksun, insani sınırlardan

uzak, yalnızca otoritenin yaptırımlarına açık bir karakter, özerk karakterin yerini alır.

Böylesi bir itaatin sınırı nedir? Pek çok noktada bir sınır çizmeye çalıştık. Kurbanın çığlıkları eklendi, yeterli olmadı. Kurban, kalp problemi yaşadığını ifade etti, denekler yine emir üzerine ona şok vermeye devam etti. Kurban, dışarı çıkmak için yalvardı, cevap vermeyi reddetti, denekler şok vermeye devam ettiler. Başta, bu kadar ciddi tepkilerin itaatsizlik yaratmak için gerekli olacağına inanamamıştık ve her biri kendinden öncekilerin başarısızlığının üzerine eklenmişti. Bir sınır çizmedeki son çabamız Dokunma Yakınlığı koşuluydu, ama bu koşuldaki ilk denek, emir üzerine kurbanı bastırarak, en son şok düzeyine kadar gitti. Bu deneydeki deneklerin dörtte biri aynı şekilde davrandılar.

Sonuçlar, laboratuvarda görüldüğü ve hissedildiği kadarıyla, yazara çok rahatsız edici gelmiştir. İnsan doğasının, daha özel haliyle demokratik Amerikan toplumunda üretilen karakterin, kötü niyetli otorite yolunda sivillerini vahşet ve insanlık dışı muameleden uzak tutmakta güvenilmez olduğu ihtimalini arttırmışlardır. İnsanların önemli bir bölümü, emrin meşru bir otoriteden geldiğini düşündükleri sürece içeriğinden ve vicdani sınırlarından bağımsız, kendilerine söyleneni yapar.

Harold J. Laski, "İtaatin Tehlikeleri" makalesinde şunları yazmıştır:

> ... uygarlık, hepsinden çok, gereksiz acı yaratmak istememektir. Bu tanım etrafında, otoritenin emirlerini şuursuzca yerine getirenlerimizin, henüz uygarlaşamamış bireyler oldukları söylenebilir.
>
> Yapmamız gereken, eğer önem ve anlamdan tamamen yoksun olmayan bir hayat yaşamak istiyorsak, sadece gelenekten, düzenden veya otoriteden geliyor diye, kendi tecrübemizle çelişen hiçbir şeyi kabul etmemektir. Biz yanılıyor olabiliriz, ama kabul etmeye zorlandığımız gerçekler, yüzleştiğimiz gerçeklerle örtüşmüyorsa, kendi ifadelerimiz kökten bertaraf edilmiştir. Bu, özgürlük koşullarının neden her durumda otoritenin ısrarcı olduğu yasalar tarafından ısrarlı ve geniş biçimde şüpheyle karşılanmakta olduğunu göstermektedir.

NOTLAR

1. Öndeneyler ve normal deneyler. Öntestler sonucunda, sözcük okumanın ve şok vermenin önceden pratik yapılmasına ihtiyaç duyduğu görüldü. Bu yüzden, normal denemenin hemen ardından, öğretmene, öğrenciye okuması için on kelime serisi verildi. Bu serilerde, 3 nötr kelime yer alıyordu (öğrencinin doğru cevap verdiği kelimeler), yani diğer 7 kelime için, maksimum 105 volt olacak şekilde, şok uygulanıyordu (orta seviye şok). Deneklere daha sonra, ikinci bir liste verildi ve prosedürün ön denemeler ile aynı olduğu söylendi, deneyci ayrıca şunları söyledi:

> Listenin sonuna geldiğinizde, başa dönün ve öğrenci tüm sözcükleri öğrenene kadar şok uygulamaya devam edin. Deneyci, deneğe şu talimatları verir: 15 volt ile başlatın ve öğrenci her yanlış cevabı için şok seviyesini bir artırın.

2. 30. şok seviyesine ulaşan hiçbir denek, devam etmeyi reddetmedi.

3. David Mark Mantell, "The Potential for Violence in Germany", (Almanya'da Şiddet Potansiyeli)Journal of Social Issues, Vol. 27, No.4 (4 Kasım, 1971), pp 101-120.

4. Son on yılda, fiziksel yakınlığın davranış üzerine etkileri eleştirel araştırmalara konu olmuştur. (Bir örnek için, Edward T. Hall, The Hidden Dimension. (Saklı Boyut) New York: Doubleday, 1966.)

5. Yakın zamanda, diğer deneycilerin de (Sheridan ve King, 1972) itaat deneylerini, bir farkla, tekrarladıklarını öğrendim: İnsan bir kurban yerine, bir yavru köpek, gerçekten şok alıyor ve şok aldığında havlayarak, inleyerek feryat figan ediyormuş. Denek olarak kadın ve erkekler kullanılmış ve yazarlar, kadınların erkeklerden daha itaatkâr olduklarını gözlemişler. Ve bunu şöyle aktarmışlar: "İstisnasız, kadınlar, yavru köpeğe panelin sonuna kadar şok vermeye itaat ettiler." Bkz. Kilham ve Mann, 1972.

6. Bu, rapor edilmiş gerginlik verileri analizinden anlaşılmaktadır. Bu performansın sonucunda, her denek hissettiği en yüksek gerginlik düzeyinde gerginliğinin kaç olduğunu belirlemiştir. Bu veri 21 deneysel koşul için mevcuttur, şimdiki dahil ve itaatkâr kadınlar, diğer 20 gruptaki erkeklerin hepsinden yüksek bir gerginlik raporlamıştır. Bu, kadınların erkeklerden daha gergin oldukları için veya bunu söylemekte daha rahat hissettikleri için böyle olmuş olabilir. İki durumda da, itaat eden kadınlar, diğer 20 koşulun hepsinden yüksek bir seviye rapor etmiştir. Ancak bu, itaatsiz kadınlar için geçerli değildir. Gerginlik raporu, itaatsiz erkek denekler için dağılımın ortalarına denk gelmektedir.

7. Bkz. Hofling ve ark. çalışması, aşırı ilaç dozu uygulamasında, hemşirelerin doktorları sorgulamakta başarısız olduğunu göstermiştir. Charles K. Hofling, E. Brotzman, S. Dalrymple, N. Graves, C. Pierce, "An Experimental Study in Nurse-Physician Relationships," (Doktor-Hemşire ilişkisine dair deneysel bir çalışma) The Journal of Nervous and Mental Disease. Vol.143, No.2 (1966), pp.171-180.

8. Emrin içeriğinin etkilerinden büyük oranda sorumlu olduğu iddiası, çok nedensiz değildir. Sosyal psikolojide pek çok çalışma, çiftlerin, herhangi belirgin bir otorite olmaksızın, bir kişi üzerinde davranış gösterebileceğini göstermiştir (Asch, 1951; Milgram, 1964).

9. Uyum. Tocqueville kurnazca, erkekler arasındaki demokratik ilişkilerin mantıken düzenleyici mekanizmalarını gözlemlemiştir. "Demokratik", burada, baskı altında hisseden kişiyi, baskı uygulayanlardan daha iyi ya da kötü değil, aynı hissettirmeye yönelik bir durumdur. İnsan ilişkilerinde itaat ortaya çıkar ve eşitsizlikler getirir, bu da, son tahlilde, faşizmin ideal düzenleyici

mekanizmasıdır. Yalnızca insan eşitsizliğini dayanak noktası yapmış bir hükümetin felsefesinde, itaatin mutlak bir erdem gibi algılanması mantıklıdır. İtaatkâr davranış, hiyerarşik sosyal yapı bağlamında başlar ve alt ve üst seviyelerde farklılaşır. III. Reich'ın damgasının, yere vuran botlar ve hazır ol duruşu ile, hem alt-üst ilişkisine, çabuk, etkili ve gururlu bir itaat ile vurgu yapması tesadüf değildir.

10. Çokça basitleştirdim. Doğanın hiyerarşik yapılanma açısından zengin olduğu gerçeğinin yanında, insanın bunların hepsinin içinde işlevsel olmasına gerek yoktur. İzole edilmiş bir beyin hücresi, kendi organ sistemi olmadan fonksiyon gösteremez. Ama bir bireyin kendine yeterliği onu, büyük sosyal sistemlere bağımlı olmaktan kurtarır. Hem bazı rolleri benimseyerek böyle sistemlere dahil olma yetisi vardır, hem de kendini onlardan ayırma yetisi. Bu iki yönlü kapasite, türe maksimum uyum avantajı sağlar. Bireyin yenilikçi potansiyeli ve esnek tepkileri ile, güç, güvenlik ve verimliliği artırır. Türün hayatta kalması açısından, bu, iki dünya için de en iyisidir.

11. Çocuk gelişimi öğrencileri, "otoriteyi tanıma ve isteklerine uyum sağlamanın, çocukların kurduğu ilk sosyal ilişki" olduğunu uzun zamandır bilmektedir. (English, 1961, sayfa 24.) Tam bağımlılığın ilk formları, çocuğa küçük seçme şansları tanır. Ve otorite kendisini, çocuğa genellikle iyi niyetli ve yardımcı formda gösterir. Yine de, 2-3 yaşlarında, çocukta, her şansta otoriteye karşı geldiği, en iyi niyetli isteklerini bile reddettiği kontrolsüz bir negatiflik gözlenir. Stogdill (1936) sosyal uyuma dair tüm davranış problemlerinde, ebeveynlerin itaatsizliği en başta saydıklarını göstermiştir. Sıklıkla, çocuk ve ebeveyni arasında bu noktada anlaşmazlık vardır ve olgunlaşma süreçleri, ebeveynlerin ısrarı ile, çocukta hep itaatkâr olma yönünde özendirilir. Çocuğun bitmek tükenmek bilmeyen itaatsizliği, aslında çoğunlukla otoritenin reddi ve kendinin ispatlanmasını içerir, yetişkinlerin itaatsizliğinden farklıdır; çocukta herhangi bir bireysel sorumluluk anlayışı olmadan gerçekleşir. Yetişkinlerde görebileceğimiz itaatsizlik formlarının tersine bu, gelişigüzel, tamamen dışavurumcu bir itaatsizliktir ve ahlaki temellere dayanmaz.

12. Otoritenin meşruiyetini karşı tarafa iletmenin teknik problemi üzerinde düşünmeye değer bir konudur. Kendisine askerlik kurulundan mektup gelmiş bir genci düşünün. Bunun tamamen şaka olmadığını gösteren kanıt nedir? Ve bunu ilerletecek olursak, genç kurula ait askeri kışlaya gittiğinde, hakiler içindeki bir adam, hangi kanıta dayanarak, onun hayatının kontrolünü alabilecektir? Belki de bu işsiz aktörler tarafından tezgâhlanmış bir oyundur. Gerçek otorite, otorite gibi görünmenin kolaylığını bildiğinden, bu tip durumlara uyanık olmalıdır ve otorite olmadığı halde otorite gibi davranmanın cezaları ağırdır.

13. Farz edin ki, bir deneyci, bir evden diğerine özel mülk alanından geçerek, izin alarak, deneylerini bu evlerin salonlarında yapıyor olsun. Onun otoriter havası, durumunu destekleyen laboratuvar düzeni olmadan zayıflayacaktır.

14. "İlgisizlik bölgesi" kavramı için, bkz. Herbert A. Simon, Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations. (İdari Davranış: İdari Yapılanmalarda Karar Verme Süreçleri Üzerine Bir Çalışma) New York: The Free Press, 1965.

15. The Caine Mutiny (İsyan), Herman Wouk (1952) bu durumu çok güzel özetlemektedir. Bir otoritenin aptal olması sorun oluşturmaz. Çoğu otorite, beceriksiz olsa da iş görebilir. Otorite, konumundan faydalanmaya kalkışırsa ve alt kademelerini yanlış bir davranışa yönlendirirse sorun çıkmaktadır. Aptal otoriteler, alt kademelerinden yetenekli olanlara sorumluluk verdikçe, bazen çok etkili olabilir ve alt kademelerince sevilebilirler. The Caine Mutiny iki nokta daha ilave ediyor. İlki, otorite beceriksiz olsa bile, onu reddetmenin ne kadar zor olduğu. Willie ve Keith ancak çok büyük bir stres ve kargaşa sonrasında, Queeg'in beceriksizliklerinden ötürü batmak üzereyken Caine'in dümenine geçebilirler. İkincisi, isyanın çıkması artık bir zorunluluk olarak görünse de, otoritenin ilkelerine bağlı kalma davranışı öyle derindi ki, Greenwald'un sesiyle yazar, dramatik olaylar olurken, isyanın ahlaki temelini sorgulamaktadır.

16. Group Psychology and Analysis of the Ego (1921)(Grup Psikolojisi ve Egonun Analizi)'nde, Freud, kişinin, lidere neyin iyi veya kötü olduğuna karar verme hakkı tanımak için, kendi süper egosunu bastırdığına işaret eder.

17. Koestler, sosyal hiyerarşilere dair muhteşem analizinde şunları aktarır: "Defalarca kez vurguladığı üzere, insanın bencil içgüdüleri, bütünleşme eğilimlerinden çok daha küçük seviyede tarihsel tehlike oluşturur. Bunu en basit haliyle söylemek istersek: Agresif bir atılganlık eğilimi olan kişi, toplumdan dışlanır; kendini uzaklaştırır ve hiyerarşinin dışına çıkar. Gerçekten inançlı birisi ise, öte yandan, hiyerarşinin içine dahil olur, kilisesinin, partisinin ya da kimliğini üzerine kurduğu sosyal oluşum her ne ise, onun kucağına sığınır." Arthur Koestler, The Ghost in the Machine (New York: The Macmillan Company, 1967).

18. Bilişsel uyumsuzluk teorisi ile tutarlı bir yorum. Bkz. L. Festinger, 1957.

19. Bkz. Erving Goffman "Embarrassment and Social Organization," (Sosyal Yapılanma ve Utanç) The American Journal of Sociology, Vol. 62 (Kasım, 1956), pp. 264-271. Ayrıca bkz. Andre Modigliani, "Embarrassment and Embarrassability", (Utanç ve Utanabilirlik) Sociometry, Vol. 31, No.3 (Eylül 1968), pp 313-326: ve "Embarrassment, Facework, and Eye Contact: Testing a Theory of Embarrassment" (Utanç, Mimikler ve Göz Teması: Bir Utanç Teorisinin Test Edilmesi) Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 17, No.1 (1971), pp. 15-24.

20. Utanç ve ayıplanma, deneği itaatkâr rolüne bağlayan önemli faktörler ise, bu duyguların olmadığı durumlarda, itaat davranışında keskin bir düşüş beklemeliyiz. Bu da, tam olarak Deney 7'de gördüğümüz durumdu, deneycinin odadan ayrıldığı ve emirleri telefon ile ilettiği koşul. Deneklerimizin çoğunun gösterdiği itaat, sosyal durumun yüz yüze olma karakterine dayanıyordu. İtaatin bazı tipleri - görev üzerine düşman tarafına gönderilen bir asker gibi - otoriteye daha fazla maruz kalmaya ve otorite ile emredilen arasındaki uyuma bağlıdır. Garfinkel'ın çalışması ve bu kitaptaki çalışma, sosyal hayatın kabullenme yapısı, itaatsizlik ortaya çıkacaksa, bozulmalıdır. İtaatsiz olmaktaki aynı tuhaflık, utanç ve zorluk, Garfinkel'in (1964) deneklerin günlük hayattaki kuralları ihlal etmelerinin istendiği çalışmasında da, görülmektedir.

21. Bir kuruluşun durumundaki değişikliği kavrama başarısızlığı... Böyle bir durumu değerlendiren kişi bütün ahlaki değerleri işleyen ve deneyden ayrılmak isteyeceğini anlayabilecek sıradan bir insan. Ancak, bu şekilde bir insanın bir otorite sistemine girmesi durumunda kişinin zihninde oluşabilecek temel değişiklikleri dikkate almıyorlar. Deneyin sonucu ile ilgili hatalı bir tahmini düzeltmek için en çabuk yol deneklere "Yapılan uygulamanın içeriği sizin düşündüğünüz kadar önemli değil, burada denekler arasındaki ilişki ona göre daha önemli, gözlemlerinize göre katılımcılar yaptığı veya söyledikleri değil; sosyal ilişki yapısı sayesinde birbirleriyle nasıl davrandığıdır" demektir. İnsanların neden davranışı doğru tahmin edemediğine dair daha farklı bir sebep var. Toplum bir kişinin davranışlarının karakterinden kaynaklandığı ideolojisini düşünmeye sevk ediyor. Bu düşünce kişilerin kendi davranışlarını kendi başlarına kontrol edermiş gibi davranmaya sevk edici pragmatik etkiye sahip. Ancak bu insanın eyleminin karar verilmesinde ciddi ciddi bozulmuş bir düşünce şekli ve doğru tahminlere izin vermiyor.

22. Konrad Lorenz önleyici mekanizmalardaki, araçlar ve silahlarla beraber gelen kesintiyi şöyle ifade eder: "Uzaktan kumanda edilen modern silahların kullanımıyla ilgili olarak aynı prensipler, hatta daha yüksek seviyelerde, geçerlidir." Düğmeye basan kişi, duygusal olarak eyleminin gerçek sonuçlarını görmekten, duymaktan engellenmiştir, eylemi yerine getirebilsin--- hayal edebiliyor olsa bile. Konrad Lorenz On Aggression (Agresyon Üzerine) (New York Harcourt Brace Jovanovich, 1966), p. 234.

23. Bkz. N. J. Lerner "Observer's Evaluation of a Victim; Justice, Guilt and Veridical Perception" (Gözlemcinin Bir Kurbanı Değerlendirmesi; Adalet, Suç ve Gerçeğe Uygun Algı) Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 20, No. 2 (1971), pp. 127-35.

24. Princeton'da: D. Rosenhan, Obedience and Rebellion; Observations on Milgram Three-Party Paradigm (İtaat ve İsyan; Milgram'ın Üçlü-Parti Paradigması Üzerine Gözlemler) Hazırlık aşamasında. Münih'te: D. M. Mantell, "The Potential for Violence in Germany" (Almayanda Şiddet Potansiyeli) Journal of Social Issues, Vol. 27, No.4 (1971), pp. 101-12. Roma'da: Leonardo Ancona ve Rosetta Pareyson, "Contributo allo studie della aggression; La Dinamica della obbedienza distruttiva," Archiva di psicologia neurologia e psichiatria, Anna XXIX (1968), fasc. IV. Avusturalya'da: W. Kilham ve L. Mann, "Level of Destructive Obedience as a Function of Transmittal and Executant Roles in the Milgram Obedience Paradigm" (Milgramın İtaat Paradigmasındaki İletim ve Uygulama Rollerinin Fonksiyonu olarak Yıkıcı Otoritenin Seviyesi) Baskıda. (1973) Journal of Personality and Social Psychology

25. Örnek olarak M. I. Orne ve C. C. Holland'a bakınız ve benim onlara tepkim için: A. G. Miller (ed.) The Social Psychology of Psychological Research (Psikolojik Araştırmanın Sosyal Psikolojisi) New York; The Free Press, 1972.

26. Ancak bu noktada naif davranmamalıyız. Hepimiz hükümetin propaganda aracını kullanarak amaçlarının tümünü nasıl ahlaka uygun olarak yansıttığını ve özgür dünyayı kurtarmak amacıyla Vietnam'da erkek, kadın ve çocukları nasıl katlettiğini gördük. Ayrıca beyanların ne kadar kolay meşrulaşan hedefler olduğunu görmekteyiz. Diktatörlükler de oturmuş değerler bakımından programlarını haklı göstererek kitleleri ikna etmeyi denemektedir. Hitler bile Yahudilere karşı olan nefretinden dolayı değilse bile ama Aryan ırkını saflaştırma isteğinden ve zayıflatılmış parazitlerden arınmış bir ırk yaratma dileğinden dolayı onları yok edeceğini dile getirmedi.

27. Bierstedt, otoritenin hükümetten bile daha gerekli olduğunu olgusunda oldukça doğru bir şekilde ortaya koymaktadır: "...Otorite problemi sosyal yapının en alt kısımlarında ortalama bir teori olarak kalmaktadır... hükümet bile, bir manada, sadece bir politik olgu olmaktan ziyade öncelikli ve temel olarak sosyal bir olgudur, ve... hükümetin kendini ifade alanı, bir emir ve bir yapı içerir. Anarşi, hükümetin zıttı ise, anomi de toplumun zıttıdır. Otorite, diğer bir deyişle, kelimenin dar anlamında tamamen politik bir kavramı işaret eder. Otorite, toplumun sadece politik kurumlarında değil, tüm kurumlarında kendini gösterir. Toplumdaki tüm birlikler, ne kadar küçük ya da geçici olursa olsun, kendi otorite yapısına sahiptir. Bierstedt, pp. 68-69.

28. Ama, "yukarıdan gelen emirler", onları yerine getiren birliğin başındaki Teğmen William Calley tarafından savunulmuştur. Askeri savcı, Calley'in bu emirleri savunmasına itiraz etmiştir. Savcı, askerlerin emirlere uymasını değil, Calley'i emre uymadığı ve böylece, katliamdan sorumlu olduğu için cezalandırdı. Calley suçlu bulundu. Amerikan halkının Calley davasına tepkisi, Kelman ve Lawrence tarafından (1972) incelenmiştir ve bulguları güven verici değildir. % 51, emirlere uyacağını ve emredildiği durumda bir Vietnam köyünün tüm sakinlerini vuracağını söylemiştir. Kelman şunu ifade eder: "Görünüşe bakılırsa, herkes açıkça meşru otoritelerin emirlerini eşit derecede zorlayıcı bulmamaktadır. Milgram'ın her deneği kurbana son seviye şoku vermemiştir. Bunun gibi Calley'in kumandası altındaki her asker de silahsız sivilleri öldürme emrine uymamıştır. Bu tür durumlarda direnç gösterenler belli ki, günlük hayatta kullandığımız kişisel nedensellik ve sorumluluk duygu çerçevesini ayakta tutabilmişlerdir. "Yine de, verilerimiz, Amerikalıların, otoritenin emirlerine karşı gelme hakkını kendilerinde görmediklerini göstermektedir." Calley'in My Lai'de yaptıklarını normal görmektelerdi, çünkü (onlara göre) yaptıklarını meşru bir otoriteye itaat ettiğinden yapmıştı." Kelman'ın katılımcılarının kendilerini neden My Lai'deki askeri otoriteye tabi tuttuklarını öğrenmeliyiz (özellikle, sadece bir kaçı deneycinin otoritesine boyun eğilebileceğini tahmin etmişken) İlki, görüşmedeki cevaplar, Vietnam'daki savaş sırasında, savaşın kendisine olan görüşü ve hükümetin politikalarına gösterilen desteği göstermiştir. Soru, barış zamanında sorulmuş olsaydı, daha büyük bir yüzde, itaatsizlik tahmininde bulunurdu. Cevaplar ayrıca, Amerikan halkının çoğunun mahkemeye çıkarılmaması gerektiğini düşündükleri bir Amerikan askeriyle olan dayanışmalarını gösteriyordu. İkincisi, sorunun askeri bağlamda itaat ile ilgili sorulması, onu sıradan bir kişi için en tanıdık noktaya yerleştirmiştir: kişi, bir askerin emre itaat

etmesi gerektiğini bilir ve bu kişinin görüşmedeki cevabı askeriye hakkında halkın görüşünden, kulaktan dolma bilgilerden ileri gelmektedir. Ancak bu, itaatin, farklı bir bağlamda doğru uygulamaların göstereceği genel prensiplerini anlamada etkili olmaz. İnsanlar askerlerin katliam yapmalarını anlamakta ancak, böyle bir eylemin sürekli tekrar edilmesinin, organize toplumlardaki gözle görülemeyen süreçlerin doğal bir sonucu olduğunu göememektedirler. Sonuçta, cevap, Amerikan halkının, otoritenin Vietnam Savaşına dair görüşlerini ne seviyede benimsediğini gösterir. Hükümetin (toplumsal düzeyde, durumun resmi tanımının ilanı olan) propagandalarıyla doldurulmuşlardır. Bu açıdan, Kelman'ın sorularını cevaplayan katılımcıları, hakkında sorulan otorite sisteminin dışında durmaktadırlar ama yine de ondan etkilenmiş görünmektedirler.

29. Henry Wirz, Henry Wirz davası (Andersonville Komutanı), Temsilciler Meclisi, 40. Kongre, 2.Oturum, Ed. Dök. No. 23. 16 Nisan 1866'daki Meclis kararına cevap olarak Savaş Bakanlığı adına yazılmış, Henry Wirz davası özeti. 17 Aralık, 1867

30. Politik kurumların uluslararası yıkımına dair anarşist söylem, otorite problemi için kuvvetli bir çözüm olabilir. Ancak, anarşizmin kendi problemleri de eşit derecede çözümsüzdür. İlki, otoritenin varlığı bazen kötücül ve ahlaksız eylemlere sebep olurken, otoritenin olmaması kişiyi, daha iyi organize olmuş kişiler içinde kurban konumuna sokar. Birleşik Devletler, tüm politik kurumlarını fesh ederse, sonuç çok daha açık şekilde görülür. Az zamanda, kendi örgütsüzlüğümüzün kurbanı oluruz, daha iyi örgütlenmiş topluluklar hemen bu zayıflığı algılar ve harekete geçer. Dahası, resmi kötü niyetli otoriteye karşı asil bireyin karşı durma çabası olarak göstermek, onu basitleştirmek olur. Gerçek şudur ki, asaletinin çoğu ve kötü niyetli otoriteye karşı duruşunun getirdiği erdemlerin çoğu, otoriteden devşirilmiştir. Ve otorite yüzünden kötü eylemlerde bulunan her bir kişi için, böyle davranması engellenen bir başkası vardır.

KAYNAKLAR

Abse, D. The Dogs of Pavlov. London: Valentine, Mitchell & Co., Ltd., in press.

Adorno, T.; Frenkel-Brunswik, Else; Levinson, D. J., and Sanford, R. N. The Authoritarian Personality. New York: Harper & Row, 1950.

Arendt, H, Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. New York: Viking Press, 1963.

Asch, J. E. "Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgement." In H. Guetzkow (ed.), Groups, Leadership, and Men. Pittsburgh: Carnegie Press, 1951.

Ashby, W. R. An Introduction to Cybernetics. London: Chapman and Hall Ltd., 1956.

Baumrind, D. "Some Thoughts on Ethics of Research: After Reading Milgram's 'Behavioral Study of Obedience.'" American Psychologist, Vol. 19 (1964), pp. 421-23.

Berkowitz, L. Aggression: A Social Psychological Analysis. New York: McGraw-Hill, 1962.

Bettelheim, B. The Informed Heart. New York: The Free Press, 1960.

Bierstedt, R. "The Problem of Authority." Chapter 3 in Freedom and Control in Modern Society. New York: Van Nostrand, 1954, pp. 67-81.

Block, J. and J. "An Interpersonal Experiment on Reactions to Authority." Human Relations, Vol. 5 (1952), pp. 91-98.

Buss, A. H. The Psychology of Aggression. New York: John Wiley, 1961.

Cannon, W. B. The Wisdom of the Body. New York: W. W. Norton, 1932.

Cartwright, D. (ed.). Studies in Social Power. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1959.

Comfort, A. Authority and Delinquency in the Modern State: A Criminological Approach to the Problem of Poeer. London: Routledge and K. Paul, 1950.

Crawford, T. "In Defense of Obedience Research: An Extension of the Kelman Ethic." In A. G. Miller (ed.), The Social Psychology of Psychological Research. New York The Free Press, 1972, pp. 179-86.

Dicks, H. V. Licensed Mass Murder: A Social Psychological Study of Some S.S. Killers. New York Basic Books, 1972.

Elms, A. C. "Acts of Submission." Chapter 4 of Social Psychology and Social Relevance. Boston: Little, Brown, 1972.

English, H. B. Dynamics of Child Development. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961.

Erikson, M. "The Inhumanity of Ordinary People." International Journal of Psychiatry, Vol. 6 (1968), pp. 278-79.

Etzioni, A. "A Model of Significant Research." International Journal of Psychiatry, Vol. 6 (1968), pp. 279-80.

Feinberg, I. "Sex Differences in Resistance to Group Pressure." Unpublished master's thesis, Swarthmore College, Swarthmore, Pa.

Festinger, L. A Theory of Cognitive Dissonance. New York: Harper & Row. 1957.

Frank, J. D. "Experimental Studies of Personal Pressure and Resistance." Journal of Genetic Psychology, Vol. 30 (1944), pp. 23-64.

French, J. R. P. "A Formal Theory of Social Power: Psychological Review, Vol. 63 (1956), pp. 181-94.

___, Morrison, H. W., and Levinger, G. "Coercive Power and Forces Affecting Conformity." Journal of Abnormal Social Psychology, Vol. 61 (1960), pp. 93-101.

___, and Raven, B. H. "The Bases of Social Power." In D. Cartwright (ed.), Studies in Social Power. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1959, pp. 150-67.

Freud, S. Totem and Taboo. Translated by J. Strachey. New York: W. W. Norton, 1950.

___, "Thoughts for the Times on War and Death." In J. Strachey (ed.), The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. 14. London, The Hogarth Press, 1957, pp. 273-302.

___, Group Psychology and the Analysis of the Ego. Translated by J. Strachey. London: Hogarth, 1922; New York: Bantam Books, 1960. (German original, 1921.)

Fromm, E. Escape from Freedom. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1941.

Garfinkel, H. "Studies of the Routine Grounds of Everyday Activities." Social Problems, Vol. 11 (Winter 1964), pp. 225-50.
Glasser, R. J. 365 Days. New York: George Braziller, 1971.
Goffman, E. The Presentation of Self in Everyday Life. New York: Doubleday Anchor Books, 1959.
___, "Embarrassment and Social Organization." the American Journal of Sociology, Vol. 62 (November 1956), pp. 264-71.
Halberstam, David. Making of a Quagmire. New York: Random House, 1965.
Hall, E. T. The Hidden Dimension. New York: Doubleday, 1966.
Hillberg, R. The Destruction of the European Jews. Chicago: Quadrangle Books, 1961.
Hobbes, Thomas, Leviathan. Oxford: Oxford University Press, 1909, Reproduction of 1651 edition.
Hofling, C. K.; Brotzman, E.; Dalrymple, S.; Graves, N., and Pierce, C. "An Experimental Study of Nurse-Physician Relations." The Journal of Nervous and Mental Disease. Vol. 143, No. 2 (1966), pp. 171-80.
Homans. G. C. Social Behavior: Its Elementary Forms. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1961.
Katz, J. Experimentation with Human Beings: The Authority of the In vestigator, Subject, Professions, and State in the Human Experimentation Process. New York: Russell Sage Foundation, 1972.
Kelman, H. "Human Use of Human Subjects: The Problem of Deception in Social Psychological Experiments." Psychological Bulletin, Vol. 67 (1967), pp. 1-11.
___, and Lawrence, L. "Assignment of Responsibility in the Case of Lt. Calley: Preliminary Report on a National Survey." Journal of Social Issues, Vol. 28, No. 1 (1972).
Kierkegaard, S. Fear and Trembling. English edition. Princeton: Princeton University Press, 1941.
Kilham, W., and Mann, L. "Level of Destructive Obedience as a Function of Transmittor and Executant Roles in the Milgram Obedience Paradigm." Journal of Personality and Social Psychology, in press.
Koestler, Arthur. The Ghost in the Machine. New York: Macmillan, 1967.
Kohlberg, L. "Development of Moral Character and Moral Ideology." In Hoffman, M. L., and Hoffman, L. W. (eds.), Review of Child Development Research, Vol. 1. New York: Russell Sage Foundation, 1964, pp. 383-431.
___, "Relationships Between the Development of Moral Judgment and Moral Conduct." Paper presented at Symposium on Behavioral and Cognitive Concepts in the Study of Internationalization at the Society for Research in Child Development, Minneapolis, Minnesota, March 26, 1956.
Laski, H. J. "'The Dangers of Obedience." Harper's Monthly Magazine, Vol. 159 (1919), pp. 1-10.
Lazarus, R. "A Laboratory Approach to the Dynamics of Psychological Stress." American Psychologist, Vol. 19 (1964), pp. 400-411.
Leavitt, S. "The Andersonville Trial." In Bennett Cerf (ed.), Four Contemporary American Plays. New York: Random House. 1961.
Lerner, M. J. "Observer's Evaluation of a Victim: Justice, Guilt, and Veridical Perception." Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 20, No. 2 (1971), pp. 127-35.
Lewin, K. Field Theory in Social Science. New York: Harper & Row, 1951.
Lippett, R. "Field Theory and Experiment in Social Psychology: Autocratic and Democratic Group Atmosphere." American Journal of Sociology. Vol. 45, pp. 25-49.
Lorenz, K. On Aggression. Translated by M. K. Wilson. New York: Bantam Books, 1963.
Mantell, D. M. "The Potential for Violence in Germany." Journal of Social Issues, Vol. 27, No. 4 (1971), pp. 101-12.
Marler, P., Mechanisms of Animal Behavior. New York: John Wiley & Sons, 1967.
Milgram, S. "Behavioral Study of Obedience." Journal of Abnormal Psychology, Vol. 67 (1963), pp. 371-78.

___, "Dynamics of Obedience: Experiments in Social Psychology." Mimeographed report, National Science Foundation, Jan. 25, 1961.
___, "Group Pressure and Action Against a Person." Journal of Abnormal Social Psychology, Vol. 69 (1964), pp. 137-43.
___, "Issues in the Study of Obedience: A Reply to Baumrind." American Psychologist, Vol. 19 (1964), pp. 848-52.
___, "Liberating Effects of Group Pressure." Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 1 (1965), pp. 127-34.
___, Obedience (a filmed experiment). Distributed by the New York University Film Library. Copyright 1965.
___, "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority." Human Relations, Vol. 18, No. 1 (1965), pp. 57-76.
___, "Interpreting Obedience: Error and Evidence; A Reply to Orne and Holland." In A. G. Miller (ed.), The Social Psychology of Psychological Research. New York: The Free Press, 1972.
Miller, A. (ed.). The Social Psychology of Psychological Research. New York: The Free Press, 1972.
Miller, N. "Experimental Studies of Conflict." In M. J. Hunt (ed.), Personality and Behavior Disorders. New York: Ronald Press, 1944, pp. 431-65.
Modigliani, A. "Embarrassment and Embarrassability." Sociometry, Vol. 31, No. 3 (September 1968). pp. 313-26.
___, "Embarrassment, Facework, and Eye Contact: Testing a Theory of Embarrassment." Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 17, No. 1 (1971), pp.15-24.
Orne, M. T., and Holland, C. C. "On the Ecological Validity of Laboratory Deceptions." International Journal of Psychiatry, Vol. 6, No. 4 (1968), pp. 282-93.
Orwell, G. Selected Essays. London: Penguin Books, 1957.
Raven, B. H. "Social Influence and Power." In I.D. Steiner and M. Fishbein (eds.), Current Studies in Social Psychology. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965.
___, and French, J. R. P. "Group Support, Legitimate Power, and Social Influence." Journal of Personality, Vol. 26 (1958), pp. 400-409.
Rescher, N. The Logic of Commands. New York: Dover Publications, 1966.
Rosenhan, D. "Some Origins of Concerns for Others." In P. H. Mussen, J. Langer, and M. Covington (eds.), Trends and Issues in Developmental Psychology. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1969, pp. 134-53.
___, Obedience and Rebellion: Observations on the Milgram Three-Party Paradigm. In preparation.
Rosenthal, R., and Rosnow, R. L. "Volunteer Subjects and the Results of Opinion Change Studies." Psychological Reports, Vol. 19 (1966), p. 1183.
Scott, J. P. Aggression. Chicago; University of Chicago Press, 1958.
Sheridan, C.L., and King, R. G. "Obedience to Authority with an Authentic Victim." Proceedings, Eighteith Annual Convention, American Psychological Association. 1972, pp. 165-66.
Sherif, M. The Psychology of Social Norms. New York: Harper & Row, 1936.
Shirer, W. L. The Rise and Fall of the Third Reich. New York: Simon & Schuster, 1960.
Sidis, B., The Psychology of Suggestion. New York: Appleton, 1898.
Simon, H. A. Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations. New York: The Free Press, 1965.
Snow, C. P. "Either-Or" Progressive, February 1961, p. 24.
Sophocles. Antigone. Translated by J. J. Chapman. Boston: Houghton Mifflin Co., 1930.
Stogdill, R. M. "The Measurement of Attitudes Toward Parental Control and the Social Adjustment of Children." Journal of Applied Psychology, Vol. 20 (1936), 259-67.
Taylor, T. Nüremberg and Vietnam: An American Tragedy. Chicago: Quadrangle Books, 1970.
Tinbergen, N. Social Behavior in Animals. London: Butler and Tanner, Ltd., 1953.
Thoreau, Henry David. Walden and Civil Disobedience. Edited by Sherman Paul. Boston: Houghton Mifflin, 1957.
Tocqueville, Alexis de. Democracy in America. London: Oxford University Press, 1965.

Tolstoy, L. Tolstoy's Writings on Civil Disobedience and Non-violence. New York: New American Library, 1968.
Weber, M. Theory of Social and Economic Organization, Oxford: Oxford University Press, 1947.
Wouk, H. The Caine Mutiny. Garden City: Doubleday and Company, 1952.

İncelenen Diğer Çalışmalar

Adams, J. Stacy, and Romney, A. Kimball "A Functional Analysis of Authority." Pychological Review, Vol. 66, No. 4 (July 1959), pp. 234-51.
Aronfreed, Justin. Conduct and Conscience: The Socialization of Internalized Control over Behavior. New York: Academic Press, 1968.
Berkowitz, Leonard, and Lundy, R. "Personality Characteristics Related to Susceptibility to Influence by Peers or Authority Figures." Journal of Personality, Vol. 25 (1957), pp. 306-16.
Binet, A. La Suggestibilite. Paris: Schleicher, 1900.
Cohn, Norman. Warrant for Genocide. New York: Harper & Row, 1967.
DeGrazia, Sebastian. "What Authority Is Not." The American Political Science Review, Vol. 3 (June 1959).
Eatherly, Claude. Burning Conscience: The Case of the Hiroshima Pilot Told in His Letters to Gunther Anders. New York: Monthy Review Press, 1961.
Elkins, Stanley M. Slavery: A Problem in American Institutional and Intellectual Life. Chicago: The University of Chicago Press, 1959.
Friedlander, Saul. Kurt Gerstein: The Ambiguity of Good. New York: Alfred A. Knopf, 1969.
Friedrich, C. J. Authority. Cambridge: Harvard University Press, 1958.
Gamson, William, Power and Discontent. Homewood, Ill: The Dorsey Press, 1968.
Gaylin, W. In the Service of Their Country: War Resisters in Prison. New York: The Viking Press, 1970.
Goldhammer, R., and Shils, E. "Types of Power and Status." American Journal of Sociology, Vol. 45 (1939), pp. 171-78.
Gurr, Ted Robert. Why Men Rebel. Princeton: Princeton University Press, 1970.
Hallie, Philip P. The Paradox of Cruelty. Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 1969.
Hammer, Richard. The Court Martial of Lt. Calley. New York: Coward, McCann, & Geoghegan, 1971.
Heydecker, J. J., and Leeb, J. The Nüremberg Trial. Cleveland and New York: World Publishing Company, 1962.
Howton, F. William. Functionaries. Chicago: Quadrangle Books, 1969.
Huntington, Samuel P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations. New York: Vintage Books, 1964.
Lasswell, H. D., and Kaplan, A. Power and Society. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1950.
Lauman, Edward O.; Siegel, Paul M., and Hodge, Robert W. (eds.). The Logic of Social Hierarchies. Chicago: Markham Publishing Co., 1970.
Neuman, Franz. The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory. Edited by Herbert Marcuse. New York: The Free Press, 1957.
Parsons, T. The Social System. New York: The Free Press, 1951.
Reich, Wilhelm. The Mass Psychology of Fascism. New York: Orgone Institute Press, 1946.
Ring, K., Wallston, K., and Corey, M. "Mode of Debriefing as a Factor Affecting Subjective Reaction to a Milgram-Type Obedience Experiment: An Ethical Inquiry." Representative Research in Social Psychology, Vol. 1 (970), pp. 67-88.
Rokeach, M. "Authority, Authoritarianism, and Conformity." In I. A. Berg and B. M. Bass (eds.), Conformity and Deviation. New York: Harper & Row, 1961, pp. 230-57.
Russell, Bertrand. Authority and the Individual. Boston: Beacon Press, 1949.
Sack, John. Lt. Calley: His Own Story. New York: The Viking Press, 1970.
Speer, Albert. Inside the Third Reich: Memoirs. New York: Macmillan, 1970.

Tilker, H. A. "Socially Responsible Behavior as a Function of Observer Responsibility and Victim Feedback," Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 14, No. 2 (February 1970), pp. 95-100.
Von Mises, Ludwig. Bureaucracy. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1944.
Whyte, L. L., Wilson, A. C., and Wilson, D. (eds.), Hierarchical Structures. New York: American Elsevier Publishing, 1969.
Wolfe, D. M. "Power and Authority in the Family," In D. Cartwright (ed.), Studies in Social Power. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1959, pp. 99-117.


kafekültür

KAFEKÜLTÜR YAYINCILIK

1. Dünya Savaşı, Kubilay Mehmet Gül
11 Yalnız Kadın, Der. Hikmet Zahir
100 Fırça Darbesiyle Kendi Resmini Yap, Hare Ergen
100 Kodla Kendi Web Siteni Yap, Halil Gökhan
100 Liraya Kendi Filmini Çek, Aydan Gündüz
100 Saatte Kendi Kitabını Yaz, Halil Gökhan
100 Terimde Bütün Felsefe, Halil Gökhan
100 Türk Şey, Halil Gökhan
101 Doğu Öyküsü, H. Zekâi Yiğitler
101 Mesnevi Öyküsü, H. Zekâi Yiğitler
101 Sufi Öykü, H. Zekâi Yiğitler
2014 Roman Ajandası, Haz. Halil Gökhan
2014 Roman Yazan Ajanda, Haz. Halil Gökhan
68 Devrim Plajı, Der. Halil Gökhan
Adamlar Kadınlardan Daha Orospuydu, Halil Gökhan
Ahmet Hulusi Efendi, H. Zekâi Yiğitler
Albert Camus & Özgürlük ve Devrim, Gülser Erçel
Anahtar Deliği, Halil Gökhan
Anarşi, Aycan Türk
Arafor, Sadık Yemni
Arılar, Melis Olçum
Aşkın Bütün Harflerine, Halil Gökhan
Ateistlerin Son Sözleri İnanmıyorum, Halil Gökhan
Ateizm, Voltaire
Aura Gizemleri, Nuran Budak Akrei
Bütün Eserleri 1, Halil Cibran
Bütün Eserleri 2, Halil Cibran
Bütün Eserleri TEK CİLT, Halil Cibran
Can Çekişen Ateist, Marquis de Sade
Carmen, Prosper Merimée
Carmen Haremde, Raşel Rakella Asal
Cecile, Raşel Rakella Asal
Cennet, Muammer Yüksel
Che Guevara Devrim ve Yoldaş, Jean Cormier

Cibran Neden Evine Gidemedi? Der. Candan Selman
Çanakkale Cehennemi, Pierre Miquel
Demokrasi Öldü mü? Der. Halil Gökhan
Deney, Stanley Milgram
Denemeler, Michel de Montaigne
Denge, Thorvald Steen
Devamı Hayat, Hasan Öztoprak
Direniş CHE, Ernesto Che Guevara
Dilenci ile Milyarder, Benoit Saint Girons
Doğa, Ralph Waldo Emerson
Dokuz Mektupluk Roman, Fyodor M. Dostoyevski
Dolandırıcılar, D.A.F. Marquis de Sade
Dolu Ağız, Halil Gökhan
Don Quijote ve Roman Sanatı, Der. Halil Gökhan
Dr. Jekyll - Mr. Hyde, R. Louis Stevenson
Duran Ufo, Candan Selman
Dünya Edebiyatından En İyi 75 Öykü, Ed. Halil Gökhan
Dünyadan 101 Bilgelik Öyküsü, Der. Emine Ebru
Dünyanın En Güzel 100 Şiiri, Ed. Halil Gökhan
Düşen Son Melek, Muammer Yüksel
Edebiyat Dersleri, Arthur Schopenhauer
Ekonomik İtaatsizlik, Henry David Thoreau
En Güzel Aşk Hikâyeleri, Der. Halil Gökhan
Ensest, Marquis de Sade
Enstantaneler, Alain Robbe-Grillet
Ernestine, Marquis de Sade
Eugenie Grandet, Honore de Balzac
Fagin, Semra Topal
Felsefe Sözlüğü, Gülser Erçel
Fransızca Fiil Çekimleri, Halil Gökhan
Futbol, Aycan Türk
Gaip, Muammer Yüksel
Garcia'ya Mektup, Elbert Hubbard
Genç Bir Şaire Mektuplar, Rainer Maria Rilke
Genç Edebiyatçı Arkadaşlara, Charles Baudelaire
Genel Hayat Öyküleri, Kolektif
George Sand Öldü mü? Fyodor M. Dostoyevski
Goglis Ne Demek? Candan Selman

Gölgesi İnce Kız, Gökçe Tuncer
Göz Müptelası, Gökçe Tuncer
Gümüş Güneşin Sarhoş Kızı, Şirin Parkan
Gündüz Ağda Gece Barda, Arzu Mutlu
Hakikatin Ölümü, Hasan Öztoprak
Halkın Afyonu, Karl Marx
Hayal Kırıklığı, Emine Ebru
Hayatımın Bütün Kadınları, Kolektif
Hayatınızı Değiştiren 10 Kişi, Der. Halil Gökhan
Hayatınızı Değiştiren 10 Öykü, Der. Emine Ebru
Hayatınızı Değiştiren 10 Şiir, Der. Halil Gökhan
Henry David Thoreau: Sivil ve İtaatsiz, Emine Ebru
Hep Oyunda Kalmak, Aydan Gündüz
İmkânsız Aşk, Hasan Öztoprak
İntikam, Muammer Yüksel
İstanbul Hikâyeleri, Thorvald Steen
İstanbul Yüzleri, Ayşe Tatlıcı
İstanbul'un 72 Milleti, Hasan Öztoprak
İyi Yazarlar Neden İyi Yazarlar? Edgar Allan Poe
Kader Şifresi, Selma May
Kadın Yazarlardan Kadın Öyküleri, Kolektif
Kadın Yazarlardan Savaş Öyküleri, Kolektif
Kadınlar Aşkı Nasıl Yaşar, Selma May
Kadınlar Yanlış Biliyor, Arzu Mutlu
Kadınların En Çok Aldattığı Burçlar, Ayda Ersan
Kara Şiir Antolojisi, Altay Öktem-Halil Gökhan
Karıma Mektuplar, Marquis De Sade
Kesişen Yollar, Özlem Tüm
Kırmızı Zambak, Anatole France
Kokain, Sigmund Freud
Korkulobin, Sadık Yemni
Kuşku Çağı, Nathalie Sarraute
Küçük Felsefe Sözlüğü, Voltaire
Kütüphane Sözlüğü, Emine Ebru
Melekler Okulu, Selma May
Melekler Sözlüğü, Selma May
Nahide: Yarım Kalan Mucize, Şebnem Atılgan
Nasıl Yazıyorlar? Halil Gökhan

Nâzım Hikmet Göçmen Şair, Emin Karaca
Obtüratör, Halil Gökhan
Okul Mazeretleri, Çiğdem Keskinbıçak
Öğretmenim, H. Zekâi Yiğitler
Paris, Honore de Balzac
Pornografi, Aycan Türk
Reşat Enis & Tozlu Raflardaki Gölge, Aydan Gündüz
Ruhlar Âleminde Yaşam, Selma May
Sartre Google'da Neden Bulunamadı? Der. Halil Gökhan
Sevgi S.nin Gülüşü, Semra Topal
Sigmund Freud Ruh ve Haz, Emine Ebru
Sivil İtaatsizlik, Henry David Thoreau
Suç Ansiklopedisi, Aycan Türk
Suçlusun, Emile Zola
Şarap Sözlüğü, Suna Baykam
Şarap ve Esrar, Charles Baudelaire
Tanrının Gözyaşları, Muammer Yüksel
Toplu Şiirleri, Hasan Öztoprak
Uyuduğum Büyüdüğüm Masallar, Orhan Alptekin
Volga Hüznü, Raşel Rakella Asal
Vincent Konağı, Hale Nur Durmuş
Yatak Altındaki Koca, Fyodor Dostoyevski
Y Kuşağı, Aycan Türk
Y Kuşağı İçin Sosyoloji Sözlüğü, Aycan Türk
Yaşayan Aşk Şiirleri, Der. Halil Gökhan
Yazının Hyper Derecesi, Halil Gökhan
Yazmak, Michel de Montaigne
Yedinci, Halil Gökhan
Yeni Roman, Alain Robbe-Grillet
Yeni Sevgili, Halil Gökhan
Yılan, Stig Dagerman
Yürümek, Henry David Thoreau